

CSÁSZÁR FERENCZ'
SZÉPIRODALMI MUNKÁI.

MÁSODIK KÖTET.

UTAZÁS
OLASZORSZÁGBAN.

II.

BUDAPESTEN.

EMICH GUSZTÁV' KIADÁSA.

MDCCCXLIV.

UTAZÁS OLASZORSZÁGBAN.

IRTA
CSÁSZÁR FERENCZ.

II.

BUDÁN.
A' M. K. EGYETEM' BETŰIVEL.
MDCCCXLIV.

TARTALOM.

XIV.

GENUA.

Lap.

Genua' arcza; régisége. Historiai név 's ön-
érem. — Historiai visszaemlékezések. — Veleńczei
's genuai paloták. — Herczeglak; a' Doriák' szobra;
tanácsterem és népdüh; ujonczállítás. — Albergo dei
Poveri; Michelangelo' és Puget' márványai. — A'
Pammatone-kórház. — Templomok. — Assarotti' és
Fieschi' alapítványai

1

XV.

GENUA.

Könyvkereskedés. — Colombo' emléke. — Szép-
művészeti Akademia. — Egyetem. — Balbi-, Piovera-,
Durazzo-, Doria-, Tursi- és Serra-paloták, 's Di-Ne-
gro' nyaralója. — Acquasola. — Carignano-hid. — Car-
lo-Felice színház. — Porto-franco. — Arzenal

23

XVI.

SESTRI di LEVANTE.

Vetturinok. — Arbanoi halmok. — Sánta-Mar-
gherita. — Partvidék festőisége és koldulás. — Sestri;

napleáldozás a' tengerparton. — Egy commis-voyageur
Sardiniáról. — Spezie' völgye; Édes forrás a' tenger-
ben; Színház; Népviselet.

54

XVII.

CARRARA:

A' Magra folyam; hajóber. — Sarzana. — Mo-
dena' vámhivatal. — Carrarai márványfejtések. — Szin-
ház. — Massa. — Pietra-Santa; vendégfogadói bizo-
nyítványok; pinczéri borra való

64

XVIII.

LUCCA.

Olajfa-tenyésztés. — A' város' régisége. —
Sz. Mihály' temploma. — A sekrestyés. — Herczegi
palota. — Pénzzavar. — Mezei munka. — Pizai fürdők

77

XIX.

.PIZA.

Piza' régisége, viszontagságai. — A' szép mű-
vészetek' első ébredése. — Székes-templom. — Ke-
resztelő kápolna. — Konyult torony. — Galilei. —
Campo-Santo; Giovanni da Piza; Buffalmacco; Orgagna.
— Sírboltok. — Santa-Maria-della-Spina. — Az olasz
természetvizsgálók' gyűlése. — Rabok. — Ugolino'
tornya

87

XX.

LIVORNO.

Livorno' arcaza. — Terhészek. — Gályarabok.
A' zsidók. — Monteneroi csodakép. — Ardenza. —
Vesztelő imézet; rév. — Kőgát, őrtorony. — Szé-
kes-templom. — Medici I-ső Ferdinand' szobra. —
Vámsorompónái bajok. — Livornói veteránok, 's
egy angol utas 117

XXI.

FIRENZE.

Az Arno' partjai. — Szalmakalapok. — Virág-
lányok. — Körültekintés Firenzében. — A' domo és a'
firenzei művészek; Dante' köve. — Ghiberti. —
Piazza del gran-duca. — Palazzo vecchio. — A' Medi-
cik. — Savonarola 138

XXII.

FIRENZE.

Néplünnepek. — Lungo l' Arno. — Santa-
Maria-Novella; Boccaccio; spanyol kápolna. — Ric-
cardi-, Strozzi- és Pitti-paloták. — Reviczky; Mar-
kó. — Pergola; Coccomero. — Mozaik-asztalok. —
Fr^a pénzváltó, és vasutak. — Bonczviaszok 164

XXIII.

FIRENZE.

Palazzo degli Uffizj. — Képcsarnok; a' Tri-
bun. — Il Carmine. — Könyvtárak. — Santa-

Croce; Machiavelli; Alfieri; Galilei. — San-Lorenzo' kápolnája. — A' vak szobrász. — Könyör-társulat. — San-Miniato-al-monto. — Boboli-kertek. — Idegenek Firenzében . . . . .

189

XXIV.

BOLOGNA.

Hátulsó ülés. — Pratolino. — Uti-társak. — Bologna' külszine. — Egyetem. — Raffaello' „Cecliliája“; Guido Reni' „Apró szentjei.“ — Asinelli- és Garisenda-tornyok. — Színház; Rossini; zenészeti academia. — Campo-Santo. — Népélet . . . . .

217

XXV.

FERRARA. — ARQUA.

Ferrara hajdan és most. — Fejedelmi kastély. — Tassó' börtöne. — Ariosto' háza. — Ariosto-tér. — Könyvtár. — Templomok. — Campo-Santo. — Padárvám. — Revigo. — Arqua; Petrarca' sirja; háza. — Velencze; lagunai áradás. — Montérés . . . . .

239

**UTAZÁS
OLASZORSZÁGBAN.**

MÁSODIK KÖTET.

JAVITANDÓK.

66	lap	7	sor	él	helyett	olvasd:	fél.
103	„	15	„	halá	„	„	halál.
115	„	1	„	rót	„	„	rút.
168	„	12	„	merőve	„	„	mereven.

XIV.

GENUA.

Genua' arcza ; régisége. Historiai név 's önérdem. — Historiai visszaemlékezések. — Velenczel 's genuai paloták. — Herczeglak ; a' Doriák' szobra ; tanácssterem és népdüh ; ujonczállítás. — Albergo dei Poveri ; Michel-Angelo' és Puget' művanyai. — A' Pammatone-kórház. — Templomok. — Assarotti' és Fieschi' alapítványai.

Genua kétségkívül Olaszország' legszebb városainak egyike. Éjszakra a' hasonló Appenninekre támaszkodva , délről a' tengerre tárja szép kebelét ; a' liguri tengerre , melyet az egész hajdan világ' hajói megfutottak. — Nemcsak egyes emberek 's családokban , de egész nép- és nemzetekben is megvan azon gyöngeség , miszerint régiségökben némi dicsőséget helyeznek , 's félisteneket , sőt isteneket hirdetnek nagybüszkén ősapjaikul : mint milly kérdőleg hivalgnak sokan az őöket környezett , de

homlokaikról már vissza nem sugárzó dicsőség' fénykődével. És lássátok, míg a' mai felvilágosult, szabadelmű század' fiai megvetve mosolygnak az illy korcs utódok felett, kik őseik' lélekemelő tetteiben hivalkodnak, 's nemők' régiségében keresik nevők' 's polgári helyzetők' mai dicsőségét: addig bizonyos nemével az ahítatnak, mint vezéklő vándorok a' szent földre, zarándokolnak ama' városok- 's romokhoz, melyek' első alapítása az ősidők' homálykorába vész; és ha valamelly ősvár' omladványi alatt mennek el, nem képesek elfojtani az ahítatos sohajt, melly ajkaikon akarattuk ellenére kilebben. Mintha kevesebbé volna szép: dicső tettekben jeles ősoktól eredni egyéneknek, mint a' mesés hajdan' költött vagy valódi hőseitől építtetni 's alapíttatni várak- vagy városoknak? ... De talán, részben legalább, igazuk van e' század' így gondolkozó fiainak? E' gondolkozásmód' különbözőzésének kulcsa, úgy hiszem, nem fekszik messze. A' várak- és városokban nem létezvén megtartási 's önfejlesztő erő, roszul daczolhatnak az idő' vasfogával, 's a' mi ezzel daczolva korunkig él, mi azt szent erekeként tiszteljük, mint becses emlékét az élt nemzedéknek. De az ész, a' teremtető erőnek e' részét, az idő nem rombolhatja le az emberben; ez az, mi viharok' daczára is élhet, fentarthat és te-

remthet a' nagy ősök' unokáiban is, kik nevöknél fogva könnyebben juthatnak társadalmi viszonyaink közt olly helyzetbe, hogy tiszteletet víjanak ki magoknak; 's ha azt nem teszik, ha nem élnek az észszel, mellynek közepszerűségében is némi magasztos fényt képes adni a' historiai név, magok okai a' mellőzésnek, 's a' negédesen szánakozó arcznak, melly atyjaik' babéraivali kába kérkedéseket megmosolyogja. — „Soll ihr Gemahl nur geerbten Glanz von sich werfen?“ mond Schiller' Fiescoja érzékeny nejének. — 'S ő is a' magasra vágyott, mellyen őseiből kettő áll vala. De én a' dicsőség által nem értem az aranyszegélyű bibort, nem a' hármaskoronát. Oh nem! Van fény és dicsőség azok nélkül is: az erény' 's ész' útai számosak; ezeken haladjanak, kik vak szerencséből ősz nevet hoztak magokkal a' világra; ők, az élő lények, nem fakasztanak bennünk magasztos érzést az ősi dicsőség' hiú romaival: mert nekik, inkább, mint másoknak, hatalmokban van e' romokból fényes emlékeket emelni, díszére a' társas életnek; ha azt nem teszik, nem szent erőklyék ők, hanem haszontalan drágakövek, mellyek pompázatul állanak — és szemre igen jól is állhatnak — a' nagy statusépületben; de melly szilárd-ságát a' szorgalmas munkásoktól összehordott szeg-

letköveknek köszönheti, mellyek nélkül ők magok sem vehetnék hasznát hiú fényöknök.....

Genua szinte, mint majd minden városa az ó és új világnak, nem tudom mi dicsőséget keregett 's hitt találni alapítása' régiségében? Hét századdal előzé meg Romát létezésben, 's koránsem volt elég neki Janus trójai herczegtől építtetnie: mert midőn e' herczeg a' földközi tenger' partjaira hajózott, Genuát már készen lelé! Janus olaszországi király alapítá azt; *) — Magon carthagoi vezér, Róma' VI-dik századában feldulá, 's emlékeül a' tengeri csatának, mellyet e' hadvezér a' genuaiakkal küzdött, egy hajóorr (rostrum) látható a' genuai fegyvertárban, melly a' XVI-dik század' közepe' táján kikötőjében találtatott. — A' chioggiai 's pizai ütközetek' emlékét egy bórálgyu, 's a' szabad révben fölfüggesztett lánczdarab tartja fen; — egy a' tanácsházban szorgosan őrizett réztáblán pedig romai jogtudósok' határozata olvasható, melly Genua' határát tűzi ki. Így vadászsza a' kevély Genua a' régiségét 's hajdani dicsőségét tanusító szent ereklyéket, miket tisztelhetünk, mint historiai kincseket, de mellyek miatt alig lesz egy okos, ki a' város iránt magasztos érzelmekre he-

*) „Guide de Genes et de ses environs.“ Genes 1837.

vilne. Mintha bizony nem volna Genuának az újabb századokból illy hiú bőr- vagy rézdarabkáknál dicsőbb, fényesebb emléke a' történetek' örök lapjain! COLOMBO Kristófnál, kit ma már csaknem egész bizonyossággal vall szülöttének *), ki ismeretlen vízekben indulva, egy világrészszel jött vissza az ó világha, lehet-e nagyobb dicsősége? Doriánál, ki a' szolgaságból kiemelve hazáját, szabaddá tévé azt, dicsőbb fia lehet-e Genuának? ....

Olaszhon' egyéb városaiként, Genua is sok viharokban ment keresztül. A' carthagoiak után, kikkel Genua, míg Magon föl nem dula, kereskedési viszonyok- 's frigyben élt, jövének a' romaiak, 's mint mindenüvé, ugy ide is elhozák a' polgárisodás' magvát, és Spurius Lucretius praetor által szebben fölépült romaiból. A' birodalom' hanyatlásával a' keleti császárok, 's majd Theodobert és Rotari alatt jövének az éjszaki barbárok, és elpusztiták. Ezek után jött Nagy-Károly, ki ismét fölépíté; 's halála után Genua néhány tengerparti várossal szövetséges szabad statussá alakult. A' X-dik században megkisérték Genua' lakói- Afrika' és Sicilia' partjainak látogatását; kalandozásaik' sikere lön, hogy a' mó-

*) Az idézett „Guide“ szerint már kétségtelen, hogy Colombo 1447-ben Genuában született. — Önmaga Colombo mondja azt saját végrendeletében (?).

rok — ezen barbárok, kik, mint J. Janin igen eltaláltan mondja, mindent kicsinosítanak — irígyelvén Genua' emelkedő hatalmát, megtámadák azt, 's hosszú ostrom után férfait leöldözve, hölgyeit 's kisdedeit rabszolgaságra hurczolandák, ha még idején nem tér meg a' genuai hajóhad, 's Asinara' szigete alatt szét nem veri a' mórok' tengerhadát.

A' város azonban rommá tétetvén, feltámadott ismét hamvaiból, 's előbb nyolcz, később négy, majd tizenkét consulai alatt fővárosává lön Liguriának: nagy és hatalmas — függetlensége, felvirágzó és gazdag — kereskedése által! A' köztársaság' fegyverei a' keresztes hadakban győzedelmesek és dicsőítettek valának, 's miután a' pizaiakkali viszályukat, mellyet részint birtok-terjedelem, részint egyházi ügyek miatti féltékenység szüle és ápola, a' pápa kiegyenlítő: törvényeik' és benső polgári szerkezetök' tökélyesítése állandóságot ígére jóllétőknek; de a' folytonos hadakban megszokott szabadosság roszul tűré a' törvényes szabadságot, 's nemsokára az aristocratai elem víni kezdett a' democrataival, 's mig ismét amaz, önmagával is meghasonlván, véres csatát küzdött a' guelfek' és ghibellinik' viszályiban: hanyatlott a' virágzó városnak önmagát emésztő ereje; 's innen lön, hogy midőn később a' féltékeny velenczeiek, és a' folyvást negédes pizaiak

lobogóik' felsőbbbségeért velök harczolának, míg ezeket legyőzék: meggyőzettek amazok által; és midőn a' pártok honn egymást emészténék: a' francziák lőnek a' bomladozó respublica' közbenjáróivá és — uraivá!... Főlkelt Doria, és Genua ismét szabad lőn. Virágzott kereskedése, terjedt tartománya, éltek gyarmatai 's gazdagok lőnek polgárai, kiknek palotáiban felhalmoztatának a' kincsek, melyeket India- 's az egész kelet nyujthatott; összegyűjtették minden szép, nagy és fölséges, mit a' festészet és szobrászat emelkedő korában adhatott.

Hihetlennék látszik a' pompa és fény, melyet Genua palotái' sokában még ma is felmutathat. A' *Balbi*-, *Nuova*- és *Nuovissima*-utczákban egymást érik azok úgy, hogy első pillanatra hajlandó volna gondolni az idegen: itt merő királyok laktanak; pedig ha Genua' történeteit olvassuk, meggyőződünk, hogy sehol sem volt kevesebbé absolut-kormány, mint épen itt; sehol nyugtalanabb, ingadozóbb, szóval önmagához hasonlóbb nép, mint épen Genuában; azért koránsem tarthatom én — mint némelyeknek tetszik — a' palotákban gazdag városokat absolut-kormányu fejedeknek' székvárosiul, 's magokat az illy palotákat az absolut-kormány' csalhatatlan bélyegeül. Azon kereskedők, kiknek gályái a' tengereket utazák be, hogy kincseket keressenek

messze földrészeken; kik szabad polgárai egy szabad városnak, szinte úgy érték a' fegyverforgatást, mint számadásaikat: hercegi lakokat emelének magoknak, mellyek' tervét a' leghíresb építészek készítették, 's mellyek' falaihoz a' carrarai halmok 's a' genuai Appenninek márványi adák az anyagot; azok' csarnokait a' kor' legnagyobb képirói ékesíték frescoikkal, 's termeit a' művészet' templomául avaták remek festeményeikkel. — Itt is köztársaság vala egykor, 's 1339 óta, midőn Boccanegra Simon doge lön, hercegek vivék a' köz-ügyek' igazgatását; de minő különbség Genua és Velencze között! Ha a' történetekből nem ismernők is a' szellemet, melly polgári institutioikon keresztül fonódott: elég látni a' két város' lakait. A' lagunákban bizonyos komoly, sötét és nyomasztó szellem ül a' tündér palotákon, mellyek' gránitai a' hullámokból meredeznek föl; több helyütt úgy tetszik, mintha az egész homlokzat egy ablak volna, mellynek üvegein lopva kacsintgatnak be a' Tízek' rettegett kémei?... Genuában könnyűden 's méltóságosan emelkedik föl a' sziklára alapított márványrakás, kellemesen karcsu oszlopok közt tertül el a' kised, de világos pitvar, 's lapos márványlépcsők vezetnek az emeletbe, mellynek tornácát ismét oszlopok emelik, 's mellyből többnyire függő kertbe léphetni,

hol szökőkutak körül Psychék, Venusok és Szerelmék mulatoznak a' czitrom-, naráncs- és rózsafák' illatos árnyaiban! — A' teremeket belül a' legválogatottabb, legdrágább márványok, lazulikövek, kristályok 's gazdagon aranyozott padlások ékesítik... Illyek voltak a' hajdani genuai kereskedők' lakai, kiknek unokái ma többnyire csak azon kölcsönzött fényben élnek, mellynek némi gyöngé sugára őseikről a' gazdag palotákkal együtt rájuk maradt, egyet birva örökségül apjaik után: a' kiolthatlan gyűlölséget, mellyel családok, családok ellen ma is viseltetnek! — — De mint a' lagunákban, úgy nagy részt itt is, mély csend uralkodik e' tündér palotákban, 's midőn a' szép oszlopsorok alatt a' féllíveken keringő lépcsőn felsietsz, kétszerezve hangoztatja vissza a' szomorú echo lábad' kopogását; 's majd egy agg szolga csosztat elődbe, néhány soldiert megnyitandó hosszú sorát a' fejedelmi teremeknek, mellyekben *Rubens'*, *Van-Dyck'*, *Tiziano'*, *Veronese Pál'*, *Reni Guido'*, *Guercino'* 's a' *Carraccik'* mesterművei örök szépségben pompáznak.

Előbb a' város' arcát 's palotáit általában akarám említeni: mert azokból — mint már főnebb is emlitém — nem alaptalanul vonhatunk következtetést a' lakosok' jelleme' meghatározására; most a' hercegi palotába vezetek, mellyre míg udvarába

nem érünk, az előtte álló katona-lak miatt — melly nem keveset von el diszéből — rá nem találunk; de ha a' szennyes őrtanyán tulmenénk, ott vagyunk a' lak előtt, mellyet a' szabad Genua — 1528 óta két évre választott — hercegei' számára építettett. Láttára nem érzém elszorulni keblemet, melly a' Szent-Márk' piaczán álló dogepalota' első megpillantására mintegy váratlanul jött súly alatt nehezült el! Lehet, hogy képzelődés volt csak, mit e' látványra éreztem, avagy érezni véltem; de ugy rémlék előttem, mintha szabadon, a' légben függne e' fenséges épület: mig a' velenczeinek tarkánkomor homlokzata alatt tenger' mélyére látszék nehezülni a' végtelen oszlopsor. — A' márványlépcsők mellett, mellyek a' tágas csarnok előtt rakattak, jobbrul és balról egyegy talapzat áll. Rajtok a' két Doria' szobra diszlett egykor, de a' nép vak dühében lerombolá emlékeit azoknak, kiket hajdan haza' atyjainak, 's méltán nevezett: mert DORIA János-Endre volt az, ki Genuát, kibékéltetvén a' két ellenséges pártot — a' régi és új nemesekét — a' Fieschik' ármányai közt talán vesztétől óttameg!... A' tömérdek csarnok' közepén kétfelé oszol az emeletbe vezető széles márványlépcső: a' bal a' tanács' kettős teremébe, a' jobb a' törvényszéki szobákba vezetvén... A' nagy teremben,

mellynek merész boltozatát karzat futja körül, a' szép broccatello-márványoszlopok közti homorodásokból komolyan látjuk felénk tekintetni eltorzított szobrait a' személyesített tudományoknak, kik szobraik helyére állítottak ama' férfiaknak, kiknek szava egykor, a' Doriák' korában, ugyan e' helyütt magosan felzúgott a' hon' jólléte' és dicsősége' ügyében. Palástjok mintha szellőtől ingattatnék, mintha a' sírfödél, mellybe e' torzalakok burkolvák, csak most terítettett volna rájuk! — És nem csalódás mit látunk, kebelszorító valóság! Egykor a' szabad polgár és kereskedőherczeg annyira tisztelé polgártársai' érdemét, hogy szobraikat márványba vésetve, oda illesztetné a' tanács' teremébe, hogy nemes ösztönt gerjeszsen a' serdülő ifjuban hazafiúi tettekre. És a' jeles honfiak' szobrai néma tanúi valának az utódok' tanácskozásinak: míg majd eljött a' fölzendült herczegi pór (1797-ben) és vak féktelenségében, dühös kábaságában nyakukat szegé, karjaikat töré 's palástjokat tépé le a' dicső elődök' márványszobrainak, hogy megsemmítse emlékét a' nagy férfiaknak! Mintha azáltal letörölhetete volna egyszersmind a' historia' örök lapjairól is a' hősök' neveit! Mintha megsemmíthette volna az ősök' szent művét! Szánandó botorságában, szánandó lázas dühében: mert az ész' fáklyája nem vi-

lágíthatá meg zavargó veleje' éjsötétét 's a' föllázadt szenvedély elaltatá a' szív' minden nemesb gerjedelmeit. Illy állapotban, illy borzasztóan szomorú állapotban, midőn az ember minden más, csak nem ember, ki ne sajnálja a' legszentebbeken keresztül járó népet? .... Midőn kijózanult, látta menthetetlen bűnét; 's egy emberbarát, ki szánta őt kábultában, új alakokat készíte neki — szalmából, és porhanyu gyapot-szálakból szőtt palástokat ölte azokra, hogy szobros ünnepélylyel fogadhassa a' marengoi hőst, ki elvévé szabadságát a' nemesnek és — népnek! .... Illy gondolatok közt nézdelém e' méltóságos terem' szomorú pompáit, midőn ott, hol hajdan a' kevély Genua' dogei ültenek, egy mai hadvezért pillanték meg, néhány katona- 's polgári tisztectől körülvéve, 's mellettem egy anya zokogott keservesen — fiáért, kit épen katonává alkalmazott az ujonczállító vegyes küldöttség. Az összeirt ifjak közt épen az ő fiát érte a' sor! És ő siránkozott, nem a' fölött, hogy fiától megválni kénytelen; oh koránsem! az elválás' fájdalma nem sajtolt keserű könnyüket az anyai szemekből; hiszen magzata már bejárta az ó és új világ' messze tengereit — szabad naszályokon; 's midőn a' keleti szél dagasztá vitorláit a' hajónak, mellyen szeretett magzata először indult a'

távozt vízekre, az elválás' fájdalma nem vala olly nagy, hogy könnyű volt volna szükséges annak enyhítésére; de most katonává lett fia!.... Bámulandó hős lelket láttat a' történet a' hajdankor' anyáiban; ők nem sirtak, midőn fiaik a' haza' védelmére fegyvert kötöttek. Nem; midőn „lenni“ vagy „nem-lenni“ volt a' jelszó, és „szabad hon“ vagy „gyalázatos szolgaság“ — „nemzetdicsőség“ és „gyáva nemzethalál“ közt volt a' választás: akkor, igen, voltak anyák, kik magok köték fiaik' oldalára az öldöklő aczélt; és ha ily esetek fordulnának ismét elő nép- és hazaéletben, talán ma is találkozoznának hasonló hősszelkü anyák? De a' „fegyveres béke!“ ez fáj az anyának; mert fia hont 's nemzetet nem véd, és még sincs, nem maradhat oldala mellett! Van azonban még valami más is, mi sok nemzeteknél el kezdi oltani a' szülőföldhőzi hőbb vonzalmat — a' cosmopolitismus' terjedése, melyet, mint mondják, a' civilisatio hoz magával! Szomorú csere volna ez: a' haza' lángszerelmét adni díjúl az ész' fényéért? De nem, a' fölvilágosult ész nem hamvaszthatja el a' szív' hőérzetét, 's nem vezetheti a' népeket a' legnagyobb polgári bűnre — a' szülőföld iránti közönyösségre. Másutt keresem én itt az anyaköny' forrását: megszokták, 's kivált századunkban, e' déli tartomá-

nyok' népei a' sok urnak szolgálást ; 's tudva, hogy hazájok és szolgaságuk megmarad, habár urok változnék is : nem lelkesíti őket dicsősége a' harczai diadalnak, melly szabadságot nem fogna szerezni a' benne ontott vér daczára sem!.... A' nagy tanácsterem mellett van balra a' kisebb, vagy is titkosb tanácskozások' tereme, hová nagyobbfontosságú tárgyak' megvitatására gyűltek egykor a' haza' atyjai. Ebben *Ratti'* frescoin és *Solimene'* festményein kívül nincs ma semmi nevezetes.

A' hercegi palotából a' szegényekébe — Al-bergo dei Poveri — vezettek. Igen, a' legnagyobb-szerű palotába, mellyet pompás királyi laknak vélnél inkább, mint szegények' egyszerű hajlokának. A' Carbonara-kapun túl, lombokkal gazdagon koszoruzott fasorok közt vezet föl az út e' méltóságos épülethez, mellynek négy építész végzé fölállítást. Délnek fordított homlokzatán *Carlone'* gyönyörű frescoja díszeleg. Magas, de könnyű menettű lépcsőn jutsz be a' tornácba, melly ismét két-felé oszló lépcsőzeten bocsát az épület' felső emeletébe. A' lépcsőzetet 's utána következő csarnokot márványszobrok ékesítik, mellyek emlékül tétettek azon polgároknak, kik e' pompás épületet alapították, vagy tőkét szaporították. E' csarnokra nyílik a' templom, melly az egész épületnek kellő közepét fog-

lalja el. MICHEL-ANGELO' vésűjét látjuk itt legelőbb is egy balra eső mellékoltáron. A' márvány a' fájdalmas istenanyát ábrázolja a' mint az meghalt szülöttét mellére szorítja. Ha Michel-Angelo semmi mást nem hagyott volna is lángesze, 's művészi vésűje' emlékeül: ezen Üdvezítő-fő elegendő leendett őt halhatlanítani! Ugy hiszem, lehetetlen ennél tökélyesb márványt csak képzelni is; az istenség tükrözik a' lélek hagyta emberi arczokon fájdalom nélkül, mintha épen e' szavak' kilebbenése után: „Atyám! ha lehet, muljék el e' kehely, de teljesedjék a' te akaratom“ csukódtak volna be a' szemek, 's maradtak volna nyíltan az isteni ajkak! — A' fő oltárt a' bold. Szűz' mennybemenetét ábrázoló márvány ékesíti, jeles műve *Pugetnek*, kit méltán nevezhetünk a' francziák' Michel-Angelojának. A' dicsőületi öröm sugárzik itt arczán az istenanyának, kit kevésel előbb kimondhatlan fájdalmak közt látánk isteni szülöttét mellére szorítani. Angyalok, gyönyörű angyalok' lengő szárnyain 's könnyed felhőkön emelkedik a' sz. Szűz! Ha Genua semmi mást nem bírna is a' festészet' 's plastica' kincseiből, e' két mű kimondhatlanul gazdaggá tenné azt. A' kápolna körül a' szegények' szobái helyezvék, kiknek száma közel kétezerre megy. Kevés köztök a' beteg; mint a' felügyelő mondá, százra

alig esik öt-hat. Különféle munkákkal, 's jelesen szövetek' készítésével foglalkoznak, mi annál czélszerűbb 's jövedelmezőbb: mert ez intézetbe nem-csupán elaggott öregek, hanem fiatalok, sőt anyavesztett kisdedek, 's egyéb munkát nem lelő egyének is fölvétetnek. Az eladott kézművek' árának fele az ápoltak' számára tartatik fen, mellyet intézetből kiléptökkor — mi egyébiránt egyedül magoktól függ — fölvehetnek. A' leányok férjhezmenvén 200—400 franknyi jegypénzt, és számtalan szegények télre ruházatot, 's négy hónapon át naponként táplálékot is kapnak az intézettől. Vannak, kik az illy intézeteket az olaszok' „dolce far niente“je' hatalmas ösztöneül készek tekinteni? Igen, ha a' munkára alkalmas egyének' örökös pihenésének mintegy folytatásaul vehetnők az illy jótékony intézeteket: akkor statusgazdasági tekintetből csak kárhoztathatnók a' tullagy emberkebelt, melly kész volna jót tenni egyesekkel, hogy ártson az egésznek, csökkentve a' nemzeti gazdaság' egyik fő tényezőjét — a' munkás kezek' számát; de hol erejétől telhetőleg dolgozik az elaggott férfiu és a' gyöngye fiucska, 's tanulási óráit, vallási ájtatosságait munkával, 's ezt ismét szabad légeni pihenéssel váltja föl; mint itt: a' statusgazdaság' tulbuzgó barátjának korholása csak önmagát fogná lelketlenséggel vádolni,

melly hidegen tudná feláldozni a' valódi szegényt is — csalékony számolásinak!

A' szegények' főnleirt lakától egészen különbözik a' nagy kórház, melly a' város' keleti részén nagy tért foglal el. Itt is állanak szobrok a' jótevőknek, számra 75; közülök néhányan állva, mások ülve ábrázolvák; amazok tetemesb tőkével járulának a' kórház' gazdagítására, mint emezek. A' *Pammatonét* — így nevezik ez intézetet — *Bosco* törvénytudó alapítá a' XV-d. század' kezdetén. Ebben szinte, mint az előbbiben, márványlépcsők vezetnek föl a' márványoszlopok által emelt csarnokok- 's teremekbe, hol a' férfiak a' némberektől, 's ezek is, azok is, a' nyavalyák' külön neme szerint, egymástól szorosan elkülönözték.

Alig hiszem, hogy volna a' világon város, mellynek egyes polgárai annyit tettek a' szenvedő, a' szükölködő emberiség' gyámolítására, mint a' genuai kereskedők; de éppen mint kereskedőktől várható, majd minden jótékony intézetnél munkára is számítottak az emberbaráti alapítók. A' velencei aristocraták e' tekintetben sokkal utána vannak a' genuai democraticus kereskedőknek. A' lagunákban a' köztársaság, vagy mint a' büszke patriciusok mondani szokták, sz. Márk építé pompás templomokat, ő rakatá márványoszlopokat, ő

állíta kórházakat: míg azalatt az aranykönyvbe írottak egyes oltárokat emelének! — Genuában templomok — 's pedig minő templomok! — vannak, melyeket egyes családok alapítának, építének 's gazdagítának. Az *Annunziata* egyike azok' legszebeinek Genuában, 's azt a' Lomellinik építették; *San-Ambrogio* a' Pallavicinik'; a' *S. Maria di Remedio* az Ivreák'; *S. Luca* a' Grimaldik' 's Spinolák'; *S. Matteo* a' Doriák' 'sat. ájtatosságának emlékei! Mint királyok alkotának itt egyes kereskedők márványpalotákat magoknak és a' szegényeknek; nem feledkezve meg arról sem, hogy méltó hajlékot emeljenek a' lények' lényének! És a' márványfalak 's márványoszlopok közé a' szobrászat' és festészet' leghiresb mestereinek műveit helyezék. Így csodáljuk az *Annunziata*ban *Procaccino*' vásznán „Üdvezitőnk' végvacsoráját“; — Sz. Ambruséban, mellynek uj disztésében a' jezsuiták jelenen fáradhatlanok, *Rubens*' „Sz. Agnáczt“; különösen pedig *Guido Reni*' legsükeültebb művei' egyikét: kimondhatlanul gyönyörű „Assuntáját“, melly nem tudom nem érte-e utol, avagy nemében nem multa-e fölül Tizianoét, mellyről másutt emlékezém. — 'S a' *Carignanóban*? Oh ott ne keressük a' képeket, mellyek másutt, és kivált Italián kívüli, elbájolnának; ott *Guercino*', *Procaccino*' és *Piola*'

ecsetelései nem ragadnak el! Álljunk még a' szép templom' közepén, 's jobbra vetvén szemünket, bámuljuk a' vésűt, melly annyi szent érzést, annyi fájdalmat tudá átönteni a' hideg márványba. Puget' mesteri vésűje az, melly „sz. Sebestyént“ faragott a' kemény sziklából. Mennyei megnyugvás ömlik el a' vértanu' arczulatán, de kínokat is fejez ki egyszersemind az arcz, és kinyomvák a' testen a' fájdalom' érzései is. Az idegek' és bőr' elevenségét, rugékonyságát lehetlen szírtén természetűbben visszaadni, mint Puget azt itt adá. — — De ha egyenként akarnám leírni Genua' templomait, 's a' művészet' tárgyait, mellyeket ahítat, mű- és hon-szeretet azokba gyűjtének: egész kötetke válnék Genuát illető jegyzeteimből. Csak a' „sz. István“ tiszteletére emeltet hozom még föl, mellynek fő oltárán *Giulio Romanonak*, Raffaello' kedves növendékének mesterműve áll: „a' köveztetése közben megnyílt egekbe föltekintő vértanút ábrázoló“ vászna, mellynek felső része Raffaello' ecsetének tulajdoníttatik. E' kép szinte meglátogató a' hódító francziák' fővárosát, hol a' megsérült fő Girodet — és nem a' híres Dávid — által igazíttatott ki. — Meg említem még „San-Ciro“ templomát is, mellynek fő oltárát ismét Puget' vésűje ékesíti, ki — mint igen helyesen jegyzi meg egy honabeli utazó —

életében nem becsültetett eléggé hazájában 's legtöbbet dolgozott Genuában!... És végül az érsekit, a „San-Lorenzo“ bazilikáját, a' fejer és fekete márványból alkotottat, mellyen tiszta gót izlés uralkodik, 's mellyet talán legelől kell vala említenem. Fő oltárán bronzbul a' mennybe-emelkedő bold. Szűz' szobra áll, lábai alatt felhők és angyalok; *Bianchi*' nem épen rossz műve a' XVII-dik század' közepe' tájából, midőn a' szépművészetek' aranykora ismét hanyatlani kezdett. Milly nagy különbség *Bianchi*' és *Puget*' főnebb érintett „Assuntája“ között! — E' templomban van K. sz. János' kápolnája is, mellyben a' Lyciából ide áthozott szentnek porai nyugodni mondatnak. Fejer márvány borítja a' kápolnát, mellybe VIII. Innozcencz pápának a' kápolna' külső falzatán olvasható brevéje szerint, semmiféle világi vagy szerzetes néembernek „sub poena latae excommunicationis“ bemenni nem szabad...? A' falak' homorodásiban *Civitali*' hat szobra áll; közülök „Ábrahámén“ kívül „Ádámét“ 's „Éváét“ is jeleseknek mondhatnók, hahogy a' művész' vésűjét, melly természeti valóságában adá e' szép márványait, valamelly kontár, ki — kétségkívül a' tulvitt szemérem' parancsára — krétából öntött köpenyt e' szobrokra, eredeti szépségökből ki nem vetkőzteté. Része a'

kőkoporsónak, mellyben a' czímszent' tetemei áthozatalukkor nyugodtak, az oltár' hátulán ma is látható.

A' templomok', kór- és dologházak' alapításával még nem elégedett meg a' genuai gazdag kereskedő; gondoskodott még a' szegény sorsu szüzek-, és gyógyíthatlan betegekről is. Kivált pedig kitűnő ezen jótékony intézetek közt a' süket-némáké, és a' Fieschi-szüzeké. Amazt ASSAROTTI apát alapítá 1801-ben, ki szerény magányában kezdvén meg egyes süket-némák' oktatását: átvivé azt a' neki e' szent célra átengedett „Misericordia“ nevű kolostorba; 's még életében, részint saját erejéből, részint magányos és királyi ajándékokbul szilárd lábra és virágzásba hozá a' zsenge intézetet, mellybe ma 25 fiu, 's ezektől szorosan elkülönzött 15 lány fogadtatik föl, 's velők még 25 fiu, és 18 lányka nyer szabad oktatást, mellynek tárgyai: az olasz, francia, német, spanyol 's angol nyelveken kívül, a' közönséges történet, vallás és számtudomány, physica, astronomia, 'sat. festészet, szobrászat, táncz és pantomime; kikben pedig hajlam és fogékonyság a' tudományok- és szépművészetekre nem tapasztaltatik, különféle mesterségekre taníttatnak. — A' Fieschi-szüzek' conservatoriumát Fieschi Domon-

kos genuai nemes alapítá 1790-ben. Benne hatszáznál több leány kap nevelést, kik főleg az europaszerte ismeretes selyemvirágok' készítésével foglalkoznak. A' város' legkeletibb részén áll e' nagyszerű épület, körülvéve olaj-, citrom- és narancsfákban gazdag kertektől. — Hazám, szegény hazám! mikor születik neked apátod — mint Assarotti? és mikor nemesed — mint e' Fieschi?...

XV.

GENUA.

Könyvkereskedés. — Colombo' emléke. — Szépművészeti Aca-
demia. — Egyetem. — Balbi-, Piovera-, Durazzo-, Doria-
Tursi- és Serra-paloták, 's Di-Negro' nyaralója. — Acquasola.
— Carignano-híd. — Carlo-Felice színház. — Porto-franco. —
Arzenal.

A' minő arányban hanyatlott Genua' hatalma
és szabadsága: ép olyanban növekedett falai közt
a' szellemi bilincsek' súlya, 's terjedtek az érte-
lem' éjsötéttségének nyomasztó szárnyai! Absolut-
kormánynak, épen az önfentartási elvnel fogva,
ellenzőjének kell lennie a' sajtó' szabadabb mozgá-
sának; mert ha önkényes, gyakran fonák intézke-
déseinek rugói a' nép' tudomására juthatnának;
és viszont: ha a' nép' valódi sérvei 's bajai min-
denek' köztudomásaul lehetnének, inogni fogna

nemsokára a' trón, mellynek fényes zsámolya, mintegy elszigetelten a' néptől 's annak életétől, gyáva hízogók' porban csuszó seregétől imádtatik, és zsoldosok' szuronyaitól őriztetik, támogattatik! Amazok mézes szavaik' burokja alá rejtik a' nép' keserű szükségait; emezek csillogó érczczel vonnak kápráztató fényt gyakran a' legnagyobb, legnemeslelkű fejedelmek' szeme elé is, melly eltakarja a' vést, melly a' roszul támogatott királység' talapját ássa körül, még nem is hallható 's csak sejtendő, mintegy földreszkettető tünemény' távol zugásával.... Illy állodalmakban a' nép' életéről szólandó sajtót titkos kémsereg pótolja; a' nép nem tarthat illyeket; 's míg a' kormány a' nép' titerének minden dobbanásiról legtöbbszer ferdén értesül: azalatt a' nép, részint a' felsőbbeket köröző nimbusz, részint az aczélok' villogása által elvakítva, nem látja, nem érzi, nem tudja, mi vele 's körötte történik.

Genuában, épen mivel szabadrév, fölötté szigorú a' censura és a' könyvvizsgálat; azért hasztalanul keres itt bárki is feltűnőbb politicali műveket. A' városban nem nyomathatnak, mert censura van; be nem hozathatnak, mert szoros könyvvizsgálat van. Gr..... úr, kinek könyvárusi boltja egyike a' város' elsőbbeinek, 's kihez fiumei is-

merőm' ajánlása vezetett, panaszkodva értesíte az e' tekintetbeni súlyos rendszabályokrul, melyek némelly esetekben szinte gályarabságot tüznek a' megszegőkre! Iszonyu gondolat a' XIX-d. század' közép éveiben így akarni utját állani a' világosodási eszmék' terjedésének! Hiú igyekezet. Állíthatok öröket, körülövényezhetitek szuronybástyákkal a' birodalom' határait: az értelemnek, a' világosság' szellemének utját már nem állhatjátok! Maga a' lég, ugy látszik, meg van már azzal terhelve, 's a' szikrázó menyköveket rejtő fellegek sötét méhökben hordják azokat. Engedjétek szabadon járni, 's neveljétek a' népet úgy, hogy az ég' e' jótéteménye rajta átokká ne váljék; de ne vegyétek el tőle a' szikrát, melly világítva boldogít, csak azért: mert üszköket is hordhat magával, melyek egykép' hamvaszthatják el a' palotákat, 's a' nádfedelű kunyhókat!

Napoleonnak, a' köztársaság' feldúlójának emlékeül az „Acquaverde“ téren oszlopot állíta, 's rá a' franczia hódító' szobrát emelé Genua: épen úgy, mint egykor Doriának, ki nyugalját és szabadságát adá vissza honának! Ezét — mint látók — a' nép rombolta le; a' marengoi hőst, trónul lebukta után, fejedelmek vitették tova szem elől. A' sors csak a' kölcsönt adá vissza a' fran-

czia seregeket diadalmas vezérének, ki győzelmi mámorában szárnyát szegeté mindenfelé a' velen-
csei oroszlánnak, 's lefaragtató karcsu testét a'
Viscontiak' kigyójának!... A' pór vak dühében,
szánandó tudatlanságában; — a' nemes hiúsága-
és büszkeségében egykép ellenségei a' nagynak,
dicsőnek. Mindkettő ember — gyöngé! A' mai
puha pénzaristocrazia, melly e' két elemből forra-
dandott nemsokára össze, vajjon méltányosb le-
end-e az érdem' díszjelei, a' nagyok' emlékei
íránt?... Nem hiszem.

Colombonak nem emelt Genua oszlopot; leg-
alább én nem láték ilyet. A' „Faragiani“ testvérek'
nagy izléssel készült polgárpalotájának homlokzatán
látható az új világrészt hozó tengerhős feje már-
ványbóli domborzatban. A' homlokzat az „Acqua-
verde“ térre van fordítva, hol Napoleon' szobrá-
nak helyét nézdeli e' kisszerű, de azénál mara-
dandóbb márvány. Ha tőlem függne, a' rév' bás-
tyázatán, vagy inkább a' magas őrtorony' ormo-
zatán állíttatnám föl a' bátor hajós' óriási szobrát,
hogy látná 's örülne a' hajóknak, mellyek az általa
nyitott hullámuton hordják kincseit az általa fölfe-
dezett világnak!

Szóltam már a' köz épületek- 's intézetekről;
ezekhez még a' Carlo-Felice színházat, 's a' szom-
szédságában álló szépművészetek' Academiáját il-

lik sorolnom. — E' szép intézetet szinte egyes genuaiak, 's pedig ifju képirók, 's ismét egy Doria' nagylelkűségéből alapíták; 's a' művészet' nemes baráti akként láták el azt alapítása után nem-sokára tőkékkel, hogy benne ma a' növendékek' nagy része nemcsak ingyen nyer oktatást a' szépművészetek' bármely ágában: hanem még a' tanuláshoz megkivántató szereket is, mint például a' bátát, papírt, vésüket, 'sat. ingyen kapja az intézettől. Képcsarnoka még fölötte kisdéd, 's az szinte szoborgyűjteménye is; de gyarapul mindkettő évről-évre, midőn azokat az intézet' elnöke, melly tisztet mindig egy genuai nemes visel, lelépve igazgatóságáról, egy mesterművel gazdagítja. — A' szoborgyűjteményben igen természetesen csak minták vannak; de ezek a' görög, romai 's ujjabb kor' remekműveinek mintái! — Itt láttam először Thorwaldsen' művét — „Mercurt.“ Szép egy mű!

Ennyi szép és hasznos intézetek' láttára, bú, 's pedig méltó bú szállja meg a' magyar utazó' kebelét, mert élénken emlékeztetik azok honára, 's arra: milly végtelen szegények vagyunk mi magyarok, milly fukarok lélek- és erszényben! Egy Aca-demiánk van, 's az, mellyet nemzet alkotott, csak teng, 's arra sem képes, hogy rendes tagjai' mind-egyikének silány díját megadhassa! És mi, mit nem

követelünk mindent azon nyomoru garasokért, melyeket néhány tagnak nyujt, nem annyira munkárai ösztön, mint inkább nyugpénz gyanánt — egy nemzet!... De minek e' jeremiád, melly szinte, mint sok más lelkesb szó, nyom nélkül hangzik el a' magas Karpátok' ormain, 's az áldásban olly gazdag alföld' lapályain? Inkább elmondom a' genuai szépművészeti Academia' szerkezetének vázát; mintájára talán lehetne nálunk is kezdeni illyesmit?

1751-ben néhány képiró társaságba állt, 's a' Doria-család által nekik átengedett teremben megveték az egyesület' alapját saját erejökből. Doria segíté őket pénzzel, és az ő unszolására részese lőn a' társulatnak Genua' több nemes családá, 's ezek közt kitűnőleg a' Grimaldik. Tágasbult egyre, 's egyik palotából a' másikba tétetett által, mig végre 1831-ben kizárólagos használatára a' Carlo-Felice színház mellett épült pompás lakba helyezett be állandóul.

A' tanítás, sőt az arra szükséges szerek is ingyen szolgáltatnak ki a' tanulóknak, kik külön osztályozva tanulják a' festészetet, szobrászatot, a' réz-, kő- és aczélmetszést. Ünnepe- 's vásárnapokon a' mesterségüzők nyernek tanítást. A' szorgalom 's ügyesség díjak által jutalmaztatik, mellyek évenként egyszer osztatnak ki a' tanulók között.

Az Academia' tagjai részint tisztelet-, részint érdembeliek; amazok évenként 25 frankkal (körülbelül 10 p. ftal) járulnak az intézet' terhei' viseléséhez; emezek csak műveik' ajánlatára választatnak; terjesztik 's növelik az izlést, 's buzdítják a' tanítványokat, dicséretes versenyre ösztönözvén azokat.

Az intézet' igazgatása négy tiszteletbeli tagra van bízva; e' négyes tanács választja maga közt az elnököt, ki egyszersmind elnöke az egész testületnek is, melly a' díjak' kiosztását szavazat-többséggel határozza meg. Az elnök' tiszte csak egy évig tart; 's herczegnek neveztetik, 's midőn lelép, egy művet ajándékoz az intézetnek. — Az intézet' örökös titkára: Durazzo Marczel marchese.

Igy versenygtek Genua' kereskedőherczegei enyhíteni a' szenvedő emberiséget, ápolni 's terjesztetni a' művészetet, 's e' nemes tetteik 's bőkezűségök által emelni hazájok' hatalmát 's dicsőségét! E' szent buzgalom nem hunyt ki a' köztársaság' enyésztevel sem; 's midőn egyre újabb áldozattal sietnek azt emelni: szent ereklyékként őrzik pompás palotáikban a' tömérdek kincseket, mellyeket elődeik, örök dicsére a' teremtmő észnek, annyi költséggel gyűjtének. Említém már, miszerint vannak Genuának utczái, mellyekről azt vélné az ember, hogy azok mind megannyi királyok' lakai. Nagy részt az

építészet' azon korában emeltettek azok, midőn a' nehézkes gót izlés, a' könnyű és lengő romafirenzeinek volt kénytelen helyt adni. Fontana, ki a' romai obeliszket fölállítá, a' genuai kereskedőknek palotákat épített, mellyek' homlokzatainak frescoit Rubens ecsetelte. Márványfalak magasodnak kívülről, ben oszlopok emelik a' felső csarnokot; függő lépcsők vezetnek a' teremekbe, mellyekben édes zene közt vigadott egykor a' szabad nép, és ma a' festészet' s építészet' remekművei közt lépteid' halk kopogását nyögi vissza a' szomoru viszhang! Többet e' paloták közül — szinte a' lankadtságig — bejártam, 's a' kíváncsiság, a' tudásvágy feledteték velem, hogy fáradt vagyok. De elég lesz talán, nehogy szinte kifáradjon, csak néhányba vezetnem nyájas olvasómat; azokrul vonhat el magának ítéletet, 's azok szerint építhet képzelete többet is.

Mindenek előtt a' királyi palota — mellyet a' Durazzo-nemzetség épített 's bírt előbb, míg a' király azt udvara' számára megvette — mindenesetre a' legjelesebbek' egyike. Én azonban a' király' itt mulatása miatt csak külsejét, csak udvarát, 's a' rostélyzaton keresztül kertjét láthatám. Könyvtára, színháza és válogatott festményekben gazdag képcsarnoka zárva valának. — Ezzel átellenben emelkedik az egyetem' épülete, a' fejedelmi musák' lakául e

melt gyönyörű palota; két szép oroszlán fekszik lépcsőin, mintegy intésül a' belépőknek, hogy erős lélekkel közeledjenek Minerva' e' szent hajlokába. Itt is minden márvány; a' lépcsők, az oszlopok, a' karzatok, 's mindenütt izlés. — Minden tudományosztálynak külön, a' nevezetesebb genuai művészek' festményivel ékesített tereme van; de jeles főleg a' nagy terem, melly az egész épületnek utczára néző oldalát foglalja el. *Carlone Endre* festette boltozata' frescoit; *Sarzana* Üdvezítőnk' körülmetéltetését. A' hat ércszobor, mellyek a' hit', reménység', szeretet', igazság', erő' és mérséklet' erényit személyesítik, Giovanni da BOLOGNA' vésűje által élnek; 's különösen a' *Hit és Reménység*, mesterművei a' „Sabinák' elragadtatása“ vésűjének. Irigylém sorsát az ifjuságnak, melly a' művészet' illy díszes hajlokában gyűjtheti kincseit a' tudományoknak, hol ezek mellett egyszersmind izlése' finomíthatására, 's a' szépművészetek' megismerése- és szeretetére is lát nyilni mezőt szemei előtt. Illyekről álmodni minálunk talán még igen is korán volna, hol az europai leg-gazdagabb egyetemeknek egyike félig dőledező romokba vonta magát!... A' tanítás itt november' 15-d. kezdődik, 's e' napon már számos ifjuság ögyelgé körül a' szép palotát, a' szebb teremeket, 's a' tá-gas oszlopokon nyugvó tornáczokat. Könyvtára, ki-

vált theologiai munkákban, gazdag, 's kéziratai közül különösen említendő: „Quintus Curtius“nak *Luce-no Vasco* általi francia-fordítása a' XV-d. századból. A' kis fűvészkertet, mely a' palota' hátulsó részét foglalja el, nem maradt időm belülről megtekinteni.

A' „Balbi-Piovera“ palotában láttam — szinte először — ecsetét a' nagy Michel-angelonak: „Jezust az olajfák' hegyén“ ábrázoló vásznán. A' legmerészebb képzelet tűnik föl e' képen, melyen a' Megváltó kettős helyzetben festetik. De én nagyobb gyönyörrel csüggék Buonarotti' főnérintett domborvésetén, az Albergo dei poveri' kápolna-oltárán, mint e' festményén. Ott a' nagy művész szívhez hat vésűjével: ecsete, mely isteni titkokat leplez le, itt bámulásra gerjeszt, de nem hat meg. Milly egészen más *Guido Reni*' „Cleopatrája,“ 's kivált „Lucretiája“ a' mellékteremben, ha nem a' hideg ész, hanem az érzést vesszszük bíráló! 's pedig — úgy hiszem — a' plasticában szinte, mint a' festői művekben is, helyesben szokott a' szív, mint a' fontoló ész bírálni! — Mennyire mehet tévelygéseiben a' művész, *Brughele*' ecsete tanúsítja „sz. Antal' megkísértésében.“ E' kép mesteri; de egyszersmind örökös tanúja a' művész' irtózatosságnak, melyet ecsetével olly híven tudott vásznára átvinni! — Gyönyörű még e' teremben az „Ártatlanság“ is *Ru-*

benről, két báránycát tartó kised' képében ábrázolva.

A' „Durazzo-(Marcello)“ palotának legelsőbb is lépcsőit érdemes figyelemre venni. *Tagliafichi* volt a' merész építő, ki azokat — most por- és pókhálótul lepetteket — fél ivezetre rakatva, két osztályban vezette föl a' magas emeletre, melly majdnem köröskörül doriai rendű fejr márványoszlopokon nyugszik. Képcsarnoka egyike Genua' leggazdagabbainak, nemcsak a' képek' számára, de azok' belértékére nézve is. *Tiziano* „Magdolnája“, mellyet — mint mondják — a' velencei Barbarigo-képgyűjteményben látható első eredeti után maga a' nagy művész ecsetelt; *Guido Reni* „Porciája“, mellyen olly édes kéjjel marad tapadva a' szem, hogy fáj tőle megválni; *Guercinonak* nem annyira a' rajzolat' művészi tökélye, mint inkább a' festész' modora által mindig meglepő „Pharisaeusai“, kik Megváltónkat a' császár' pénzének mutatóásával kísértik; — *Procaccino* gyönyörű „házasságtörő nembere“, *Veronese Pál*, *Van-Dyck*, *Rubens*, *Dominichino* (Zampieri), *Spagnoletto* (Ribiera) 's többeknek jeles ecsetei pompáznak még itt; mint szinte a' „Brignole-Sale“ palotának még gazdagabb képcsarnokában is, hol a' műmestert' figyelmét különösen egy *Dürertől* festett fő; — *Guercinonak*

az „adó- 's vevőket templombul kiűző Üdvözítője;“
 — *Spagnoletto* egy „papírtekercset tartó philo-
 sophusa;“ — *Carlo Dolci* „vért izzadó Megváltó-
 ja;“ kiválólág pedig *Guido Reni*nek „sz. Sebestyé-
 ne“ kötik le.

A' „Doria-Tursi“ palotába, hacsak jezsuitá-
 kat nézni, művészi kincseket keresni ne menj. A-
 zokat találász; 's mióta azok szállották meg e' szép
 csarnokokat és teremeket, — a' művészi kincsek
 tova vándoroltak! Hol hajdan örömittasan kéjelg-
 tek a' szabad Genua' szabad ifjai, a' palota fő te-
 remében; hol talán Schiller' Fiescoja a' házára kö-
 vetkezményterhes amaz éjjelen a' lángszemű hál-
 gyek' koszorujában mély terveket főző aggyal 's
 derültnek mutatkozó arczczal osztozott vendégei'
 kedvében — ott most egyszerű, csinos oltár emel-
 kedik, 's a' puszta falak, mellyek' gyönyörű frescoit
 durva pemettel mázoló be egy kontár' gonosz keze,
 's mellyeknek domborvéseteit szentségtörő kalapá-
 csokkal darabolá le a' kőműves: ma szent zsoltá-
 roktul, 's gyöngé ifjak' buzgó imáitól hangzanak
 vissza! — Az ajtók' 's ablakrámák' párkányról
 leszedettek az aranyzott léczecskék: helyöket kék
 's hamuszín festések takarják. A' művészeti kincsek,
 a' drága aranyzatok Turinba vitetnek; és helyesen:
 mert királyi palotákba valók azok, és a' leylölai

szent' mai követőinek hivatása már nem lehet földi kincsek' gyűjtése. Rendeltetésük ma szent, mint szent vala kezdetben alapítójok' első eszméje is, de mellytől oly messze távoznak a' trónokat megigázott tanítványok! Hanem a' művészet' egy kincsét mégis meghagyá a' királyi bőkezűség e' ma már szent falak között. A' palota' jobb szárnyán kis kápolna van; 's ennek oltára alatt fekszik a' „magányba futott bűnbánó Magdolna“ feje már-ványból — ismeretlen, de művészi véstől — faragva. A' benső törődés, éles fájdalom tükröződik e' szép nőalak' arcvonásain. A' kápolna nem mindig, 's nem is mindenkinek áll nyitva; egyes szerzetesek szeretik itt végezni ájtatoskodásaikat.

Ha az említett templomokat, köz és magán palotákat 's fényes csarnokaikat megtekintettük: láttuk a' hájdan szabad 's dicső Genua' művészeti kincsét; 's ha kinek kedve volna megtekinteni még néhányat, nézze meg a' „Serra“ palotát, mellynek egyik teremében a' kúpot arannyal fedett már-ványasztalok emelik, és hol a' márvány hiányzik, helyét a' falakon tömérdek tükrök, 's foszlékony szőnyeg helyett arannyal föleresztett 's egy tömeggé forrasztott lazzuli-kövek pótolják. — Ilyek akartak lenni ama' tündérpaloták, mellyekről gyermekkorunkban együgyű dajkáink mesélni szerettek,

de mellyeket minthogy álmokban sem láttak, csak megközelítőleg sem tudtak festeni. — Továbbá a' „Spinola“ palotát, mellynek homlokzatán, tornácán 's folyosóin *Tavarone*' jó frescoi láthatók; de aztán lépdeljén föl a' Di-Negro' nyaralójába, hol a' régi 's újabb metszvények' (gravures) gyűjteményén 's ritka növényeken kívül a' leggyönyörűbb ki-
látást élvezheti: mert szeme előtt Genua' réve ár-
boczerdejével, az arbanoi szép halmocskának dúsgaly-
zatu olaj- 's fügefái, és a' rámátlan tenger kékszöld
hullámival terülnek el. De tágosabb, 's azért meg-
lepőbb a' tájkép, melly a' Carignano-templom' te-
tejéről nyílik föl az elbájolt szem előtt; ott egész
Genua, a' mögötte fekvő, helylyel kopár hátaikon
föllegvárakat hordozó, másutt olaj-, narancs-, fi-
ge- 's citromfák közül kifejérő nyaralókat mu-
tató Appenninek' halmaival, mellyek hóvatovább
egeket verdeső bérczekké magasodnak; majd ma-
ga Genua egyenetlen hegyes-ölgyes sikátoraival 's
kettős bástyaival, végre kikötőjével, őrtornya- és
tengerével, mellyben nyugatdélre tiszta ég alatt tá-
vol felleg gyanánt kéklik föl Korzika, ama' kis szí-
get, melly olly nagy hőst adott századunknak —
mindez, mintegy tükörcsőben, a' szerint tűn föl
a' szemlélőnek, a' mint az a' templomkúpot körül-
futó oszlopkarzatos járdákon dél- vagy éjszakra ka-

nyarul. Mind e' mellett azonban Genuának szép és kellemes sétatérket a' természet épen nem juttatott; de mit ez megtagadt, létesítette az emberi kéz; 's ha látjuk az *Acquasola*' megnyirt fácskáit, sorfáit, szökőkutait, rózsabokrait 's a' magas sziklahalmon is szépen zöldelő pázsitait, mellyeket csak pár év óta kényszeríte ki a' természet' mostoha öléből az emberi kar: kénytelenek leszünk elismerni a' romai költővel, mikép

„Nil mortalibus arduum est!“

Csak mi nem akarjuk Horác' e' szavait érteni; 's hogy más fontosb dolgokat ne említsek, nyeljük hónapokon át fővárosunkban Rákos' fulasztó porait!..

A' Carignano-hid egyike Genua' nagyobbyszerű építményeinek. Két halmot köt össze magas íveivel, mellyek' ketteje alatt utcák vonulnak át, hathét emeletű házakkal. Azon ájtatos család, melly a' carignano-halmon a' Bold. Szűz' tiszteletére templomot emelt volt: e' hidat építteté, hogy a' sarzonai halomról könnyebb legyen abba az átjárás. Avagy talán azért, hogy legyen hidja Genuának is, melly merészség- 's építési ügyességre, mint szinte roppantságra nézve is, vetélkedjék a' velencei Rialtoval? — Mert e' hajdan hatalmas köztársas-

ságok ép' olly kicsinyesen irigykedők valának, mint ifju hölgyecskék, hason vagy alsóbbbrangu ismerőik' drágább 's divatosabb piperéje miatt lenni szoktak.... Megfoghatatlan gyöngeség! De hiszen a' görögök' 's romaiak' mythosa rokkát tön a' szörnyeken diadal-maskodott Hercules' kezébe....

Ki Olaszországban utazik, a' színházakat látogatatlanul alig hagyandja; nekem legalább ugy tetszik, hogy az estet kellemesben alig tölthetni, mint jó olasz daljátékban. — A' színházak Olaszországban ma az életnek nemcsak csupán kellemei, de inkább szükségeihez tartozván, rájuk különös gond szokott fordíttatni. Az itteni „Carlo-Felice“ színház, melly 1827-ben létesült, nagyságra a' milanoi Scalával vetélkedik, 's mind külső- mind belsőleg igen csinos. Itt mulatásom alatt a' „Giu-ramento“ és „Prigioni d' Edinburgo“ dalművek adat- tak esténként váltogatva, 's némi igen közepszerű színtánczczal közbeszöve. Olaszországban a' színi mutatóványok rende nem az, melly nálunk, német kaptára, divatos. Ott nincsenek szerződésileg egész évre egy színházhoz lekötött művészek; évszokról évszakra vándorol egyegy művészcsapat impresario- ja' felügyelése alatt, 's egy illy évszak' (stagione) folytában, melly rendesen két-harmadfél hónapig szokott tartani, csak két-három, legfőlebb négy

dalművel mutatja az impresario *) közönségét. Épen ez oka, hogy a' szerintünk „vendégszerepek“ itt ismeretlenek, mert többnyire egész művészsegreg jár illy vendégszerepekben. — Mint tapasztálám Genua' ezen első színházában, nem igen szoktak Olaszország' legjelesb dalmokai, tánczosai és tánczosnői föllépni; legalább a' most itt levők közt nincs egy név is, melly előttem akár olvasás-, akár hallomásból ismeretes volna; 's az érintett dalművek is csak amugy meglehetősképen adattak. Egy némben, melly másodrangu szerepben lépe föl, a' közönség' botlaskövének látszott lenni: mert a' hány-szor megjelent, fütttyentések, czinczogások, csoszogások valának hallhatók, mellyek mindaddig tartottak; míg e' boldogtalan szereplő a' színről le nem lépett. Mondhatom, e' tőlem még nem hallott kijelentését az elégtelenségnek, mellyben bizonyos négylábu állatok' hangjait véltem észrevenni, igen eredetinek találtam. — De még eredetibb vala az, hogy hőse a' „Roberto di Salerno“ czimű színtáncznak, melly a' „Fra-Diavolo“ után — az illető zene' elferdítésével — volt szerkesztve, egészen magyar öltözetben lépett föl, 's bokáin a' nagytaraju sar-

*) „Vállalkozó.“ Így neveztetnek Olaszországban azok, kik valamelly színházat e' vagy amaz évszakra átvesznek, 's a' drama-, dal- vagy tánczszemélyzetet összeszedik.

kantyuk sem hiányoztak. Ebből értettem, hogy a' tyrhaenumi tenger' partjait lakó olaszok, ha magunkat nem is, legalább öltözetünket ismerik. A' színtáncz' rendezője bizonyosan Sobrit akará az Abruzzokba áthelyezni? — Mintha nem volna azokban elég belföldi rabló!

Genuában utasnak — mert kit vagy szende levegője csal a' téli hónapokra ide, vagy rozzant teste a' tengeri fürdőkhöz, az mulathat tovább is — utasnak, mondom, Genuában három-négy napot tölteni elég; kivált ilyenkor, midőn a' nyaralói mulatozásnak — villeggiatura — még egészen vége nem szakadt, 's többnyire csak kereskedők, hajósok, 's ollyak, kik nyaralót nem birnak, népesítik a' kevély Genuát. Minthogy tehát Bindocci azon reményben, hogy itt találkozandunk, ajánló levelet ide nem adott; 's Romani, kit Turinban haggatlan kerestem, mert, mint mondák, Genuában mulatott, már ismét eltávozott: utamat tovább folytatandó, a' kikötő felé indulék, hogy — Sully a' kitűzött időre Marseilleből meg nem érkezvén — Dantét, melly másnap esti 6 órakor indulandott Livornoba, előbb, semmint rajta helyet vegyek, megtekintsem. Oda hagyva szobámat, mellyet az Arzenal melletti — bárkinék is ajánlható — „Albergo all' Italia“ nevű vendégfogadóban béreltem, egy szoros, de csinos si-

kátoron keresztülmenve, azon komor, alacsony ívezetű boltsorok közé jutottam, melyek a' Porto-Franco' hosszában nyugatra elterülnek. — Nekem, ki közel tíz évig laktam a' magyar *Szabadrévben*, 's a' triestit gyakrabban meglátogatám, a' velen-czeit pedig ismételve körülhajózám, egészen más eszmém vala Genua' szabadrévéről, mint mikép azt valósággal lelem. — Képzeljünk egy körülbelül félórányi járatra terjedő hosszú kőfalat, mellyen egyetlen nyílás van csak a' város, és kettő a' tenger felé, 's mellyben belül végnélküli sorban raktárak vonulnak el, 's a' közöttök átfutó szoros sikátorok külföldi áruk' minden nemével úgy teli rakvák, hogy csak igen szűk tért engednek az átmenésre; mindezekhez pedig képzeljünk magunknak számtalan, saját modora- és nyelvejtésében kiabáló bergamascoi ter-hészt, hajóslegényt és kapitányt, nemzetiség- és nyelvre legtarkább vegyületű kereskedőt, harminczadi őrt, kémeket, kutatókat és tiszteket, 's mindehez a' legzajosb járáskelést, valódi, vagy színlett munkásságot — 's akkor némikép' előttünk áll a' genuai „Porto-Franco“, melly olly szembeszökő el-lentiséget képez a' szép palotájú, de többnyiresír-csöndü Balbi, Nuova, Nuovissima, 's egyéb ge-nuai utcákkal. — Itt, e' szoros, szirmos falak között lelhetni föl képét ma a' hajdani világkereskedési Ge-

nuának; a' gazdag, hatalmas, lelkes és szabad köztársaságnak: midőn a' szabadrévhez nem tartozó részét ma inkább művészeti csarnoknak nevezhetjük. Itt áll az élet 's cselekvőség szorosan a' halmi 's mély nyugalom mellett! A' város' ez alján, a' tengerparton forr a' munkás nép, azon értelmes kereskedői szellemű olasz nép, melly egykor tengereknek volt ura, míg majd saját flainak egyike új, ismeretlen tengereken túl gázolva, más irányt adott a' kereskedésnek. Főlebb, a' gyöngye emelkedő sű halmokon, lépteink' lassú zaját viszhangzó üres márványlakok állanak, függő kertek között, magas ablakaikkal, mellyeken egykor szerelmi dal' 's zenék' bájos hangjai hatottak az elfonnyadt, eltűnt szépekhez, 's mellyeken ma a' szabadrévi zsibongás' moráját hajtja keresztül a' tengerről jövő szendő esti szele. ...

De hova is tévedtem czélomtól? — „Dante“ gőzhajót akarám megnézni, 's csónakba szálltam. A' különbség, mellyet az ausztriai szabadrévek' 's a' genuai' kiterjedése közt tapasztalék, meglepett. Itt szűk térre, 's ha Genuának' napról-napra ismét növekedő kereskedési jelentőségét a' velencei, vagy éppen magyar partvidéki szabadrévekével összevetjük, igen is szűk körre van szorítva a' szabad adás-vevés' határa. A' magyar partvidéki szabad révek, noha mind mai napig csekély jelentésűek, mégis

egyenként is többször a tágosbak a' genuainál: mert határaik nem csupán és szorosan a' tengerpartra, hanem az egész város' és kerülete' nagy részére terjesztvék ki. 'S így van Trieszt is, hol az egész város, és környékzelének tetemes része a' szabadkikötőhöz tartozik. Innen van aztán, hogy a' genuaiban az üzérlet' élénk mozgása, és a' fáradhatlan méhcselekvőség egyelőre jobban feltűnik, mint Triesztben; mert itt egy csoportban, 's hogy úgy mondjam, egy pontban történik mindaz, mi Triesztben a' két veszteglő intézet közötti tengerparton, 's a' várost ellepő óriási raktárakban megy végbe. Hasznos-e a' szabadréveknek illy nagy kiterjedést adni? a' tapasztalás rég megfejttette. Trieszt mellett felvirágzott, Fiume kevésre ment; és Genua' üzérletének emelkedését szabadréve' szűk volta sem gátolá.

„Dante“t megtekintve, kedvemet vesztém a' rajta utazásra. Tatszobái sokkal kisebbek, semhogy kellő kényelemmel kínálkoznának, 's csinra dunai gőzöseinkkel épen nem vetélkedhetik. Megváróm „Sully“t, talán megérkezik.

Megkerülém az egész kikötőt, melyet délre emberkéz által rakott két sziklahalom biztosít a' felzuduló habok' dühöngései ellen. A' majd két óráig tartott bolygásért másfél frankot követelt csak a'

derék sajkász, mennyiért a' pesti városliget' taván
egy óráig sem örömet hordozna csónakán a' bér-
lő. Ha valaha Genuába jöend nyájas olvasóm, 's
élni akarja a' szabadrév' hullámiról mutatkozó
gyönyörű kilátást a' városra, mely amphitheatru-
mi félkör alakban terül el szemei előtt a' leáldozó
nap' biborsugáriban: üljön csónakba, 's kiszabadul-
va az uszó fenyűházak' kötelei', horgonytömlői' *) 's
lánczai' tömkelegéből, mely a' Porto-Franco' köze-
lében őt és csónakát környezi: haladjon keresztül
a' réven, mellyen olly dicső, olly hatalmas száza-
dok', 's egykor olly szabad nép' emléke leng; — né-
pé, mellynek ma Arzenalját sem szabad belülről
megtekinteni! — Szegény Genua!

*) A' tengerfenékre bocsátott horgonyok' fekvését hor-
dóalaku tömlők jelelik, mellyek függőleges irányban lebegnek
a' hullámok' felszínén a' leeresztett horgony felett.

XVI.

SESTRI DI LEVANTE.

Vetturinok. — Arbanoi halmok. — Santa-Margherita. — Part-vidék' festőisége, és koldulás. — Sestri; Napleáldozás a' tengerparton. — Egy commis-voyageur Szardiniáról. — Spezie' völgye; Édes forrás a' tengerben; Színház; Népviselet.

Sully nem érkezett meg, 's a' másik, a' nagy költő' nevével nem épen méltán büszkélkedő gőzös, nem tetszett; 's hogy a' magasztalt *Riviera di Levante*' gyönyöreit élvezetlenül ne hagyjam: szárazon indulék meg Genuából, egy *magyar*' 's egy *lengyel*' társaságában, kikkel itt ismerkedém meg. — Ki vidéki földön magánosan járván, véletlenül honfiával találkozott, 's vele idegen ajkuak 's érzések közt édes anyai hangokon közölhette gondolatait: az képzelheti magának örömet, melyet

a' tudós E** urreali találkozásom' pillanatában érezék. Első gondunk vala elhatározni: addig maradni együtt, a' míg csak körülményeink engedik; 's így egyelőre legalább is Firenzéig egymáséi levénk.

Tervünk' valósításához fogandók, vetturintot hivatánk. Jött három, jött négy, tiz!... Hosszu alkudozás után bért köténk egygyel, 's 160 frankra lön tűzve a' fuvar, melly díjért a' vetturino bennünket öt nap alatt Firenzébe szállítani, 's az egész uton illőn beszállásozni 's tartani is köteleztetett. Az illy alku már szokássá vált déli Olaszországban, 's a' szemes utasnak, ha kivált a' kocsisnak adandó borravalókat nem feleli, nincs oka e' szokást kárhoztatni. — A' tengeri út tehát, melly után már napok óta sovárgék, szárazonival cseréltetett föl, 's én ismét tapasztalám, mint nem lehet az utasnak egész bizonyossággal kipecsézni a' vonalt, mellyet pályáján változatlanul kövessen. Száz újabb meg újabb körülmény adja magát elé; 's ha valaki a' földön, bizonyosan az utas a' körülmények' játéka. Választanom kelle: vagy kellemes ismeretsegimtől megválva a' szennyos „Dantén“ hajózni Livornoig; vagy szárazon kedves társaságban utazva a' „Sestri-di-Levante“ gyönyörű partvidéket élvezni. Én ez utóbbit választám. Előttem a' cél állván szilárdul, az eszközök' választásában gyakran

engedek a' pillanat' körülményeinek, melyek sok-szor váratlanul a' legszerencsésebben határoznak.

Tisztán, 's a' késő ősz' daczára is hevitőn követte a' kelő nap első sugarait a' tyrrhaenami tenger' csöndes vizeire, midőn vetturinonk' épen nem kényelmes, 's nem is divatos kocsija Genua' márványpalotái közt, 's a' gyönyörű „*Fontane Amorese*“ körüli pompás kövezeten elrobogva, a' már ébredő kevély várost odahagyók. Az arbanói dombok' kies olajfaerdei 's tarkára festett nyaralói hovatovább kibontakoztak a' reg' gyöngye ködéből, 's közöttök ügetve haladánk fel az egymást váltogató, kiesbnél-kiesb halmokra. Mögöttünk Genua' tornyosodó lakai közt mozgás és zaj; alattunk a' esendes tengeren lassan haladó, vagy a' tökéletes szélcsend miatt inkább veszteglő hajók kifeszített vitorláikkal, mint vízből emelkedő fellegvárak; körülünk a' citrom- 's narancsfákkal kérkedő kertek, 's ezekben a' kisebb-nagyobb, de mind olasz könnyűdséggel emelkedő paloták vonák magokra a' hosszú ború, és szikladús vidékek' látása után derűt és viruló természetet sovárgó szemünket. Mi vala pedig természetesb, mint a' kevély várost némileg feledve, e' két utolsónak, a' természet' e' nagyszerű jelenetének engedni át magunkat. — Borútlanul, egész pompájában rivedett fölöttünk a' középtenge-

ri ég' gyönyörű azurja, 's alattunk az Appenninek' sziklás peremein megtörő habok' lassudad, ünnepélyes moraja volt hallható. Ugy tetszék, mintha vég nélküliek volnának utunkban a' majd könnyű emelkedésű, majd ismét meredek halmok, melyeket helylyel-közzel nagy fáradalommal változtatott át a' munkás emberi kéz megannyi függő kertekké, melyekből kellemes változékonyssággal mosolyga elő a' citrom-, narancs- és olajfák' különféle árnyéklatu zöldje közül a' már galytalan gesztenye, és a' fűrtjeitől fosztott venyigéknek sárguló levele, másutt ismét méltóságosan emelkedék ki törpe bokrocskák' seregéből a' fejedelmi küpresz.

Mindezt bájra fölülmulá *Santa-Margherita'* vidéke. E' csinos városka, melly nyári palotáknak sincs szükében, tündéri völgy' közepén fekszik, mellynek örökzöld partjait délre a' tenger' habjai locsolják, éjszaknyugatról pedig festői csoportozatos halmok rámaazzák be. A' dús tenyészetre, a' szabadon növvő narancs- 's figefákkal meghintettombok mögött, tömérdek kopár sziklák meredeznek, mellyek' meztelen gerinczein vörös fenyűk magaslanak, koronaként kiterjesztett szálkás ágaikkal. A' természet' e' kies arczát jeles mac-adamizált út egészíti ki, melly e' század' elején még nem létezett, 's mellyet a' franczia foglalásnak köszönhet

Szardinia. Maga ez út is a' legnagyobb változékos-
sággal kínálkozik: mert sokhelyütt keresztül tört
sziklák alá vezetve, szemünk elől eget és földet több
percze eltakar; majd ismét a' hegy' párkányzatára
kanyarodva, a' legbájosb tájképpel vigasztal meg,
mellynek háttérében Genua mögött az egekkel össze-
olvadó tenger és távol havasok; elül Santa-Marghe-
rita, 's ezt környezve a' tengerbe nyuló gyönyörű
négyes halom mutatkoznak, melyekre vagy rom-
ban heverő fellegvárt építettett a' partot féltő ha-
talom, vagy csinos kápolnát emelt az ahítatos, jám-
bor földmivelő.

Rapallon tul, keletre, mintha a' szírtfalakon
megtörő hullámok megunva a' nehéz, hiú ostro-
mot, puhább partot kerestek volna magoknak
játékul, megszűnik a' hegység, 's tágas völgy terül
el, a' melyebb éghajlat' minden szép 's kedves nö-
vényivel bujálkodó. — E' völgy' közepén áll *Chia-
vari* csinos házaival, szövőszékeivel; és *Lavagna*,
a' hasonnevű folyó' partjain, hajógyáracskájával.

Ennél szebb vidéket képzelni és alig lehet: a'
természet és emberész versenygve iparkodtak itt
annak báját emelni. Már szeretem, hogy szárazon
jövök, 's ha még *Spezie'* völgyére gondolok, mely
— vetturinonk szerint — a' nápolyi öböl' kiességé-
vel vetélkedik, haragudni tudandék a' sorsra, ha ten-

geren vezetendett Livornoba. Gyakran, ha az olajfák 's küpreszek közül kitűnedező fehér lakokat, vagy a' hegyek' szirtormain ridegen álló kapukakat egymástól a' legszebb távolsági arányban emelkedni látjuk, készek voltak hinni: mikép valamely jótévő tündér haladt el az Appenninek' liguri tengerben fürdő ez ormai felett, 's a' magasból szórta rájuk a' Mindenható' szent, 's a' halandók' csinos lakait! — Van azonban itt is, mi e' költőileg szép és nagyszerű tüneményben olykor a' legaljasb prózaiságba süllyeszt vissza: fülhasító nyivogása azon nyomoru porontyoknak, kik egypár soldiert óranegyednyi távolságra is elfutnak az utas' kocsija után! Így van minden szépnek árnyékoldala; 's bár általában az árnyék a' világos pontok' nagyobb erővel kiemelésére szolgál: itt mégis e' szabály aligha kivételt nem szenved? A' végtelen koldulás, melly e' buján termő völgyek- 's hegyhátakon talán inkább rossz szokás, mint nyomor' következménye, igen kellemetlenül zavarja a' kéjes élvezetet; 's ilyenkor a' különben legemberszeretőbb keblű utazónak is, nem az fáj, hogy adnia kell, vagy nem kell — mert hiszen a' természet' illy magasztos képei' szemléletében a' legsziklább szű is, készebb olvadozni könyörre — hanem, hogy kedves andalgásaiban, mellyek olly költőileg boldogítók, az élet' illy prózai jelenetével találkozik.

A' városka, hol e' sorokat naplómbe jegyzem, a' postaúttól nem messze, a' tengerparton fekszik, végén a' Chiavari-völgynek, melyet itt, *Sestri* előtt, ismét félszigetet képezve tengerbe nyuló, gazdag falombokkal koszoruzott ~~hátuk~~ kerítenek, Sestrit a' földközi tenger part' legfestőibb tájképei' egyikévé tevők. —

Mikor vetturinonk a' csinos vendégház' udvarába hajtott, a' nap épen leáldozni készült. Felhordatva málháinkat, visszasiettünk a' partokra, hogy élvezzük a' szép tüneményt, melyet E^{••} barátom még nem látott — a' napnak tengerbe nyugvását. Láttuk a' szívemelő tüneményt. A' tenger' csöndes hullámtükre, mint szerelmes menyasszony, bibor-mosolylyal nyitá meg kebelét a' leáldozó előtt, 's a' messze láthatár' szegélyén tüzfolyam látszék elborítani az ég- és habokból egygyéolvadó légboltozatot, mely délnyugatról a' végtelenbe messzülve, nyugatéjszakaról a' szardíniai havasok' ködére látszék nehezedni. Izenként csókolá a' hűves hullámokat a' leáldozó nap' lángarcza, míg majd végképen elmerült, 's csak discsőületi fénykör-alakban szétömlő sugárai nyultak föl magasan a' Teremtő' trónja felé. Letűnte után még soká kün maradánk, föl 's alá járva a' zöld sövényül használt, vadul 's gazdagon növvő aloek' sora mellett. Az esthajnal olly kellemesen hűves, olly délszakian eny-

he, olly költőileg meglepő vala, hogy lehetlen volt az angol regényköltészet' egyik hősével föl nem kiáltanom :

„The beautiful ~~clime~~! — the clime of love,
Thou beautiful Italy!“ — *)

A' vendégfogadótul éjszakra téres mező van, melyen keresztül, szederfák' sorától árnyékozott ösvény vezet ki a' postaútra. Ez ösvényre menénk E** kal. Végén ima hatotta meg fülünket : a' postaút' oldalán levő kápolna' Madonnája előtt számos férfi és hölgy végezté ájtatos estimáját.

Éj van. — A' takarékos, de épen nem izletes estebéd után uti-társaim nyugosznak. Én néhány perczig még asztal mellett ülök, hogy némellyeket, mik talán feledékenységből naplóból kimaradtak, abba följegyezzek.

Az ominosus velociferon, mellyen Turinból Genuába jövök, többek közt egy fiatal ember is volt, azon commis-voyageur, kiről már főnebb emlékezém. Piemonti születésű ugyan, de több évek óta tartózkodik Lyon- és Párisban, honnét jelenen Genuába utazott, mint mondá, kereskedési ügyek-

*) „A' gyönyörű éghajlat! — a' szerelem' éghajlata,
Te gyönyörű Olaszhon! . . . .“
BULWER.

ben; mit én csak azért hittem, mivel mondotta; mert political elvei után ítélve, inkább eszme-, mint pénzüzerlet vezetheté őt a' hajdani ligurok' fővárosába. Beszédéből, melly lelkes és hévteli volt, láttam nemsokára, hogy e' szomszédem dühös republicanus, 's mi csodálkozásomat leginkább felkölté, az vala, hogy commis-voyageuröm nem is igen ovakodva *szólt a' köztársaságok iránti vonzalmáról, 's a' bármi szintű monarchiák iránti ellenszenvéről. Fájlalá, hogy viszonyai Párisból elhivák: mert, szerinte, Párisból Genuába jőni annyi: mint mosolygó, illatozó szabad légről, valamelly fojtott levegőű földalatti — különben pompásan butorozott — lakba lépni. Nekem tetszett a' szabadérzésű, szabadnyelvű szomszéd, 's minthogy hazáját 's annak intézvényeit jól látszék ismerni, kérém, mondaná meg: mint állanak Szardiniában a' személy- 's birtok-biztosságát illető törvények? mert ezek' élő betűjét minden állodalomban, bármilly alaku legyen is kormánya különben, azon sarkkőnek tartom én, mellyen a' polgárok' jólétének egész épülete nyugszik.

„Signore!, felelt az én commis-voyageuröm, példában legjobban magyarázhatom meg ebbeli viszonyainkat. — De előre kell bocsátnom, hogy a' constitutio, melly a' mai Szardiniát alkotó különféle tartományokban különböző volt, 's csak abban egye-

zett meg, hogy azon középkori typus, mely a' születési és pénzaristocrátiát kiváltságokkal 's némelly előjogokkal ruházta fel, megszűnt. De minek is constitutio olly nemzetnek, mely azt fentartani, megőrizni nem képes? Mostani polgári törvényeink, melyek Napoleon' törvénykönyvének utánnnyomatai, igaz, törvény előtti egyenlőségről biztosítanak minden szardíniai lakost elannyira, hogy nemes, vagy nem-nemes családbóli származását nem tekintve, birtokot szerezhet, 's miniszter is lehet nálunk kiki, főleg ha eszénél több szerencséje 's pártfogása akad... Azonban a' birtokot illetőleg törvényeink, melyek egyenesen a' kormány' emanatioi, némelly előszülötti jogokat 's bizományi javakat a' birtokszerző' kénye szerinti rendelkezésre hagynak? — Büntető törvényeink, melyeket sajátinknak, 's nemzetünkre szabottaknak mondhatnánk, ekkorig nincsenek; de, mint hallom, az illető kormányosztályban már elkészült egy törvényjavaslat, mely jövő január' 1-vel lépend erőbe. Egyébiránt attól sem fogunk sokkal többet várhatni, mint mennyivel most birunk; hanemha azon egy tekintetben, hogy a' szitkokat 's káromlásokat, mint halljuk, az eddigi börtön-büntetés helyett, halállal boszulandja meg az osztó igazság? mit ugyan, mint lehessen századunk' szelíd szellemével, 's a' nagy-Beccariától hirdetett megczáfolhat-

lan örök eszmékkel megegyeztetni, megfogni nem tudom? Mert miért oly súlyosan, a' javulás' és helyrehozhatás' teljes kizáratásával boszúlni meg bármit bűnt; 's különösen a' — fogalmaink szerint meg nem sértethető — Mindenhatót, kinek isteni fia mennyei philosophiájában bűnbocsánatot és szeretetet hirdetett, 's miért elzárni a' bűnös előtt utját és alkalmát a' magábatérhetésnek, a' hosszas, szívbeli töredelemnek? ...“

„De hogy visszatérjek törvény előtti egyenlőségünkre — folytatá commis-voyageuröm — mondhatom, hogy az, kivált személysértési tekintetben, csak papíron létezik, 's valóságos satyra! Mert föltéve például, hogy ön, egy ősnemes, én pedig egy ismeretlen polgári család' tagja, vita közt valakit, főleg nemes származásut, meg találtunk öklözni, vagy éppen halálra verénk; ön bizonyos lehet, hogy családi összeköttetései által a' vétkes tette szabott büntetés alól ha teljesen föl nem mentetik is, legalább nagy könnyítésre számíthat; míg rám az alexandriai sánczmunkák, vagy a' genuai arzenal' gálya-mulatságai várakoznak. A' polgárszármazásu bűnös' vétsége, ha nemest sértett meg, csak nehezül; midőn megfordítva: az ősnemesi vér' magzatai, ha nem nemes iránt követték el a' bűnt, számba is alig vétetik. — Polgári keresetekben a' dolog szinte így

áll. A' vérség- és pénz hatalom azokban is könnyebben jut az ugynevezett igazsághoz: mint szegényebb sorsu polgáraink!"

„Ez a' mi törvény előtti egyenlőségünk, Signore! E' tekintetben, mennyire alkalmam lehetett tapasztalni, lombard-velencei testvéreink' sorsa a' miénknél sokkal jobb. — Hát önöknél mint vagyon?"

Istenem, milly édesörömet adandék szép, elbájoló képet az idegennek hazámról, ha a' valóság engedendé! Nem tehetém; 's röviden értesítém, hogy nálunk szinte, mint más — majd minden — tulművelt országokban is, lényegére nézve a' személy- 's vagyonbátorság' ügye semmivel sem áll ugyan jobban, mint Szardiniában; de törvényeink, legalább őszinteségre nézve, becsesbek az övéiknél — mert senkit sem mystificálnak: egyenesen kimondván a' birtok- és személytekintetbeni különbséget a' nemes és nem-nemesek között. Egyébiránt reményemet fejezem ki az iránt, hogy valamint e' tárgyban pár év óta nálunk már több üdvös lépések történtek az emberi jogok' tiszteletben tartása, 's a' tulajdon' szentségének biztosítása iránt: úgy fölvilágosult kormányunk' bölcseségétől, 's a' törvényhozói testületet képező férfiak' igazság- 's emberszeretetétől méltán várhatjuk, hogy e' tekintetben nálunk is maholnap olly törvények fognak alkottatni, mellyek-

nél fogva aztán az állodalmi jólét' ezen első alapjának teljes élvezhetésében minden nemes és nem-nemes magyar polgár egyképen 's tetteleg részesüljön!

Idegenem elkomorodott; 's némi szünet mulva fölsohajta:

„Ah ne reméljen ön, hogy ne csalatkozzék. Ha valaki, én bizonyára minden csalódásaim' daczára is barátja vagyok a' törvényes szabadságnak, 's különösen a' bíró előtti egyenlőségnek; de ha meg-gondolom, mennyi vér folyt már miatta csak magában Franciaországban, és még is — higye ön, saját szomorú tapasztalásombul szólok — az 1840-diki charta I. cikkének ellenére, legtöbb esetekben ott is csak papiroson létezik a' szabadság, kivált pedig a' törvény előtti teljes egyenlőség; minden szép illu-sioim mellett is kénytelen vagyok azt — chimaerá-nak tartani!“

A' domborhasu sebész, kiről főnebb szinte emlékezém már, egyet szippantva, „Ament“ biczentett republicanusom' végszavaira fejével; 's egy időre mindnyájan elnémulánk.

Nem untatnám olvasóimat tájleírásokkal, ha volna egyéb tárgy előttem, melly érdekessége által figyelmét inkább igényelhetné; különben is, írni O-

laszhonrul a' nélkül, hogy helylyel-közzel bájos vidékekről is emlékezzék a' vázoló, nagy hiánynak tartanám.

Olaszország — ~~után~~ után számtalan apró álladalmában az egykori véres pártcsaták megszűntek, 's a' politicalai érzésekben szinte, mint a' költészetben felmagasztalt nemzet, a' sik térről visszavonult: politicalai jelentőséggel, szomorú függősége miatt, épen nem bír — ma a' mosolygó természet' 's örökbecstű művészet' szép hona! Ennek remek alkotásait, a' többnyire rideg csarnokokban, eddig is oly mértékben élvezém, miszerint tartván attól, nehogy a' folytonos 's kimondhatlanul kéjes élvezet lelkemet a' további benyomások elfogadására eltompítsa: sovárgó kebellem vágytam a' szabadba, a' természet' édjei után, hogy frisült erővel láthassam majd a' *Medici*-és *Pitti* csarnokokat Firenzében.

Az éj' sötét fátyola borítá még a' tenger' lassudan ingó vizeit, midőn *Sestri di Levante*-t odahagyva, a' narancsfákkal szegett sétaösvényen az elhagyott postautra visszatérénk. — A' völgynek hamar vége lön, 's nemsokára egymásra tornyosuló hegyek fogadának bennünket sűrű köddel fedett gerinceik közé. Jött a' hajnal, felszállt pályájára a' nap megint, 's a' kopár bérczek' párázatos ölében a' tenger csak olykor tünedezett már elő a' nyílások

között. A' vidék egyre ridegebb, a' hegyek egyre kopárabbak lőnek, míg nem többhelyütt majd minden tenyészetnyom elenyészett; de a' fölöttünk függő tömérdek szikladarabok, mellyek' repedéseiben fejedelmi kúpreszek 's olajcsemeték helyett törpe tölgy 's borzas gyalogfenyű növekszik; a' gyakran zuhatagocskák, mellyek a' magasan fölmeredező szirtekből mintegy szemünk' láttára fakadnak, 's alattunk szikláról sziklára rohamlanak, a' dőledező várfalakhoz hasonló falucskák, mellyek' közepéből esetlen tornyok emelkednek: nem épen kellemetlen ellentétet képezve a' tegnapi gyönyörű tájékkal, egészen sajátyszerű benyomást idéznek föl a' kebelben. Többször, midőn az út' végtelen kanyargásaival az Appenninek' magasb ormaira viszen fel, alattunk a' völgy tojásdad kört látszik képezni, mellyet két felől kisebb halmak, 's átellenünkben a' légtől nyomott tenger kerítnek be; majd ismét hegyhullámokat látunk a' leszállt ködből a' legbizarrabb alakzatokban előtűnőfedezni, 's midőn látkörünkben a' tenger a' távol-dombok mögé rejtezik: azt hinnők, hogy felzudult habjai csaptak e' völgyekbe, 's űzik ott majd lohadva, majd ismét tornyosulva irtózatosan szép játékukat. — Az út' magaslati pontjához érve, a' lejtőnél a' táj egészen más színt ölt. Addig az űsteremtés' keze tűnt fel azon, mikép az ur' nagy szava azt

alkotá, 's mikép évezredekén keresztül a' viharok és fergetegek alakíták; erre már emberkar' nyoma látható a' vas szorgalommal művelt köves földeken: eltörpített, 's összeviassa font ágaikkal kosarat képező nyárfákkal ölelkeznek a' már leveleiktől is megfosztott venyigék, és ott, hol az alkonyuló nap' borsugárait visszatükröző végtelen víztömeget újra megpillantjuk, mintegy visszavarázsoltatva a' tegnapi kies vidékre, Spezie' gyönyörű völgyét látjuk előtűnni kúpresz- és olajfa-erdeivel, mellyek a' közép 's alsó Olaszhon' partjait locsoló tengernek égboltozattal egyesülő homályába enyésznek...

A' partról, mellyen e' meglepő tájkép mutatkozik, Speziébe érünk, egy igen csinos városkába, melly a' hajdaniaknál „Hold' révé“ — *Portus Lunae* — név alatt volt ismeretes.

Alig állapotánk meg a' fogadó előtt, csónakászok fogtak körül, kik bennünket a' város előtti öbölben látható ritka természeti tünemény' megtekintésére nógatának. Engedénk meghívásuknak, 's a' tengerre nyíló kapun kimenve, csónakba szállánk. Nem messze a' partoktól nyugatra az öböl' kellő közepén, irányában egy meredek sziklafalnak, melly mögött a' márványairól híres „*Portus Veneris*“ rejtezik, édes vízforrás buzog fel olly hatalmasan, hogy feléje közeledő csónakunkat magától tovaszítá, 's a' tenger' sós hullámai felett látható rétegeket képezve, örvénylő

széles karikákban terül el, míg majd az egyre szélesbülő kör végperemzetein a' habokkal összeolvad. Csónakásunk szerint már többször meritének föl e' gazdag érből iható jó vizet a' természetbuvárok; de azt: mint, és honnan eredhet itt e' hatalmas forrás, mellynek vize alulról jöven, a' nehezebb sósviz közt olly nagy erővel tolul fel a' tenger' színére? mindeddig bizonyossággal meghatározni, 's mélységét megmérni nem tudák.

Alkonyatkor látók mi e' maga' nemében egyetlen tüneményt, 's visszaevettünkben ismét egy jelenetét élvezők azon bájos látványoknak, mellyekben annyira bővelkedik a' szép olasz föld. A' leáldozott nap' végsugárai aranyozák a' carrarai mezítlén sziklahegyek' magas ormait; tulrajtok az Appenninek' hóval fedett magas bércei gyöngye föllegként fürödtek az alkony' biboröznében; az előttünk fekvő ~~szepi~~ völgyre pedig sötétlő gőzfátyol terült, millyen vizek' 's városok' közelében a' nap' leáldozásakor völgyekre terülni szokott; 's az estimára intő szent érczek' ünnepélyes kongása közben lehetett-e lélek, melly alkotójához nem vonult volna fel, imádni őt e' dicső templomban, mellyet nem gyarló emberi kéz emelt, önerejéből is szétdulható anyagból: hanem saját mindenható szava alkotott századok- és századokra! Lehetne-e szív, melly e' látvány' tün-

déri bájától meghatva, akaratlanul is *Bulwer*' eme' szép szavaira nem emlékeznék:

„Softly — oh soft! let us rest on the oar,
And vex not a billow, that sighs to the shore,
For sacred the spot, where the starry waves meet
With the beach, where the breath of the citron is sweet.“ *)

Kiesb-e ennél a' nápolyi part 's öböl?... nem tudom; de annyit mondhatok, hogy e' völgy, mellynek vázolását legitt megkísértém, leirhatlanul gyönyörű!

Néhány percznyi andalgás után a' partviz és város közötti szép fasoros sétátérekén, miközben — vasárnap levén — több csinosan öltözött lángszemű olasz hölgygyel találkozánk, a' színházba. menénk: de színház helyett némi barlangalaku építményt lelünk, melly bizonyosan csapszékből változtatott ~~át~~ *Thalia*' templomává! Ez eszme eredeti: *Bacchus* után a' *Musák*! A' mi vándor színészink is gyakorolják ezt, csakhog'y nekik ritkán sikerül *Bacchus*' ol-tárát így lerontani! Ők fészerből alkotják *Thalia*' 's *Melpomene*' templomát!... A' színpadi készülétek,

*) „Szendén, o szendén! evezőnk pihenjen,
Ne bántsuk a' habot, melly partra sohajt;
Szent a' hely, hol a' csillogó hab találkozik
A' parttal, mellyen a' citromok' illata édes.“

's még magok a' színészek is, kik épeu Bon Ágoston': „*Semmi rossz*“ czimű vigjátékát elég nyomoruan, de a' hámat — helyesben a' barlangot — fuladásig megtöltött nézőség' folytonos tapsai közt adák, egészen öszhangzatban valának a' színház' alkatával. Méltó papjai 's papnői Thaliának, kik ez istennőnek ez oltáron itt áldozzanak!...

Sestri és *Spezie* között több némberekkel találkozáink, kik öltözetökre a' koronth, főtakaróikra nézve pedig a' balatonvidéki pórasszonyok' viseletére emlékeztetének; hanem a' speziei némberek már többnyire fejér fátýollal fedik fejöket, mint a' genuai hölgyek. A' fejkendő alatt azonban majd mindnyájan hálóalaku, fekete vagy vörös pamut-, mások selyemfonálból kötött főkötőt viselnek, melyet csakugyan hálónak (rete) is neveznek, 's melly, végén egy bojt-tal, hosszan fityeg le hátukra. Többen e' háló fölé — kendő helyett — egy keskeny, piros szalagokkal ékesített parányiszalmakalapkát tűznek. Ennél czélszerűtlenebb főrevalót képzelni sem lehet; mert sem eső, sem nap ellen ernyőül nem szolgál. Hanem divat ez, mellyet őseiktől öröklöttek, 's így, minthogy némi szentséggel bir, kár volna attól megválniok!

XVII.

CARRARA.

A' Magra folyam; hajóber. — Sarzana. — Modenai vámhivatal. — Carrarai márványfejtések. — Színház. — Massa. — Pietra-Santa; vendégfogadói bizonyítványok; pinczéri borravaló.

Vetturinonk, ki úgy látszik, maga a' megtesztült becsület, hogy lekötött szavát teljesíthesse, korán fölver álmodunkból. Így történt velünk Speziében is. Pitymálott, 's mi már uton valánk.

Völgyeken vezet itt az ut, melyeken majd mindentűt venyigéktől ölelt jegenyék mutatkoznak; 's melyeken, természetére a' mi Vágunkhoz igen hasonlítható rakoncátlan Magra tévedez keresztül. Néhány nap előtt rettenetes pusztításokat tön e' folyam. Nemcsak a' hidat sodrá el itt egészen, de el-

mosá az utat is annyira, hogy nagy távolságra még csak nyomát sem láthatók! 'A' Magra, melyet az Appenninek táplálnak vizeikkel, határvonalt képez a' szardiniai és modenai állodalmak között. Két ur' földjét mossa, azért szabályozatlan, azért illy rakoncátlan!... Áradásaiban, mint a' vidék' szomorú képe mutatja, rettenetes. Ha Lombardiában vagy Toscanában folya, kétségkívül már gátot fogtak emelni dühének, ott rég megigázák pusztításra kész hullámain; de mostani helyzetében csak úgy foly biz' az keresztül-kasul a' tágas szép völgyeken, a' mint neki tetszik; épen úgy, mint a' mi fejedelmi Dunánk, féktelen Vágunk, rohanó Drávánk, 's egyéb demokratiai szellemű 's irányu folyamaink; és ha észébe jut megáradni, akkor — mint mostani ágya mutatja — úgy előnti a' vidéket, hogy hatalmas tónak tetszik. *Sarzana*' környéke. De hiszen — a' kompászkok' szavaiként — már huszonnyolcz éve, hogy a' mentébeni völgylakosok a' mostanihoz hasonló áradásra nem emlékeznek, 's a' jövő huszonnyolcz év előtt — mert addig talán várni fog?! — miért akadályoznák szabadságában, melyet régi szokása törvényesített?... avagy miért is költségeskednék, fáradoznék szabályozásában a' mai nemzedék? azért talán, hogy a' legközelebbi unokák' korában, midőn a' most élők már jobbadán nem lesz-

nek, bekövetkezhető szörnyű pusztításnak elejét vegyék? ...

A' most már igen is csekélyre apadt vékony folyamat kompon evezttük át, 's a' hajóbért valamint nekünk: úgy a' velünk átjött olasz vándorpapnak is meg kelle adnia. Itt lön vetturionokkal első pertünk, mellyben ő, mint már szokás nálók, élis, bíró is volt azon egy személyben; 's Verbőczy' gunyára nekünk alá kelle magunkat vetnünk biráskodásának. Ő nem akará a' tutajbért megfizetni, mondván: az nem vala a' fuvarba számítva; mi pedig azt erősítő, hogy abba minden lehető költség be volna foglalva. Ő nem tágitott, 's nekünk — minthogy írott szerződésünk igen laconicus modorban vala szerkesztve, 's a' hajóbér különösen nem említették — nem vala egyéb hátra, mint félretéve mindennemű perorvoslatot, ünnepélyes protestatióink mellett erszényünkbe nyulni, 's a' néhány fillért megfizetni. — Elgondolhatja tősgyökeres magyar-nemes olvasóm, mint zudúlt föl bennem minden érzés, ősnemesi kiváltságaim' büszke önérzete, midőn kompért kelle szűz erszényemből fizetnem!! Hasztalan hivatkozám magyar kutya-bőrömrre, 's úti-társam a' derék E** úr papi öltönyére, és a' még derekabb Szilágyi' decretumára, fizetni kellett az átkozott rossz kompért! Hej be szomorú dolog az, mikor ily csufot tesznek a' szűz erszény-

ből azok a' gonosz taliánok ; azonban él az Isten, 's én erősen hiszem, hogy a' magrai kompbért még kisajtolom valamelly parma-modenai sajtos' bőréből. . . . Soká furta fejemet nemesi kiváltságaim' e' borzasztó megszeplősítése, 's ha közelebb voltam volna Göcsej-hez, egyenesen haza fordultam volna ; de így . . . Végre egymást biztatva, én és E^{••} t. úr, megnyugvánk ; 's a' kezdet megtörténvén, már nem iszonyodánk annyira a' második, harmadik 'stb. fizetéstől, melyet a' nemsokára következett vámházak' gyakor sorompóinál tennünk kelle, csakhogy jó uton haladhátánk. „Könnyebb a' teher, melyet megszokánk“, mond valahol egy latin költő ; 's e' latin költőnek, ki talán Roma' classicus írói közé is számíttatik, mint eddigi szűzvállam is tapasztalá, igaza volt! . . .

A' folyó' keleti partjain *Sarzaná*ba jutánk, melly — Genua által — még Szardiniához tartozik, 's mellyben az V-d. Miklós pápa által alapított püspöki szék ma is fenáll. — Sarzanán tul a' modenai herczegséget értük. A' határon minden kellemetlenség nélkül haladhatni át, kivéve az utvám' fejébeni nem kellemes fizetést. A' doganai (harminczad-bivatali) őrtiszt megelégedvén nyilatkozatunkkal : miszerint utunkat a' herczegségen keresztül szakadatlanul folytatjuk, 's mátháink csupán mindennapi szükségekre megkivántató ruhaneműekkel telvék, azokra ónlapocs-

kákat szoríttatott — vagy legalább szinlett szoríttatni, — miért néhány *soldi* a' járandóság; 's ezzel bátran menénk tovább, és keresztül az egész *Ker-czegségen*, melyet két óra mulva *Massánál* ismét oda hagyánk.

Avenzánál letérénk a' *Massába* vezető rövidebb utról, hogy *Carrarát* megtekintsük.

Még nem szállánk le kocsinkról, sőt csak meg sem állapodánk egészen a' fejezmárvány' világszerte híres e' honában, 's máris néhány napon sütkérező olasz fogott körül, 's ostromla bennünket kérdéseivel: „fogunk-e enni, és mit?” — „akarunk-e a' kőfaragási műhelyekbe menni, avagy talán egyenesen a' márványtörésekhez zarándokolni?” 's „lesz-e szükségünk ciceronéra?” 's a' t.

„Pacienza, signori! — Türelem, türelem, uraim!” kiálték közükbe nem épen nyájos hangon; adjatok egypár perczet pihenésre. — Csend lön egy-két pillanatra, 's mi tanácskozánk a' kocsiban: mit tegyünk? A' tanácskozás nem vala hosszú, 's rövid határozatunkat tudatám legott a' békétlen ciceronei 's pinczéri csoporttal: „Enni nem fogunk; 's a' többit — meglátjuk.”

A' pinczér zugolódva távozott, 's az ostromló ciceronék' nagy része tovaszéledvén, egygyel a' legközelebbi *studioba* (képfaragói műhelybe) menénk,

hol néhány remekvéső szobor' silány utánzásán, különféle nemű 's munkaértékű kandallóparkányok-, fürdőkádak- és sírköveken kívül, márványból faragott száz meg száz apróság látható, melyekből az utasok, Carrara' emlékeül, méregdrágán szoktak holmi csekélységet megvenni: Én egy ügyesen készített tojást vásároltam — Colombo Kristóf emlékére. És szeretném látni, ki azt szabad kézzel csucsára állítná?

A' város' közelében éjszakra fekvő bányák felé indulánk, melyek' márványai századok óta szolgáltatnak a' művészi vésűnek legkeresettebb, legkedvesb anyagot. Utunkban nem csekély multságunkra lön a' két kalauz' czivódása, kik közt, mivel csak egynek ígérénk díjt, majdnem ököl- és botra került a' dolog; mígnem az egyik — koránsem azért, mint-ha igaza volt volna, de minden esetre az okosb — engedvén, morogva visszavonult, 's mi a' völgyet keresztül folyó gazdag, apadatlan erű csermely' partjain, megtekintve néhány malmot, melyekben a' butorok-'s padolatokra használtatni szokott márvány fognélküli vaslapok által különféle nagyság- és alakra fűrészeltetik, vagy inkább csiszoltatik, tovább haladánk beszédes ciceronénk után, ki utközben értesíte bennünket, hogy jelenen fél Carrara a' szentpétervári czári palota' számára rendelt márványművekkel foglalkozik; melyek Odessán keresztül szállíttatnak az

éjszaki birodalom' fővárosába. — Orosz és angol, 's angol és orosz mindenütt, hol művészeti kincsek' megszerzéséről van a' szó; 's mi Magyarok itt is láthatjuk, milly szegények, milly ismeretlenek vagyunk — mindenfelé!

A' kellemes völgy megszűnt, 's mi éles márványtöredékeken, melyeket embernyomok mac-adamizáltak némileg járható ösvénynyé, bemenénk a' kopasz márványhalmok közé. Van itt körülbelül négy ezer hely, hol a' legkülönbféle színű márvány fejtetik; de a' legfinomabb fejr, az úgy nevezett „szobormárvány,” melly egyedül szerze hirt és gazdagságot a' carraraiaknak, nem mindenütt találhatik. Van jel, egy ér a' szírtreteken, melly annak közellétét mutatja, ez után indulnak a' fejtők. Legnevezetesebb e' fejtések közt a' romaiak' korában már ismertek: „Fanti scritti” nevű, mellyből, hagyomány szerint, a' Pantheon' oszlopai 's falai fejtettek; a' „Monte sacro”, és a' „Crestola,” mellyben Canova ön maga választá ki a' márványdarabot, mellyből Napoleon' azon szobrát vésé, melly ma Wellington herczeg' londoni palotájának lépcsőzetét ékesíti. Mindentudó ciceroném után mondom ezt; 's ha csakugyan igaz, hogy Napoleon' e' szobra az Apsley-ház' lépcsőzete' egyik homorodásában áll, 's azért áll ott, mivel a' waterlooi hős nagy ellene' szobrának palotája' csar-

nokaiban helyt találni nem akart: valóban szánandó lelki kicsinysége- és gyöngeségében; mert mutatja, hogy ő, ki a' nála — minden broughami beszédek' daczára is — nagyobb hadvezért Waterloonál legyőzte, önmagát legyőzni képes nem vala!

Soká bolygánk e' márványfejtések közt, bámulva a' merész elszántságot, mellyel a' munkások azokban sürögnek. Könyörre 's egyszersmind borzadályra indít ez emberek' látása: testök' felső része többnyire meztelen, 's a' nap' forró heve, a' szél' éles lehelete vörös-réz-szinre barnítja arczaik- 's tagjaikat, karjaik' izmait pedig a' folytonos erőmegfeszítés izenként emésztli! Munkaidejük naponként csak 4—6 óra, melly reggeli hat 's hétkor kezdődvén, délutáni egykor rendszeren megszűnik. A' tömérdek márványdarabokat idomtalan szekerekbe fogott 6—8 ökör vonczolgatja, míg a' szekér egyenes uton jár; ha lejtőhez ér, kettőn kívül a' többi kifogatik, 's ekkor a' szekeret kísérő egyének' forgolódása a' márványdarabok körül gyakran velőfagyasztó; mert a' sulyarány' fentartása miatt egyik oldalról másikra ugrálván, perczenkint a' halálra-zuzatás' iszonyu veszélyének teszik ki magokat. Mennyi veszély, mennyi tanulás és gyakorlás, míg a' lángeszű művész egyes karokkal csodálandó szoborrá alakítja e' durva szírteket!

Visszajövet az épen épülőben levő színházat tekintők meg. Nem sokkal kisebb az a' pesti magyarnál, 's benne, hová csak lehetett, márványt illesztte az építész. Mit gondol, nyájas olvasóm, ki építteti e' csinos színházat a' csekély, mintegy 4000 lakost számláló városkában? A' kormány? nem; a' városi pénztár? oh ez sokkal meddőbb, semhogy illy vállalatot megbirna; összekoldult pénz talán? ments Isten!... Negyvennyolcz carrarai polgár egyesült a' végre, hogy Thaliának templomot emeljen; 's ime, a' közelgő karácsoni ünnepekre meg fog az nyittatni! Negyvennyolcz lelkes polgár itt, e' kis városkában, márványból emel csinos színházat; 's mi magyarok, több milliónyi ősi büszkeségű nemzet, még mindig csak zugba dugott színházat birunk a' nagy, szép és termékeny haza' fővárosában; összekoldult filléreken épített színházat, mellynek fele értéke talán elég hypothecául a' rá hitelben tett munkákért?!... Igaz, hogy Thalia' magyar temploma Pesten légszesszel van megvilágítva, 's egy mécses sem ég nézőkörében; hanem itt az olaszok hallják a' sötétebb olajlámpáknál is Brambilla', Gabussi', Verger', 'stb. csengő hangjait; mi pedig ott a' vakító fényben, 's üres páholyok mellett, többször sohajtozva keressük a' művészt; 's ha ollykor meglelők, nagyító üvegeken át kutatgatjuk nemcsak azt, mit a' színpadon és

Thalia' elszánt áldozóin korholandót, a' dalnoknőkön bámulandót vagy megrovandót lelhetünk; hanem azt is, mi a' színpalak közt vagy mögött történik — és nem történik? Igen, még színésznőink' szalagai- 's kötényeiről is egész németbölcseési komolysággal tudunk írni lapokra terjedő értekezéseket! Aztán mondja még valaki, hogy mi nem haladunk — mindenben!

A' carrarai márványok közül egy hegyecsként tul *Massába*; 's nemsokára — a' modenaiként szinte igen kegyes — toscanai vámházat túlhaladva, *Pietra-Santába* jutottunk, melly, mint majd minden olasz városka, magán hordja a' középkor' harczias jellemét. Fenállnak magas falai, mellyek közé Medici Lőrincz szorította; megvan székes-egyháza, egypár szobra szűk piacza' közepén 's — mit az újabb kortul nyert — tisztán tartott utczáinak jó kövezete.

A' Massától Pietra-Santáig végtelen olajfa-erdők közt vezető szép és igen jó karban tartott utat mindkét felől venyigéktől körülfutott magas nyárfák árnyékozzák. Mennyire változik itt a' föld' és nép' színe a' szardiniai- és modenaihoz képest! Ha a' földkép és kalauzkönyv nem mutatnák is, a' vidék' arczáról sejtheti az utas, hogy Toscanába ért! Nemcsak a' jegenyék emelkednek itt magasban; hanem

látunk már és hallunk — népet is! A' fuvaros, le-
szállva pirosra festett, még mindig kétkerekű, de
már nem fülkinzólág nyikorgó taligájáról, furulyázva
kiséri jól tartott öszvére' lépteit, 's az olaj- és fige-
fák' homályiból dal hatja meg eddigi utunkban vig-
ság- sőt élettől elszokott fülünket! Életjel van itt,
mert szabadabban mozog a' lélek; a' fejdelem valé-
ságos atyja népének, 's a' vidám népdaloknál, az
egyszerű furulyahangnál, mellyek szabad hangokban
zengve, elégtűt népre mutatnak, kell-e szebb dicséret
a' fejdelemnek? — Szóval: érezzük, hogy szaba-
dabb földre jutottunk; 's ez oh be jól esik szívünk-
nek!

A' pietra-santai fogadóban szállásunk pompás,
ételünk 's italunk meglehetősek valának. Itt a' nap
még ágyban ért bennünket; a' carrarai zarándoklás kifá-
rasztván, kértük vetturionokat: engedne némi pihenést
a' harmadik éjen; 's ő nagykegyesen meghallgatá
igen is alapos esdeklésünket. — Mielőtt távoznánk,
a' pinczér egy könyvet adott elénk. Kopott tábláján
fakult aranybetűkben vala olvasható: „Documenti di
buon albergo,“ azaz: „jó szállás- és tartásról bizo-
nyítványok.“ Azelső, ki nevét 1837-ben e' könyv-
be írta, ha jól emlékezem, egy orosz gróf volt, 's bi-
zonyítványában nemzeti nyelvét — az orosz — hasz-
nálta. Forgatám és átfogatám lapjait, olvasám a' sok

dicsérő, magasztaló sorokat, 's egy magyarra akad-
tam, ki szinte tanúságot tön itteni jól fogadtatásáról;
ez gróf Z^{**}y volt. Sorai franczia nyelven irvák; hi-
szen minek is magyarul írni ott, hol az csak úgy ér-
tetik, mint az — orosz, melly nyelven pedig több
bizonyítványok valának olvashatók. Mi nem írók be ne-
vünket, mert általános dicséretet, kivált az asztali
szerek' tisztasága iránt, jó lélekkel nem írhatánk; ha
pedig korholást irandánk, miután a' könyvben, mint
a' magyar nyelv, ép' úgy hiányzanak a' nemdicsérő
észrevételek is, azt a' fogadós kétségkívül nem tü-
rendette a' többiek sorában; mit az is gyanított, hogy
némelly lapokon már is törlések valának láthatók:
nyilván nyomai alapos feddéseknek, mellyeket a' fo-
gadós, bizonyosan a' nélkül, hogy a' dolgon segíte-
ne, nagyölcse kitörle. 'S igaza volt; a' könyvbe
csak czimével egyező sorok irathatók; a' czím: „Do-
cumenti di *buon* albergo“: tehát korholó, roszaló
bizonyítványoknak abban nincs helyök.

Olaszföldön — mint jobbadán másutt is, talán
hazánkat kivéve, hol a' legnagyobb rész olly nagy
ellenszenvvel viseltetik a' fizetés' minden neme, neve
és czime ellen, 's az ő vendégszeretetnek is még
csak van nyoma — olaszföldön, mondom, ha za-
vartalan kedélylyel akarunk utazni, minden lé-
pést, minden mozdulatot külön kell megfizetnünk.

A' terhészek, kik málháinkat magok közt darabonként felosztva hordák szobánkba, vagy innen le kosinkra; a' pinczér, ki szivargyujtó papírt, a' másik, ki pohár vizet, vagy más illyest nyújtott; a' főpinczér, ki költségeinket, ha nem ügyeltünk, háromszorosan számítá föl a' nem ismert pénznemen; a' szobaleány, ki ágyunkat lebontá; és egész végtelen sora e' szolgáló és nem-szolgáló szellemeknek, rendre jőnek távoztunkkor: „e la sua buona grazia,” (és ön' jó kegyét) kérni — követelni! Igen, követelni; hol kérelmök nem sikerülne, egész szemtelenséggel követelni! — No ezek ugyan megjárják tiszaháti ősnemes atyánkfiainál!

XVIII.

LUCCA.

Olajfa-tenyésztés. — A' város' régisége. — Sz. Mihály' temploma. — A' sekrestyés. — Herczegi palota. — Pénzzavar. — Mezei munka. — Pízaí fürdők.

Lucca — tengerig kinyúló síkjával, 's az Appenninekhez viasszasóvárgó bujazöld halmái- 's hegyeivel egyik legboldogabb fejedelemsége Olaszországnak. Semminek sincs szükében, olaja pedig, mellyet olajfákkal koszoruzott halmain nagy mennyiségben szűr, messze földön nevezetes. Csalódnék, ki hinné, hogy olajfa-erdeit a' természet adá, 's hogy azok az olasz nap' hevítő sugárai alatt vadon növekedtek? Nem; emberkéz ülteté kitűrő nagy szorgalommal a' csemétét nemzedékről nemzedékre, mit a' terepes agg

fák közt kellő rend- 's távolságban látható fiatal fácskák is tanusítanak; mert e' méhszorgalmu népnél ültet az apa is fia' 's unokája' számára: nem busulva azon, hogy ültetvénye' virágát láthatni 's gyümölcsét önmaga szedhetni nem fogja. 'S vajjon olaszföld' nagy művészei hitték-e, hogy műveik az azok' csodálására sereglendő idegenek által egykor annyit jövedelmezzenek a' késő unokáknak? És dolgoztak mégis, sokan és sokat önmagok' 's hazájok' — dicsőségeért! Jaj a' nemzetnek, melynek polgárai csak a' jelennek élnek; a' jövő — tán hanyatló, tán enyésző — nemzedék átkozni fogja atyjai' vétkes hanyagságát, 's az előtte tátongó sír' párkányzatán összeszedendi erejét, 's munkálni akarand; de az elparlagult földbe hiába szór magot: már nem foganszik meg, 's mit vihar nem hord széjjel, az ég' madarai fogják azt fölszedni!...

A' kis boldog herczegség' 'utai jelessek, folyói szabályzottak, 's többnyire magas gátok közé szorítvák; kerthez hasonló, jól mivelt mezőin 's rétein szorgalmat jutalmazó jólét lehel, 's a' földnép' homlokán boldog megelégtülés sugárzik. Kedves, drága békedertű, a' sok harczfölleg után! Maga a' város, belül sétatérekke alakított, kívülről egészen fenálló magas bástyái között, ma olly csöndes, olly nyugodt, mintha sohasem vett volna részt a' hajdan- és kö-

zépkor' véres csatáiban, a' Guelfek' 's Ghibellinek' emésztő harczaiban, 's mindazon viharos viszontagságokban, mellyek Olaszország' köztársaságai felett századokrul-századokra keresztülvonultak. Pedig már Roma' korából áll fen e' város kőfalai-, sánczai-, és — nyugati kapuja fölé egykor aranybetűkkel vésett — szép jelszavával: „LIBERTAS“, mellyet talán sohasem élvezett e' magasztos szó' valódi értelmében annyira, mint ma! Julius Caesar, Roma' első császára, 's Narses, a' császárok' utolsó hadvezére, meglátogatók Luccát, mellynek utczáin most buján nő a' fű, bástyáin őrtornyok helyett magasan meredeznek égbe a' sudár jegenyék, 's hadserege békében őszült néhány aggvitézből, 's fegyvertára — lakói' nagy boldogságára — üresen áll!... Uralkodó hercege a' néptől, mellyet gyermekeként szeret, mint atya szerettetik. Előttünk magyarok előtt, e' nyájasságáról szerte ismeretes fejedelem annál nagyobb tiszteletre érdemes, mert lelkes barátja 's kedvelője nemzeti nyelvünknek, mellyet maga meglehetősen, fia tökéletesen ért 's beszél: szegényére sok magyarainknak, kik legszentébb kötelességöket hagyják e' tekintetben teljesítetlenül!

A' herczeg ez alkalommal nem vala hon; de Luccában volt fia' nevelője D** úr, lelkes hazánkfia, 's az ő szíves kalauzolása mellett láthatám a' *Palaz-*

zo Publico, vagy *Palazzo del Principe* nevű herczeglakot. Külseje nem meglepő, 's kivált nem azokra, kik Genuából jönnek Luccába; a' kényelem' 's kedves egyszerűségnek viseli az magán typusát, 's a' fákkal körülültetett tér, mellynek a' palotával átelleni oldalán színház emelkedik, azon kedves, derült arcot nyomja rá, mellyet a' körötte kies kertyanánt elterülő szép vidék a' városra nyomott. Belseje fejedelmi fénynyel butorozva, a' művészet' kedvelőinek mindig nyitva áll. Könyvtára és képgyűjteménye nem nagyok, de gazdagok: amaz ritka könyvek- és kéziratokban; imez mesteri festeményekben. *Raffaello'* Madonnája „*delle fiaccole*“; *Francia'*: Megváltónk' keresztrőli levétele; *Guercino'*: szamariai némbere; 's *Michelangelo'*: Üdvezítőnk' haldoklása — ékesítik képcsarnokát; *Dürer'*, *Van-Dick'*, a' két *Carracci*, 's több jeles képirók' válogatott művein kívül. A' herczeg' szobái' egyikében, a' festész' távlataránybani ügyessége miatt, feltűnő egy kép, melly egy zárda-kar' belsejét ábrázolja.

A' San-Martino székes-egyházban, melly sz. Márk' velencei bazilikája után legrégibbnek tartatik egész Olaszországban, *Civitali* luccai szobrász' domborvésetein, 's nagybecsű sz. Sebestyén-szobrán kívül, *Nicoló da Pisa'* és *Giovanni da Bologna'* jeles szobrai; *Tintoretto'* 's más jeles képirók' szép

vásznai láthatók. — Lucca' többi templomait, melyek szinte, mint majd minden temploma Olaszországnak, nagyobb vagy kisebb értékű tárházai a' szépművészeteknek, nem akarom említeni; de nem feledhetem soha a' luccai székes-egyház' sekrestyését, ki kétségkívül Olaszország' legretteneteseb ciceronéja. Ha egyszer kezébe jutottál, körmei közül nehéz, majdnem lehetlen a' szabadulás. Pedig ha e' gót-izlésben épült bazilikát meg akarod látogatni, lehetlen őt kikertülnöd. A' mint a' templomba lépsz, ő sekrestyéje' ajtajából kacsintva feléd, arczodon olvassa, hogy idegen vagy; bókok közt hozza vaskarikába fűzött kulcsait, 's nincs olly parányi, olly jelentékenytelen tárgy e' szent lakban, mellyről ő végtelenül nem tudna csevegni; 's miután a' művészeti ritkaságokon végig ment: még koránsem ütött szabadulásod' órája. Nem! hátra vannak még némelly sűrítatok', vagy egyéb emlékek' márványbetűi, Totila', Alarik', 's a' jó ég tudja milly gótfőjedelmek' emlékei, mellyek' felírásait ő, elsőül utolsóig, mind betéve tudja, legyen az olasz, legyen latin, vagy bármi más nyelvű. Megfogva kezedet, oda állít az emlék előtt, hogy kísérd a' kőlapon szemeddel az írást, mellyet ő, hátat fordítva gagyog el ügyes szajkó gyanánt. Egek, milly rettenetes helyzet! kivált midőn csak egypár órát enged lenyegető vetturinod a' vá-

rosban tölteni. Már rég kezébe nyujtád a' neki szánt néhány soldit, 's ő még nem távozik; kikísér a' templombul, 's ott kin a' tornáczon még van néhány fölirat, azt még el kell mondania, bár te, örülve, hogy szabadba jutottál, már csak messziről hallod érthetlen recitativoját; de ő, minthogy már elkezdte, végig hadarja azt: nehogy félbeszakasztván mondokáját, emlékezete, mint gyakran megállított óra-gép, megromoljék, 's a' félbeszakasztott helyen máskor is meg ne álljon! — A' luccai bazilika' ciceronéjától ments meg uram minket! sohajtánk, midőn ismét kocsinkba ülve a' várost elhagyók.

Luccától nem messze ismét a' toscanai határba jutánk, hol valamint a' kormány, úgy a' pénz is változik. — Valóban egyik legbajosb dolog az Olaszországban utazó külföldre nézve a' pénzek' e' végtelen különbözőzése, minduntalani változása. A' soldo mamár csak képzeleti pénz, 's a' velencei lagunákban még mindig csak soldikat hall az ember emlittetni, mellyeket aztán magának kell lirákra, azaz huszasokra átszámítani; de mig e' soldik' 's centesimikbe bele okik, addig sok soldit adand ki — hiába, mellyeket a' cameriere' *) ugyesen pergő nyelve olly sebesen számít át huszasokra,

*) Komornyik; így nevezi az olasz a' fogadói pinzéereket.

hogy ideje sem marad meggondolni: vajjon sebtében nem botlott-e meg nyelve a' becsületes pinczérnek? Így megy ez Milanoban is, hol ismét — a' velenceiek-től különböző milanoi — soldikban történnek a' kisebb számolások. — Átmenvén a' Ticinon, * tizedes (decimal) pénzfelosztás divatozik; de míg a' régi nyolczas' s négyes soldi-darabokat tökéletesen megismeri, ismét sok soldit költendett el — hiába! Az az nem hiába: mert itt az olaszok az „errando discimus“ helyett, igen alaposan azt tartják: „pagando s' impara“, vagyis: fizetve tanul az ember. Genuától Pizáig legalább is három független fejedelemségen utazsz keresztül: Modenán, Luccán, Toscanán; 's ismét Luccán át, érsz megint Toscanába. 'S ezek' mindenikében saját pénze van az illető kormánynak, 's ha valamit venni akarsz, azt vagy az állodalom' saját pénzével, vagy az egész felső 's közép Olaszországban kelendő, 's ez okból legalkalmasabb francia frankokban kell fizetned; abban pedig bizonyos lehetsz, hogy ha nem többel, egypár fillérrel legalább megfizettetik a' mathematicai oktatást! Azért én a' főnebbi latin 's olasz közmondásnál sokkal helyesben alkalmazhatónak vélem a' magyar példabeszédet, melly azt tartja: önkárán tanul az ember.

A' toscanai harminczadnál becsületszavad 's néhány grazia (kispénz) elég arra, hogy a' vámőrök

málhádat ~~fel~~ ne oldják, 's holmidet összerakssa ne kuszálják. Általában — Szardiniát kivéve — e' tekintetben emberségesb bánásmódot képzelni sem lehet, mint mellyet e' lucca-modena-toscanai vámvo-~~lok~~lok nál tapasztalék. Ments Isten, ha mindenütt oly zaklatásoknak volna az utas kitéve, mint a' Tichro melletti vámháznál! így is bajos a' sok megállapodás, ólmozás, fizetés, 'sat; akkor ez kiállhatlan leendné. Ohajtható volna egyébiránt, hogy a' német vám-szö~~vény~~vényesség' nagyszerű eszméjét Olaszország' kormányai felfogván, saját alattvalóik' hasznára, 's a' nagy-számu külföldi utazók' kimondhatlan kényelmére minél előbb létesíteni iparkodnának. A' nemzettest' földi-ribolt tagjai ez által egygyé forradva: a' nép, anyagi érdekei' egysége mellett talán könnyebben feledné azon szellemi, 's kivált politicalai szétszakadását, melly most — nyelvegysége' daczára is — az iszapos Lagunáktól a' hóleples Monte-Visoig, 's a' hűves Gardától a' szikraszóró Aetnaig százfelé hasítja a' szép Hesperiaát!

Az ut Luccától Pizáig tágos völgyön megy keresztül, mellyet éjszak- és keletre gyönyörű halmok ker~~te~~tezik, 's nyugatról a' genuai öböl' hullámai locsolnak. — Őszi munkáját épen most végzi a' földmivelő. Ekét csak egyet láttam utamban, hanem annál több ásót, mellyel a' férfiak a' porhanyu földet for-

gatják még; nyomukban némberek járnak, kik apró barázdákra szelik a' felásott táblákat: úgy temetvén át egyuttal az átalok szórt magot, hogy az ég' madarai azokhoz ne férhessenek. A' luccai földmivelők, 's általában Spezietől kezdve a' tengerpart' látnivalóinak gabonája, zöldsége, bora, tűzi-fája, sőt többhelyütt olaja 's lene is, azonegy földben tenyészik: mert a' rendkívül munkás pór, kinek ugarról fogalma sincsen, 's nem lehet; és ki hátán puttonnal 's kezében kis kapával, uton-utfélen kapargatja észre a' trágyát: iparkodik szűk határra szorított földjéből legalább is két-három termést venni évenként. — Áthaladva azon halmok között, mellyek' tetején omladozó őrtornyok' csonka falai meredeznek, téres sikra jutánk, mellynek délre a' láthatárt csókoló peremén a' pizai domo és keresztelő, 's a' híres konyult torony tűnének szemünkbe. A' mezők itt fátlanok, mint hazám' végtelen pusztáin, 's a' szép fekete hantok általában csak nemesebb magokra látszanak használatni; de mind e' mellett is inkább ásatnak még, mint szántatnak. Balra a' hegyek közt maradnak a' már Plinius' korában „Aquae Pisanae“ név alatt ismeretes, ma elhagyatott pizai fürdők; 's néhány hidon átmenve, a' falakkal kerített Piza alá jutánk. A' város felé mintegy bókra készülő torony' konyulatát csak akkor vevők észre, midőn a' szűk kapun bejőve, a' bu-

ján tenyésző fő' zöld zománczával bevont tágos téren
a' nagy emlékek' 's a' dőlni látszó törony' szemléleté-
re, akaratlanul, 's mintegy megbűvölten megállapodánk.

A' derűnek ismét vége; nehéz füllegek borít-
ják szerte a' láthatárt, 's e' szerint reményem, vá-
gyam: a' pizai Campo-Santot a' mai hold' világá-
nál láthatni, aligha teljesületlen nem marad. De talán
holnap kedvezend az ég, 's a' reg' fényinél láthatom
azt egész pompájában, mit a' borus éj' sötéte tőlem
megtagad.

XIX.

PIZA.

Piza' régisége, viszontagságai. — A' szépművészetek' első ébredése. — Székes-templom. — Keresztelő-kápolna. — Kouyult torony. — Galilei. — Campo-Santo; Giov. da Piza; Buffalmacco; Orgagna. — Sirboltok. — Santa-Maria-della-Spina. — Az olasz természetvizsgálók' gyűlése. — Rabok. — Ugolino' tornya.

Itt vagyok ismét, egy hajdan hatalmas köztársaság' szétfoszlott dicsősége' árnyékában! — Pizát értem, melly egykor Velence' 's Genua' hadaival küzde a' tengereni hatalomért, 's Firenze' seregeivel vítt a' szárazoni felsőbbbségért. A' fény, erő és nagyság elhagyák azt, mint tengere, mellyet falai alól az Arno messze üzött; 's az életet pompás Campo-Santojába temetvén: néptelen, mélycsendű márványpalotái szomoruan, mint jegyesétől fosztott mátka, nézelnek az életerőt kebléből elmosott folyó' kék hul-

lámira! 'S ha nem jó a' művészet, hogy századokkal küzdő emlékeket állítson egyik piaczára, és a' terem-
tő nem von föléje szende léghőrt, melly néhány per-
czekre nyujtsa még a' másutt kialvandott életszikra'
lassu lobogását; ha nem születik Galilei, hogy konyu-
ló tornyát langesze' merész eszméi' próbaköveül hasz-
nája: Piza ma, mint igen sok híres városa a' hajdan-
nak, feledve van! Mit érne kérkednie ősz eredetével,
mit azzal, hogy az éliszi *Pisae'* falai közül idejött
görög gyarmatosok tevék le falai' első kövét? Virgil'
szép versei:

„Mille rapit densos acie, atque horrentibus hastis,
Hos parere jubent alpheae ab origine Pisae,
Urbs Etrusca solo; . . . . .“

mint századokra szóló sírirat fognának most állani
Piza' romai fölött, 's a' vándor búsan keresné az om-
ladványok' pora közt a' harczy dicsőséget, mellynek
fény sugarai, mint az elpártolt tenger' csillogó hullá-
mi, messze költözének a' kies lapálytól!

Roma, melly mig erős volt, nem tűrt szabad-
ságot, hanemha mellyet önkegye nyujtott, meghódítá
Hetruria' tizenkét virágzó városai' ez egyikét, 's miu-
tán óriási terhe alatt a' hódító maga szétrozkodott:
eljövének a' gótok, el a' lombardok, 's feldulák a'
szent emlékeket, mellyeket Augusztus, Ádrián 's a'

kegyes Antoninus emelt volt a' város' falainál tengerbe ömlő Arno' partjain. A' világrázkodtató népvándorlások után közép Olaszország' városai közt talán Piza volt legelső, melly nehezen tűrve a' pusztító vadhadak' zsarnok igáját, azt lerázni eszmélt, 's feltűtve a' szabadság' fényes lobogóját, magát köztársasággá alakítá. — Éltető függetlenségében nemsokára Adria' királynéjával versenye a' tengeri pályán. A' mórok, Italiának IX—XI századbéli ezen elleni, rettegék Piza' hadait: gályái bejárák keletet, kereskedői meglátogták Afrika' északi partjait, 's mint utódi a' trójai vérszől jött Nesztornak, meghódíták Carthagot, mellyet Aeneas odahagyott; Roma szertedult, 's a' mórok ismét fölépítettek! Azalatt emelkedett a' Doriákat szült Genua; Olaszhon pártokra szakadt — 's Piza' hadhajói a' Melioria szigetkénél szétverettek; polgárai a' Guelfek' és Ghibellinek' elkeserült harcaiban egymást 's hazájokat emészte, elvérzettek! Idegen pártfogói — a' német császárok — nem mentheték meg a' kis zsarnokok' életölő zaklatásától. Az Arno eliszapolta-révét, kereskedése megszűnt, 's mint lelketlen, önmagával tehetetlen csontdarab, konczul vettetett Milano' zsarnokának! Nem sikerült, többé leráznia a' változó, de meg nem szűnő nyögőt, míg végre ostromi éhség örökre Firenze' hatalmá-

ba hajtá! Szerencséjére jövének a' Medicik, a' középkor' e' dús, nagylelkű mecaenasai, 's velök és általok visszaszállt a' béke, a' nyugalom Piza' om-ladozó várfalai közé: engesztelésül a' hajdani fény' és nagyság' díjába, melly Livorno' gyarapultával tőle örök bucsút vön, remény és kilátás nélkül szebb, boldogabb jövőre!

A' kereskedésből kitiltott, a' harczok' zaját eléglett 's felejtett város ismét első polgárira emlé-kezek, 's a' tudományok' mívelésére adta magát. Az athenaei szellem áttört a' sűrű ködhomályon, melly e' viharok közt az észre borult, 's Piza' ré-gi egyeteme, mint napraforgó éj' sötéte után, de-rült arczczal emelte föl fejét a' csaták' úszke közül, 's halhatlan fia GALILEI örök sugárt vont mirtko-szorús homlokára.

Keletre vándorlásai, a' keresztes hadak, mellyek akkor erejét 's hatalmát növelték: bizto-síták utóbb Pizát a' véghanyatlástól. Felkutaták e' hadszerető üzérek a' classicus Göröghont, föl Mem-phist, 's kifosztogatók a' pogány bálványok' temp-lomait, hogy romaikból szent lakot emeljenek az egy, igaz élő Istennek. Szobrok- 's oszlopokkal terhelten kötöttek ki a' köztársaság' gályái az Ar-no' torkolatán, 's feledett, eltemetett kincseket rakának Piza' partjaira. Lélkes kereskedők, kik

előérzék: mint ér fel arannyal, drága kincsekkel a' márvány, mellyen Phidiász' vésűje dolgozott, 's a' vászon, mellyen Zeuxisz' ecsete hagyá magasztos nyomait! — Firenze még szunyadt, 's Piza fölött már terjenge a' korány, mellyből utóbb ott Dante 's Michelangelo lángsugáros napot varázslának a' művészet' egére. *Buffalmacco*, *Oragna*, *Nicolo da Piza*, fiával *Jánonnal*, az agg *Cimabue* és *Giotto*, a' beomladó katakombákból a' pizai Campo-Santoba hozák át a' festészet' és szobrászat' maradványait; 's az obeliszek helyett tornyokat emelének az építészek, mellyek kedves karcsuságuk mellett is birnak erővel: csodálatra gerjeszteni a' nézdelő' keblét.

Katakombákat említettem, 's talán megbocsát olvasóm, ha e' gondolatot tovább fűzve, a' szépművészetek' első ébredése' korát itt néhány vonással eléje állítom? Hol tehetném azt inkább, mint Piza' e' szép terén, mellyen az emberélet' négy legnagyobb phasisa megtestesítve áll századokon keresztül; a' keresztelő-kápolnát, székes-egyházat, konyult tornyot és temetőt értem, mellyek' mindegyikén a' művészetnek XI—XIV-d. században ébredő geniusza lebeg.

Periklesz, ki Athenae' templomait 's palotáit építé; Phidiász és Poliktetesz, kik azokat szobrok-

kal ékesíték, Zeuxisz és Parrhadiusz, kik képeit ecsetelék: tudományyá avaták az építészetet, kőfaragást és festészetet. A' bátor és magasztos szellem, melly műveiket átlengé, fenmaradt Nagy-Sándor' századáig, fen a' mi napjainkig a' nélkül, hogy tetemesen változott, emelkedhetett volna. Magaslati pont vala az, mellyre a' képző művészetek e' korban jutottak; 's e' pontrul azok csak alá, föl már nem szállhatának! A' lätiumi hadak görög példányokat hozának Romába, és Roma új bölcsője lön a' szépművészeteknek, melly Augusztus' korában Göröghon' magaságára emelkedett. Az éjszokról jövő vándor népcsordák' dulásaiban csüggedt el az alkotó szellem; 's mi a' pusztító aczél és lángok elől megmentetett: az a' keresztények' földalatti imahelyére szállíttatott. Az üldözöttek még gyakran borultak le Jupiter és Venus előtt; de valamint abban a' teremttöt imádák: ugy ebben fiának anyját tisztelék, 's a' vérnélküli áldozat sokszor Bacchus, vagy Dianának katakombákba vitt oltárain mutatatték be szent ahitattal a' királyok' királyának! I. Czelesztin és V. Bonifác, mintegy előre sejtve utódaik II. Gyula és X. Leonak tudomány- 's művészetpártoló szellemét: frescokkal ékesítették a' romai katakombák' boltozatait. Sok századnak kelle még elhaladni, 's keletről ki kelle tiltatni a' ké-

pek' tiszteletének, nyugaton megszűnni a' vad népek' nyomásinak, 's feltámadnia a' szabadság' érzetének: míg a' kiásott pogány koporsók, görög-romai hamvvedrek 's corinthetai és doriai oszlopfejek mintakul szolgálhatnak; míg a' Görögföldről száműzött festészet Olaszországban új kort nyithatott. A' pápáké, 's általában a' papságé lön e' részben az érdem: mert ők fogadák a' keleti képi-írókat, szobrászokat vendégszeretőleg magokhoz. A' bazilita-barátok valának első, kik a' romai katakombákat, utóbb a' templomokat frescoikkal elborították; ezekből 's ezek után támadtak a' bolognai, velencei és lombardiai festész-iskolák, melyek a' spanyolt szülék, 's melyek előkészítői valának a' roma-firenzeinek, melyet a' nagy Raffaelo és Michelangelo alapítanak; amaz „Athenaei iskola“ című vatikáni frescojában; imez II-d. Gyula romai pápa' síremlékén ülő „Mózesével,“ kinek márványszíve ver, szirtajka szól, 's mely életet kölcsönze Firenze' képi-írói' ecsetének! Mint Görögország' arany századában: úgy éltek a' szép Ausoniában is együtt, vagy közel egymáshoz, a' nagy lángelmék, kik a' szépművészetet 's tudományokat újra feltámaszták haraszt- 's romok alatt feledett sirjokból. Az öreg *Cimabue* és *Giotto*, kik a' XIII-d. század' közepén, 's a' XIV-dik' elején ecset-

tel; Nicolo da Piza, Donatello és Ghiberti, lak a' XIII-d. és XV-d. században vésűjökkel mintegy előkészítőkül jövének. Velenczében a' két Bellini tanitá Tizianot, Giorgionét, Veronese Pált; Firenzében Massaccio, Gozzolit, 's az agg *Perugino* az isteni Raffaellot. A' XV-d. századtól a' XVI-d. végeig tündököltek: Michelangelo, Leonardo da Vinci, a' két Palma, Giulio Romano, Correggio, Carlo Dolci, sok másokkal, a' festészetben; ismét Michelangelo, Giovanni da Bologna 's Benvenuto Cellini a' kőfaragásban; míg az Arnolfo di Lapo, Giov. da Piza, 's Bramante által tört pályáján az építészetnek ismét Michelangelo és Palladio merészen, korunkig utolérhetlenül haladtak. És ekkor hozott Colombo egy új világrészt az atlanticumi tenger' nyugati hullámiból; ekkor nyomtatá Guttenberg első bibliáját, 's Machiavelli — a' merész, nem épen veszély nélküli publicista — ekkor hirdeté kormányzási tanát! Dicső százada a' lángésznek, melly X-d. Leo alatt Italia' véres csatatére fölött fénykört von, hogy feledjük szemléletében az iszonyokat, mellyeket a' gyilok, pallos és méreg a' porban okoztanak. Mi szépen éneklé *Pope* e' korrul:

„De nézd! a' másák Leo' aranykorában
Mint ébrednek hosszú álmaikból,
'S fonyadt babéruk lamét fölvirul.
Romának ősi géniusza fölkel,
'S a' port larázva, a' romok fölött
Tisztes fejét fölemeli. Ujra él a'
Szobrászat és művészettársa;
Alakja lesz a' szírtnek, és lehel;
Uj templomokban édes dal zeneg;
És Raffaello fest . . . . .“ *)

Jöjjünk vissza most a' térre, mellyen Piza' hajdani nagysága és dicsőségének emlékei a' szép-művészetek' első ébredése' fényoszlopaiként állanak. Kinek nem jutna itt eszébe *Dante* ' „Isteni comödiája,“ mellynek énekeit látjuk itt vegyes márványokban megtestesítve? Az élet és halál, a' menny és enyészet, azonegy téren, a' legszebb költői gondolattal állítvák itt egymás mellé! Gyönyörű eszméje a' XI-d. század' fegyveres kereskedő keresztényeinek!

A' székes-egyház' alapját 1063-ban veté meg *Buschetto*, kit a' legujabb időkig sokan görög építésznek tartottak; 's tanítványa és utódja *Rainald*

*) „An Essay of Criticism.“ P. III.

do végezé homlokzatát, mely ötrendű egymás fölé illesztett oszlopszaton alapszik. E' nagyszerű épület, mint előfutója a' népvándorlások közt gótcsúcsok' idomtalanságába enyészett izlés' nemesülésének, magasztos emléke a' győzelemnek, melyet a' pizai kapitány *Orlandi* nyert a' mórekon Palermo' kapuinál. Pompás diadalkapuja a' keresztényvezérnek, mely a' teremtő' fényes trónjához vezetse a' bajnokokat! Nagy latin keresztet képez alkata, 's a' kettős tetőn magas kúp emelkedik, mely a' boltozatokkal 60 gránit- 's 14 márvány-oszlopon nyugszik. Nagyrészen régi eredetűek ez oszlopok, 's aligha nem ama' szent zsákmány' maradványai, melyeket a' pizaiak, a' görög templomok' romaiból kiemelve, ide állítanak: példányokul a' jövő századok' építészeinek. A' bronzbul öntött homlokzati nagy ajtók már egészen görög izlésben készültek. Giovanni da Bologna, azok' készítője, mint előtte Nicolo di Piza, már ős vésetek után indultak: űk behatának a' phidiászi töredezett márványok' lelkébe, 's vésűjük egész föntségben lehelté vissza a' szellemet, melyet azokban leltenek; csakhogy a' pogány lángész' vésűje helyett a' szent vallás' édes titkai vezetétek mesteri karjaikat! — A' hyppogriph, mely előbb a' templom' keleti tetőjén űlt, ma a' Campo-Santóban látható, Görög

mű az; de nem a' művészetek' jobb korából, 's ma inkább helyén áll — a' temetőben: e' nagy és drága gyűjteményében az ó és újabb kor' művészet-maradványinak.

A' templom' belseje oszloperdőhez hasonlít, melyre színes üvegű ablakokon át ömledez a' nagy márványtömegben ahítatra gerjesztő napsugár. Padolatát fejr 's kék márványmozaik borítja. Benne csügg a' lámpa, *Possenti Lőrincx'* rézlámpája a' XII-d. századból, melynek ingásai a' lángheszű *Galileit* husz éves korában a' függentyű' (pendulum) törvényeire figyelmezteték, 's melyek aztán fiát és *Huygenst* a' függentyűs órák' feltalálására vezérlék. *Giovanni da Pisa*, a' nagy *Nicolo'* fia; ~~le~~ atyját csak az építészetben tudta felülmúlni, 's a' szobrászatban csak szerencsésen utánzá; *Giov. da Bologna* és *Staggi*, szobraikkal 's jeles domborvéseteikkel ékesíték oltárait, szónokszékét és karát. Hogy a' festészet' kincsei se hiányozzanak az ébredő keresztény művészet' e' magasztos hajlokában: *Andrea del Sarto* „Sz. Bertalanát 's Jeromosát“ adá, melly ecsete' legjelesb művének tartatik; „sz. Ágnesét“, mellyet *Mengs* Raffaelloé gyanánt mert hirdetni; és „Ábelét nyájával“, mellyen gyönyörű tájképre helyezé az ügyes képiroz az első pásztort. — *Salimbeni'* mennyei „angyalai“ és *Sal-*

vator Rosa merész képzetű képe: „sz. Torpeus a város lobogójával“, mind megannyi díszei a hajdankor drága romjaiból összeállított nagyszerű templomnak.

Az agg domo' komoly homlokzatával átellenben áll, szép oszlopain emelkedve magasra, sz. János' kápolnája, az ifjudan mosolygó külsetű, gyönyörű Battistero. *) „Másutt e' kápolna székes-egyház, 's milly pompás székes-egyház fogna lenni“; jegyzé meg igen helyesen egy francia utazó. Merészen emelkedik fel kúpja a' körded épületet körülfutó oszlopokrul. Talán első volt e' kúp — nagyságra — egész Olaszországban, 's talán ezt vevé mintául *Brunellesco* a' firenzei domoénál, melly ismét Michelangelonak szolgált példányul sz. Péter' temploma' kúpjának építésénél a' Vatikánban? mint főajtájának bronz-alakjai mintául valának a' firenzei battistero' bronz-ajtái' készítésénél. Alig lön kész a' székes-egyház: Piza keresztelőt akart, 's *Diotisalvi* fényes bazilikát emelt — egyes pizaiak' költségén; mert a' folytonos háborúk kiűrtvén a' város' pénztárát, mielőtt az épület bevégeztethetnék: önkénytes adót szavazának Piza' polgárai annak elkészítésére. Csinos, nemes egyszerűség után tö-

*) Keresztelő-kápolna.

rekvő külseje mutatja a' pizai művésziskola' korá-
nyát. — Nevezetes belsejében a' viszhang, mely-
lyet szép kúpüregre ad; de nevezetesb sokkal a'
szónokszék: *Nicolo da Pisa'* legjelesb domborvé-
seteinek gyönyörű gyűjteménye, mellyhez a' pizai
tanács nagyszombatokon, mikor szokottnál nagyobb
számmal gyűlt ide a' nép, öröket állttatott, ne-
hogy megsértessék a' „*cadálundó mī*“.

A' keresztelő és domo közötti térre nyílik aj-
taja a' Campo-Santonak, mellyet én csak azután a-
karék látni, ha a' székes-templom melletti konyult
torony' tetejéről az életet, a' mosolygó szép vidé-
ket szemlélhetém.

Sajátszerű, kifejezhetlen érzés fogja el a' ke-
belt, midőn tövében e' torornak, melly századok
óta egyformán hajtja magát bókra az egykor hatal-
mas, ma kihalt város előtt, megállva: szemünket
csonka tetejére felviszszük; neme a' leküzdhetlen bor-
zadálnak hatalmaz el rajtunk, mikor a' nyájas sekres-
tyés után ajtaján belépünk, 's a' gömbölyű márvány-
üregben felpillantunk. Azt hiszszük, midőn kívülről
nézdeljük, hogy már dülőfélben van, 's a' jövő pil-
lanatban iszonyu súlya alatt szétporlunk; 's midőn
belépünk ajtaján, azon gondolat remegtet, hogy
magával ragad a' legközelebbi perczben, hogy rom-
jai alá temessen; 's pedig szilárdul áll, mint

az eget verő bércek az Appenninek' szirtgerinczein, melyek a' messze távolbul ráborognak. — Egy századdal a' székes-egyház', 's huszonnévvel a' keresztelő' építése után kezdetett meg e' torony' emelése *Insprucki Vilmos* német, és *Buonanno da Pisa*, olasz építészek által, kiknek különczködő eszméjét *T. da Pisa* folytatá 's végzé be a' XIV-d. században. Az épület olly ép, olly szilárd, hogy rajta semmi hasadás, semmi bomlás nem mutatkozik. Végtelen — sokszor nevetséges, többnyire keserűen éles — vitákra adott már alkalmat e' torony, melyről minthogy Piza' krónikái az iránt: „akarva, és terv szerint építettett-e így, vagy inkább a' földnek alapja alatti lohadása okozá e' konyulatát?“ nem emlékeznek — az építészek és nem-építészek foliantokra terjedő értekezéseket irtanak. Vezérkönyvem, mint szinte a' nyájasan kedélyes *Valery* is és *Lewald* — leginkább *Vasari* után — olly véleményben vannak, hogy „a' földnek a' torony' alapja alatti lelohadása szülé e' konyulatot“; én azonban két értekezés után, *) mely-

*) „Cennò storico e analitico dei discordi pareri su la pendenza del campanile Pisano, esposte da ALESSANDRO TORRI veronese. In Pisa 1838.“ És

„Ragioni dell' artificiale pendenza della torre Pisana... da RANIERI GRASSI. etc. Pisa 1838.“

lyeket itt vevék, 's enszemem' tapasztalása után is, arról győződésem meg, hogy „terv szerint építettett illy konyultan.“ Kik az alapja alatti földlohadásból magyarázzák meghajlását, 's azt hiszik, hogy a' torony, mintegy felére elkészülvén, meghajlott: magok is megengedik, hogy felső része már terv szerint épült így; mert hajlása szabályosan megy föl alapjától a' hetedik emeletig, 's csak ezen tapasztalható, hogy terhével a' nehézkedési pont-hoz ismét visszatérni iparkodik; de mint lehet az terv szerint a' magasban konyultan építeni, minek az első építész olly alapot adott, hogy egyenesen álljon rajt az épület? — Nem tárgyam az e' fölötti vitatkozás, 's azért legyen elég azt csak említenem. Szeretném, ha olvasóm, midőn e' toronyba fölmenne, figyelmesben venné szemügyre kivált az oszlopokat mellyek hét emeletben futják körül a' henger alakú tornyot; talán önszemeivel fogna meggyőződhetni arról, hogy azok' fejjénél semmi legkisebb nyoma a' repedésnek, semmi a' hajlásnak, melly illy tömérdek márványtömegnél, ha erőszakos leendett konyulása, teljes lehetetlenségül állítandó.

Hanem szálljunk le a' magasról, hol három tömérdek ércz: a' *Szűz*, a' *Szenvedés* 's az *Igazság* — mintegy jelképei az általok hirdettetni szokott születés-, élet- és halálnak — századok óta re-

megteti hangjával a' konyult épületet; hol a' nagy *Gahlei* az időt méregeté, 's a' nehéz testek' esését számíthatá, és honnan messze hat el a' szem a' Piza' köréből visszavonult tengeren a' korunk' nagy hadvezérét rosszul őrizett Elbaszigetre, 's az egeket hordó Appenninekre; szálljunk te ismét a' szép sikra, 's a' hosszan elterjedő piacz' éjszaki oldalán, lépünk be szent borzalommal a' világhírű „Campo-Santoba“, melyben a' ma kihalt Pizának művészetek körüli nagy érdeme él!

Szemoru esti fény borult a' vidékre, midőn először léptem a' halottak' e' gyönyörű palotájába. A' hold, nehéz föllegek mögé rejtve, csak olykor 's csak helyenként mosolygott — mint fátyolozott szende hölgyi arcz — a' gót- és mórivezeteket tartó oszlopoktól körülfutott, hosszadad négyszöget képező csarnokok' nyugatéjszaki oldalaira, kétesen világítva meg *Gozzoli*' ecseteléseit. A' néhány kupresz, melyek' sötét levelein még harmatköny gyanánt csillogtak az esti permetegnek összefolyt cseppjei, szomorun, elhagyatottan lengedezett az est' gyöngge fuvalmában, mely a' néma, élettelen falak közt suttogva járta körül a' szép márványokat tulvilági sohajként; 's a' kapuval átelleni kápolnában bús fényt hinte a' pislogó lámpa a' keresztét hurcoló Megváltóra. Körüljárók a' hosszú folyosókat, meg-

megállapodva a' félig letörklődött festmények előtt,
's az ívezetek' csipkézett hiúin áttörő hold' világá-
ban úgy rémlik, mintha mozognának ez alakok,
mellyekbe századokra terjedő életet lehelt a' rövid-
életű festész mesterecsétével! Piza volt a' keresztény
világban első, melly megvalósítá a' magasztos esz-
mét: dicső, szívemelő csarnokot építeni a' halál' or-
szágában, mellybe érdemteljes polgárainak ham-
vait nyugtassa; 's a' szép példát, legalább rész-
ben, utánozni, szinte a' legújabb kornak vala csak
fentartva! — Ide, e' pompás mausolaeumba vá-
gyott a' győztes hadvezér, ha életét az ellen' fegy-
vere hazája' ótalmában eloltandotta; ide a' tudós,
ha az isteni szikra testéből égbe viasszállt, 's ide
a' művész, ha majd karját a' halá meglankasztotta!
Gyönyörű mausolaeum, valódi nemzeti sírbolt,
mellyet művészet- 's érdemtisztelő szabad polgárok'
köztársasága emelt önmagának, 's mellynek egye-
dül érdem nyitotta meg kapuját az elhunyt polgár
előtt! O hazám, nézd e' maroknyi azérnép' Ah-
hambráját; 's te, magas nemzeterényidben hűvö-
szomorodjál el a' gondolaton, hogy a' nagy Hunya-
dik', Zrinyik', 's több hőkeblű fiad' szétszórt perai
emlékét nem tudád felállítani egy nemzeti sírboltban!

E' bús folyosókon bolygva, *Ugo Foscolo*' egyik
szép költeménye jutott eszembe: „A' sírboltok-

rul“.) Vajha ide írhatnám minden szavát, hogy hatná meg a' keser-édes hang keblét honfiainnak, kik olly könnyen feledik 's feledtetik nagy és kedves elhunytjaikat, kiknél olly későn ébred a' tisztos sirhalmakról gondoskodás! Vallástalan kora anyagi századunknak, mennyi titkos örömtől fosztod meg a' jobb, nemesb kedélyeket! Milly sokat lankaszt el magasb törekvésiben a' gondolat: hogy nem tartandja fen honának szentelendett viharteljes napjai után az enyészet' sötét országába költözött' emléket kis egyszerű sirkő! Mert igen valón éneklé a' költő:

„Nagy tette gyújtja a' hős kebleket

A' hősök' hamvát rejtő sírveder,

'S melly befogadta azt, szentté, kiessé

Avatja a' helyt a' bús vándoroknál.“ **)

Egyiptom, Göröghon's a' hatalmas Roma pirulás nélkül szerették a' temetőket. Gazdag hamvvedrek fogadák pompás sírboltokban az elhunytak' porait, 's a' nekik áldozott könyűket; és barátjaik a' naptól orzának szikrát, melly megvilágítsa a' földalatti hosszú éjt:

*) „Dei Sepolcri“.

**) Ugo Foscolo, fenidézett költeményében.

mig fen oszlopok emelkedtek pároszi 's chioszi szirtekből! De nem szólok nemzeti emlékekkel diszló sírboltokrul, mellyek milliókba kerülnének; milliókat nemzetem az élők' jólétére sem akar, nem tud találni! Hanem meddig türendjük még sivatagul azon néhány ölnyi tért, mellyet tulvilágba költözött polgártársaink' végpihenésére városink' 's falvaink' közelében örök osztályrésztül kihalítánk? Hajdan templomai 's kolostorai körül adott helyt azoknak a' vallásosb nemzedék: a' mai hithideg nép, felvilágosodásában ártalmasnak kiáltva a' közel temetkezést: távol helyzé azt szem elől, hogy annál könnyebben feledhesse, miről anyagi élvek utáni sovárgásiban gondolkodni nem szeret, nem mer — a' halál' országát; 's kik oda költöztek — kedveseit!... 'S a' feledett temető minden inkább, csak nem nyugalomágy az elhunytaknak, minden, csak nem vigasztalási hely az élőknek; mert benne:

„Kőrök 's kövek közt morg, sívít futosva
Az elbagyott eb, éhesen, behorpadt
Hantok felett: 's ha a' hold elnyugodt,
Rémkoponyákból kél ki a' bagoly,
'S szédült kereszték' törzsökén uhog.“ *)

*) Ugyanaz, ugyanott.

Ha tőlem függne, itt kezdeném a' népnevelést, a' temetőkön! 'S mily könnyű munka volna: élő sövénynyel keríteni, 's szomoru füzekkel és rózsafákkal ültetni be a' helyeket, hová minden élő eljutand! Hitem szerint, alig lehetne egyegy hatalmas eszköz a' vallási érzések' ápolására, mint éppen az elhunytak' sirhantjai iránt tanúsítandó tisztelet. Hazám' lelkeszei, kiknek kezébe tevő az ég a' nép' üdvét, eszméljete, 's mit tettlenül néztek a' mult idők' emberei: kezdjétek ti meg szelíd karokkal a' nem súlyos, és boldogító munkát; 's hogy tisztelje magát, 's az élőket a' nép: tanítások meg őt, hogy tisztelje halottait ott, hol

„A' két világot keskeny sírgödör

Különzi el. . . . .“ *)

Másnap, mihelyt pitymadni kezdett, ismét a' „Campo-Santoban“ valék, melly a' hajnali fényben már nem mint halottak' laka, hanem mint drága műgyűjteménye a' volt századoknak tűnt fel előtttem. A' falakon, mellyeket *Giovanni da Pisa* 1278-ban saját rajza után kezdé emelni, de mellyek csak két század mulva készültek el teljesen,

*) Pindemonti: „I sepolcri“.

az olasz festészet' ősmesterének frescoi láthatók a' XIV—XV-dik századból. Némellyeket meg tudott óni az emberi gond az idő' vasfogától, mások pusztulni kezdenek, míg ismét mások már teljesen elenyésztek. „Igy jár karöltve a' romlás a' romlással, — mond egy olasz író — 's a' tér, mely az emberek' földi maradványát befogadja: egyszer-mind enyészni látja legmagasztosabb műveiket is.“ De szerencséjére a' művészetnek, fentartá e' jeles képeket *Lasinio* rézmetsző, *) kinek e' munkáját méltán mondhatjuk az időn nyert diadalmnak! Itt van *Buffalmacco*, itt a' két *Orgagna*, *Giotto* és *Gozzoli*, kik elsőek valának a' festészet' ujjaáteremtésében, mint *Nicolo da Pisa* első a' kőfaragásnak szobrászattá alakításában, 's fia — *Giovanni* — első a' roma-firenzei építészet' sejdítésében. *Buffalmacco* kezdett távozni első a' bizánczi modor' fá-sult szárazságától, de képei' arczain még hiányzik a' nemes, a' szívemelő. — A' „halál' diadala“ és az „utolsó ítélet“ nagyszerű festeményei *Orgagná-nak*, melyeken, mint szinte „poklán“ is, dantei magasztaltság' nyomai láthatók. Festész, szobrász és építész, mint egy korán született Michelangelo,

*) Lásd: „Le pitture del Campo-Santo di Pisa, intagliate presso gli originali da Carlo Lasinio. Firenze 1806.“

érzé e' művész önérdemét, 's ecseteléseio, nem minden hiúság nélkül, olvasható: „Orgagna sculptor!“ Campo-santoi frescoinak rajza, minden távarányi hiányok mellett is, nagyszerű, fogalmi változékosak, képzeletdúsak és költőiek. A' bátorság, mellyel e' századok' művészei ecseteltek, tapasztalható azon gúnyrajzokon, mellyek képeiken feltűnedeznek; így tön *Orgagna* egy szerzetes' kezébe zacskót a' „halál' diadalában“, hogy megmutassa, mint feledkeztek meg az idejebeli kolostoriak a' szégyenségről, 's „poklába“ pápákat illeszte és papokat, hogy lássák az élők, lássák az utódok, mint nem valának választott szentek e' férfiak! — *Giotto*' frescoi legtöbbet szenvedének; négy képe, melyeket ecsete' legkitűnőbb korában festett volt, szomorú romok; mellyek fenmaradtak: „Job' szenvedései“ és „Job' barátjai,“ csak sajnáltatják velünk a' többiek' enyészését. A' „Job' szenvedéseio“ látható angyal raffaelloi szellemre mutat, 's „Job' barátjain“ méltán csodáltatik a' rajz' helyes elrendezése, 's az alakokon előmlő természetűség. — *Benozzo Gozzoli*, a' pizai Campo-Santo' Raffaelloja, huszonhárom darabot feste annak falaira, mellyek közt legnevezeteseb: „Noe' részegsége“, vagy mint a' rajta látható hölgyalaktól ma neveztetik, a' „Vergognosa“ (szemérmes). E' hölgy, ki a' meztlen

Noe' láttára arczát kezeivel fedi el, de úgy, hogy ujjai közt mégis csintalanul kacsinthasson az ittasult férfirra, 's melly az olaszoknál közmondásnak volt szülője: „come la Vergognosa di Campo-Santo“ (szemérmes, mint a' temetői hölgy): kedves, nemes alak! — A' „Bábel“ mind szinezetre, mind historiai tekintetben nagyérdemű fresco; a' Nimrod követő férfiak közt több alak a' festész' korában élt férfiak' arczképeiül tartatik; a' ruházatok azon időre emlékeztetnek, mellyben a' firenzeiek letéve a' régi komoly öltözetet, a' XV-d. század' divatos kurta öltönyeit kezdék viselni. „Jákob és Rachel“ nászünnepeén különösen, a' jegyesek Raffaello' ecsetére emlékeztetnek, mellyet inkább sejdíte, mint feltalált az ügyes, szorgalmas Gozzoli. Az ujabb korul valók *Rondinori*' frescoi, mellyek figyelmet sem érdemelnek, 's fölötte megtiszteltetnek a' kis cicero-nétól, ki, midőn vele ide jutottál, hamis olasz páthoszszal kiált fel *Dante*' szavaival: „guarda e passa“ — nézd meg és menj tovább!

Az első zarándoklást a' frescok' kedveért teszi az idegen; a' másodikat a' szobrászat igényli. Görög, hetruszk és romai barnult márványok közül fejezlik ki itt-ott egyegy carrarai szikla. Láthatod mellszobrát Brutusnak, ki az általa alapított hatalmas köztársasággal együtt épen úgy kihalt, mint Piza, — lát-

hatod azt egy talapzaton, melly Appiano Jakabnak emeltetett, ki, miután Piza' ellenségeit több véres csatákban leküzdte, hazáját a' milanoi Viscontinak eladta! Így egyesíti a' művészet, meglepő ellentétben, a' holtak' emlékeit! Tovább VII. Henrik, Piza' ingadozó barátja 's Firenze' állhatatos ellensége nyugoszik márványlepedőjébe burkolva. Itt van Phaedra' és Ipoly' gyönyörű koporsója is, melly szobrászszá tevő Nicolo da Pisát, ki e' pároszi szirtdarabon kezdé sejtetni a' márványok' életét, 's ki annak alakjai felett gondolkozva, azokat utánozva, lön a' középkor' Phidiászává! E' koporsóba, melyet talán a' Troja alatt elesett görög fejedelmek' egyikének készíté az athenaei művész, Mathild grófnő, VII. Gergely pápa' híres barátnéja, 1076-ban elhunyt anyja Beatrix' hamvait temetteté. Első kibékülése vala ez a' keresztény vallásnak a' pogány művészettel, mellynek századokon át kelle küszködnie a' vallásos előítéletekkel! — 'Az újabb kor' márványai közül *Algarotti*, *Pignetti* és *Vacca* emlékszobrai érdemelnek figyelmet. Az első felirása:

„ALGAROTTO. OVIDII. ARMULO.
NEWTONII. DISCIPULO.
FRIDERICUS. MAGNUS.
A. D. 1754.”

mutatja, ki emelteté a' szép márványt, az alacsony-

nyan hízogó philosoph - orvosnak! A' második sírkövét Ricci' egyes vésűje készíté; a' harmadik Thorwaldsen' nem legsükertültebb műve.

Bucsút mondék a' holtaknak, kiknek hamvait itt szent földről hozott, a' testet egykor huszonnégyszáz, ma — nyilván a' sóalkatrészek' nagyobb kipárolgása után — negyvennyolcz óra alatt porrá oszlató hantok borítják! Mert, hogy mi se hiányozzék a' magasztos gondolat' megtestesítésében: a' vallásos és hatalmas Piza 1228-ban ötven gályán hozatá ide Jerusalemből a' földet halottai' számára. Azon felosztató erőt, mellyel bir e' föld, nem tudom, Buffalmacco-e, vagy valamelyik tanítványa iparkodott szemléltetővé tenni a' temető' belső falának egyik oldalán, Orgagna' „végítélete“ szomszédságában. — Még egy pillanat a' szép gót- és mórivezetek' csipkézett csucsaira; még egy sohaj Giovanni da Piza' és Gozzoli' hantjai felé, kiket ide temettetett a' háladó Piza; 's bezárultak nyomunkban ajtai a' halottak' e' gyönyörű hajlokának, mellynek emléket keser-édes érzettel viszem hazámba, 's azon ohajtással: vajha támadna nálunk is egykor illy gyönyörű mausolaeum honpolgári erénnyel tündökölt 's tündöklendő nagy halottaink' számára!

Kevés óra múlva el fogók hagyni Pizát. Veturinonk — kire nézve, midőn sorsosinál jobbnak

véltük őt, hatalmasan csalódtunk — miután hiába tön kísérletet, hogy a' maga helyett állított fuvarost elfogadjuk: indulatosan kezdé sürgetni az indulást; 's így nem maradt elég időnk a' számos templomokat megtekinteni. Nem hagyám mégis látatlanul a' „Santa-Maria-della-Spina“ című kápolnát, az Arno' déli partjain festőileg kedvesen mosolygót annak csöndes hullámira. E' kisded gót épület Olaszország' építészetének első mesterműveül tartatik. A' Pisák nemzedékről nemzedékre gazdagíták azt szobraikkal, 's a' vésett szentek' arczain a' fiúk 's unokák apjaik' arczképeit örökíték.

Nem messze e' gyönyörű „tempietto“tul — mint azt a' pizaiak nevezni szokták — fekszik a' márványhid, mellyen egykor Piza néplünnepeit tartá. Tréfás csatát küzde e' hidon az Arno által ketté szegett város' lakossága évenként; talán a' ghibelinek' és guelfek' emlékére, kik sokszor egymás' vérért vegyfték e' folyam' habjaiba a' *Bergolinik*, vagyis „népszerűen gondolkozók“ és *Raspanik*, később *Maltravesik*, vagyis „aristokraták“ villongó korában? Mások görög eredetűnek tartják ez ünnepet, 's benne az olympiai játékok' utánzására hisznek találni.

Palotákban Piza nem gazdag; a' hercegi lak, mellybe telenként gyakran telepszik át az uralkodó

család Firenzéből, nem pompás és nem nagyszerű; a' Lanfranchi-palota Byron' benne lakásáról nyert újabb időkben némi nevezetességet; 's a' Lanfreduciakét rejtélyes felirata: „Alla giornata“ (napról napra) teszi érdekessé az utas előtt. Az Arno' partjain áll az épület, mellyben Amália francia herczegnő, a' művészet' és emberiség' lelkes barátnéja, néhány hónap előtt, mint dértől illetett virág lefonynyadva, rövid, de szép 's áldott pályáját bevégezé.

A' csak taval alakult olasz természetvizsgálók' társulata ezévi — második — üléseit Pizában, Galilei' honában tartotta, 's ide érkezésem előtt néhány héttel fejezte be. Első tanácskozásait Turin hallgatá, melly, nem tudom, mint igényelhetett elsőbbséget Galilei' hazája felett? Üléseik, mint hallám, csak félig lehettek nyilvánosak, 's e' fél nyilvánosságot is a' toscanai nagyherczeg' felvilágosultságának köszönheté. A' tanácskozásokban az egyházi birodalom' tudósai közül egynek sem vala szabad részt venni! A' Tiberis' mai hatalmasa tiltja tudósainak az e' társulatbani részvevést!! — Talán tudja: mint nem véntült még meg a' „giovine Italia?“

Az Arno' partjai körüli sírcsöndet a' foglyok' bilincseinek zörgése zavarja, kikitt utca-tisztogatással foglalkoznak. Külön ruhát viselnek: dolmányuk sárga és veres, nadrágjuk hasonszinű, vagy szürke

darócposztóbuk. Hátukon nevők, koruk, 's büntet-
tők' minősége mellett, elítéltetésök' napja 's bünte-
tésök' ideje nagy fekete betűkkel olvashatók. Sok-
szor több sorokra terjed a' büntettek' megnevezése,
elannyira, hogy a' dolmány' háta alig elég lenyo-
mására. Eliszonyodám, olvasva egy fiatal gyerkőcz'
hátán e' sorokat: „ismételt gyilkolás rablással —
halálig tartó fogság.“ Illy iszonyu bűn, illy hosszú
halál ez ifjura! Csodálkozásomat észrevevén ciceron-
ém, azon felvilágosítással nyugtatott meg, misze-
rint e' feliratok nem mindig arra alkalmazvák, kik
a' dolmányokat viselik; sokszor kitölté már bünte-
tési idejét, vagy elhalt a' bűnös, kire az eredeti-
leg szabva volt, 's gazdálkodási szempontból
új fogolyra vettetik az öltöny, mellyen a' borzasztó
bűnök 's azok' büntetése jegyezvék. Ciceroném igen
könnyen vevé a' dolgot, sőt természetesnek lelé
azt. Nem én. Ha fogházban tartatnának e' rabok,
's a' büntettek' lajstroma a' börtönőr' figyelmezteté-
seül volna csak kinyomva hátukon, legfőlebb is czéltre-
rűtlennek tartanám e' fonák kezelést; hanem az így
kin járókra nézve, igazságtalan büntetés az, mellyet
a' gyakran csekélyebb büntetett fogoly a' közvéle-
ményben lel az által, hogy borzalommal fordul el
tőle minden jobb kebel: mert benne a' társaság'

azon rőt fekélyét látni rejteni, melyet másra szabott ruhája hirtet.

Mielőtt Pizából távoznám, látni akartam a' helyet, mellyen a' torony állt, mellybe *Ugolino Gherardesca* három fiával zárattott, 's éhséggel ki-
noztatott halálra. E' torony az ugynevezett „Cava-
lieri“ téren állt, helyén azonban ma takarékos kis
lak emelkedik; de a' hagyomány fentartá emléké a'
kínos büntetésnek, melly egész történetét foglalja
magában ez iszonyatos kornak, mellyben az árulás
's gyilkosság vivék a' fő szerepet, 's melly miatt
átok ön mondva Pizára az olasz költészet' legmagasz-
tosb művében. Dante örökté e' feledékenységre
méltóbb zsarnokot „Isteni comödiájában,“ 's érde-
kessé tévé a' gyűlöletes férfit, egész lapot szen-
telve szenvedésinek. A' kritikusok nagyítottak
hiszik a' hagyományt, melly szerint több napig rá-
gódott előtte elhunyt fiai' osontjain az éhségtől gyö-
törtetett apa; 's Dante szerint is, fiai' elhunytá u-
tán csak két napig élt Ugolino, midőn

„Inkább az éhség, mint a' fájdalom

Ölé meg . . . . .“

Mindenesetre borzasztó emlékezet! melly
hangosan szól e' század' emberei' jelleme- 's er-

kölcsögről, mint sok bérlett tollal írt kronika' vas-
kos foliantjai. — Dante e' kebelfagylaló keménysé-
get festő verseit így végzi:

„Ahi Pisa, vituperio delle genti,

. . . . .

Ché se 'l conte Ugolino aveva voce

D' aver tradito te delle castella,

Non dovel tu i figliuoli porre a tal croce.

Innocenti facea l' età novella,

Novella Tebe!”

Inferno, Canto XXXIII.

XX.

LIVORNO.

Livorno' arcza. — Terhészek. — Gályarabok. — A' zsidók. — Monteneroi csodakép. — Ardenza. — Veszteglő intézet; rév. — Kögát; őrtorony. — Székes-templom. Medici I-ső Ferdinand' szobra. — Vámsorompónál bajok. — Livornoi vetturinok 's egy angol utas.

Még nem vala dél, midőn Pizát odahagyva, a' tőle csak két rövid postaállomásnyira eső Livornoba úton valánk. — A' permeteg záporrá növekedett, 's mi iszonyu locskosan hajtánk be Toscana' szabad révébe, melly feledve hajdani nevét, *) minden historiai emlék, minden művészi kincs nélkül fekszik angol-amerikai üzérzajával a' tyrrheni

*) A' romaiaknál „Portus Herculis,” vagy „Portus Labronis” név alatt volt ismértetes.

tenger' e' partjain. Mintha kiértünk volna a szép Italiából, midőn Livorno' sorompóin bemenénk: annyira tapasztalható az életkülönbség e' város, 's a' már látottak között. A' gyűlevész nép, melly itt válás- és nemzetkülönbség nélkül telepedhetik meg, világvárosi arczot önt Livornora, mellyben hiába keresnők a' nagyot teremthető honfiúi érzés' kifejezéseit. Livorno egészen a' mai kor' városa, mellyben kiki önmagának él és épít. Nincs palota, nincs templom, mellyen nemes olasz izlés 's márványpazarság uralkodnék; de annál nagyobb száma a' rak-táraknak, mellyekben Németország' vászna, Anglia' gyapju- és Franciaország' selyemszövevei gyűjtetnek halomra. Píza emelé e' kereskedői emléket, mintegy boszuló angyalul a' kevély Genuának, melly őt porig alázza le; talán nem is eszmélve arra, hogy — mi olly sokszor megtörtént egyesekkel is — önéletével fog adni életet a' boszú' édes érzetének!

Livorno' terhészei (facchini) europaszerte nevezetesek — szemtelenségökről. Kocsink megállván, rongyos embercsapat vevé azt körül, 's a' hány darab volt pogyászunk: annyi ragadta meg azt úgy, hogy külön vitették fel pálczáink, külön kalaptokunk, málhánk, 's csak kevésben mult, hogy esernyőnket is le nem kapák fejünk fölül a' nápolyi lazzaronik' e' szolgálatra olly kész rokonai; 's midőn föléreink szo-

bánkba, mindenik külön bért követelt, egyik a' pálczáért, másik a' málháért, 's így tovább; 's majd többbe kertiendett a' pogyász' felhordása, mint utunk' fél fuvara, ha a' becsületes pinczér észrevételül értésünkre nem adja, hogy ez aligha nem a' vetturino' gondja.

„Igaza van!“ kiáltók mindhárman, 's néhány, csupa nagylelkűségből nyujtott paolival, *) a' díjkövetelőket becsületes vetturinonkhoz utasított; ki elkezdé ugyan a' mentegetőzést, mintha a' térhész-díj kérésünkben ép oly kevésbé foglaltatnék, mint a' kompi bér; de ez úttal nem fogadtaték el replicája, mert világos vala, hogy a' pogyászfelhordás a' beszállásolás' kiegészítő része, 's bebizonyított, hogy erre nézve a' speziei és pietra-santai, sőt a' legújabb pizai szokás is mellettünk harczol. Hogy nem volt igaza, kitetszék abból, hogy nem zugolódott, a' térhészeket megnyugtatta, 's azokkal bérök iránt egyezkedett.

Mig ebédlénk, a' zápor lecsilapult, 's mi a' révet, 's a' városhoz kapcsolt külvárosokat menénk megtekinteni. Utközben mindenfelé koldusok- 's gályarabokkal találkozánk, kik itt szinte, mint Pizában,

*) Pénz' neve Toscanában; kettős paoli = $1\frac{1}{2}$ ezüst huszas.

utca-tisztítással foglalkoznak s alamizsnáért rimázkodnak. Öltözetök egészen hasonlít azokéhoz, kiket Pizában látánk, 's dolmányuk' háta ép' olly nevetséges pontossággal mutatja büntetők' lajstromát, mint Pizában. A' különbség csak az, hogy e' gályarabok itt szemtelenebbek, mint az Arno' partjain levők; 's kik olly szerencsések, hogy a' mai kor' fogalma szerint érdekes bűnösre szabott dolmányt kapnak, azt jövedelemforrássul is használhatják. Mert vannak bűnök, melyeket mindenki utál: mig másokat szán, 's elkövetőjük iránt könyörre érzékenyül. A' csaló-, a' rabló- és gyilkostul irtózáttal fordulunk el, 's a' szerelmi bűnösnek, ha eseng, készséggel nyújtjuk filléreinket. Így történt velünk is, a' *Medici I-ő Ferdinand*' szobra' közelében, melyet midőn nézelőnénk, néhány gályarab közül kivált egy, 's megközelítve bennünket, könyörre, sorsa' enyhítésére hívá fel sziveinket, mondván, hogy szerelme miatt kellene viselnie a' súlyos békókat, mint azt dolmánya is mutatná. 'S megfordulván, hátán csakugyan e' szavakban olvasám büntetét: „assasino per amore,“ *) 's mialatt hosszan mondá el a' regényesenygyásos történetet, mely kedvese' kaczérsága miatt őt gályára vivé: már erszényemet vevém,

*) Gyilkos — szerelemből.

hogy megajándékozzam néhány soldival: midőn egyik pajtása, kivel talán nem szokta megosztani a nyert alamizsnákat, közelebb jöven hozzánk, felvilágosítá a' dolgot.

— Ne higyük, urak! mond ez; nem szerelemből gyilkos ő; utonállás, rablás, betörés a' büntett, melly őt gályára vezette; a' jámbor, kit szerelmi szenvedélye hozott körünkbe, 's kire e' dolmány szabva volt, három éve, hogy meghalt bujában. Ez csaló és rabló itt, mint volt szabad állapotjában.

A' mi szerelemből gyilkosunk mérges szemeket lövelt a' felfedezőre, 's öklét összeszorítva, ajkait harapva fordult el tőlünk, kik a' neki szánt néhány soldit megkettőzve, a' felfedezőnek adók; nem fojthatván el a' feletti kétségünket: vajjon nem vala-e betanulva ez egész jelenet, 's mi nem játszánk-e ki ügyes fogással, 's mit az egyenesen hazugtól megtagadánk, nem nyújtók-e az őszinteség' álarca alatt tett hamis felfedezés' hőségnek?

E' kolduló rabcsoport, könnyű bilincseiben, valamint egyik nagy foltja Toscana' büntető rendszerének: úgy másrésről valóságos ostora Ligorino' lakói' erkölcsének. Az élő, mozgó, járókelő bűnnek e' látása, lehetlen, hogy gyászkövetkezményü benyomást ne szüljön a' lakosok' söpredékénél,

melly pedig ezerekre megy Livornóban. A' legirtó-
zatosabb bűnök' lajstromával hátukon, 's a' legszeli-
debb büntetés' tanuságával bolygván szerte a' vá-
rosban: nem rettentésül, nem javító például szol-
gálnak a' néptömegnek, hanem valóságos bűn-in-
gerül, a' munkát nem szerető hevesvérű olasznak.
'S a' szomorú tapasztalás, melly annyira igazolja
állításomat, nem segített e' fonák rendszeren! Van
Livornonak egy negyede, az „Uj-Venezia“ — így
nevezve a' csatornáktól, mellyek a' révből azért
vezettetének ide, hogy az árukat hajókon lehessen
ki- 's beszállítani az itt épült raktárakból — melly
valóságos barlangja a' rablók, gyilkosok, csempészek,
csalók és csavargóknak; látni elég e' negyedét, hogy
meggyőződjunk: mint van neve gúnyára a' lagunai
városnak, 's mint volna itt inkább helye a' Tizek', és
a' Hármak' hajdani szigorú törvényszékének, mint
az emberszeretetet lehelő toscanai törvényeknek.
Ciceronénk szerint alig van nap, mellyben gyilkolás;
alig éj, mellyben betörés, rablás; alig óra, melly-
ben orzás nem történnék ez Uj-Veneziában! E' szo-
morú kép alkalmul szolgált egy jeles francia utazó-
nak a' halálbüntetés védelmére felszólalni. „Livor-
no és Veneziája — mond ő — megczáfolhatlan
védok ellenében minden erényes és ábrándos utó-
piáknak, mellyeknél fogva a' halálbüntetés' eltörle-

se sürgettetik. A 'polgárisulás' nevében hirdetett ezen rendszer, a 'vendetta' (bosszúállás) vadságára vezet vissza: mert ha a 'társaság' nem szolgáltat igazságot a 'büntetett' felett: a 'megsértett' egyén visszalép természetijogába, 's öngondja leendő a 'gyilkos' megbüntetésé!" Én, ki szinte láttam e' szörmos büntanyát, a 'kisdedek' ez iszonyu bünikoláját, nem akarok oly szigorú lenni életemben, 's nem várnám épen a 'halálbüntetés' gyakorlátványától e' városrész-javulását: de ohajtemám mindenestre, hogy a 'gályarabság', mely ma jobbadán csak nevét tartá fen, vezettessék vissza előbbi szigorúságára, míg majd a 'magán- és hallgató-rendszerek fölötti vita' megszűntével — mely, úgy látszik, egyedül tartja függőben a 'toscanai fogházak' építését — javulás végett fognak elzárathatni az élő bűnők, a 'bűnre' oly hajlandó élők' szeméi elől!

Livornóban a 'művészetkedvelő' utas néhány óra alatt mindent látott! Vesztegetézetét, synagogáját, Medici I-ő Ferdinand' szobrát, 's a' közel monteneroi halmon tisztelt Madonna' csodaképét; 's ezt látva térjen vissza Olaszországba, melynek középkori sajátságaiból, ha új-veneziai bűnmocsárát kivesszük, mit sem tartott meg Livorno. Közel 80 ezerre menő lakosai' egy ötödét zsidók teszik, kik

Spanyolországból és Portugáliából kitűzeten, vendégszerető készséggel fogadtattak gyarmatosokul a Medicik által; 's Leopold' törvénye szerint minden polgári jogokkal felruháztatván, itt szabadon birhatnak, 's mint birtokosok helyhatósági hivatalokra is alkalmaztathatnak. — Az *Ardenza* nevű sétatéren, a' tenger' partjain, szokott összegyűlni estvéként a' nép; de e' napon üres volt e' tér, mert még mindig nehéz füllegek boríták a' tengert, 's hatalmas zugással törtek partjaira a' délkeleti szelektől felizgatott habok.

Meglátogatám három vesztegintézete' legjelesbikét a' sz. Rochusról nevezettet, melly a' kereskedő Livornonak valamint első szüksége, úgy legnagyobb nevezetessége. A' dögmirígy elleni ovakodást alig lehetne biztosbba tenni, mint itt tétett; de a' magyar partvidéken épült Martinschiczait ez csak terjedelmességre mulja fölül, és — népességre! Ebben forr az őrködés alatti élet: a' mi gyönyörű, czélszerű veszteglőkben ritka a' gyanus egészségű látogató! — A' rév biztos és kényelmes, de gyakor elöntéseknek van kitéve, 's a' bejárás az előtte elterülő zátonyok miatt nehéz; hanem ez nem akadályozza, hogy árboczerdőt ne képezzen benne a' világ' minden tengeréről ide vitorlázó hajók' nagy serege.

A' rév előtt hosszú kőgát nyulik el, melyre a' zajló habok miatt ki nem meheték; ennek ellenében áll egy sziklán az őrtorony, melyet a' pizai köztársaság emeltetett 1303-ban, midőn feledni kezdék a' hajók az Arno' torkolatát! Könnyű, csinos épület, két egymásra állított toronybul alkotva.
— Pizai mű!

Livorno' tizenegy temploma közül csak székes-egyházát néztem meg, melynek gazdagon aranyzott boltozatán, 's *Ghelardini*' egy freskoján, az „U-runk' színváltozását“ ábrázolón kívül, semmi nevezetessége.

A' révszug *) mellett Medici I-ő Ferdinand' márványszobra áll, kiről, mint alapítójáról, csakugyan nem tudott teljesen megelégedezni Livorno, 's odailleszté emlékét a' csatorna fölé, melyet öt nap alatt ötezer munkással ásatott e' fejdelem. Álló helyzetben vésve, balát csipejére konyítva, míg jobbában királypalczát tart, minden művészeti becs nélkül szűkölködik e' szobor. Annál jelesb az annak talapzata körüli négy mór-rabszolga, rézből öntve *Tacca*' mintái után, kiken a faj, külön-

*) Így hiszem leghelyesben kitenni az angol „d o c k“ot: az olasz „d a r s e n a“t, mint azon részét a' rév' medenczének, melyben a' hajók kijavítás vagy lefegyverzés végett, mint legbiztosb helyen, tartózkodnak.

bűzö életkor, 's a' fájdalom' és szenvedés' kifejezései mesterileg tükröződnek.

Ezeket látva, távozáink Livornobul a' nélkül, hogy színházát látni ohajtottuk volna. Én néhány amerikai szivarral zsebemben, 's uti-társam E^{••} úr, egy sárga burnót-bádogtokkal málhájában ülénk a' kocsiban, melyet vetturinonk a' szépen kövezett Ferdinanda-utczáról a' pizai kapu melletti nagyterjedelmű vámház' szinei alá hajtott be. Minden aggodalom nélkül szálltunk le kocsinkról, 's olly arccsal, melly mutatassa, mikép mi, jámbor útasok, koránsem foglalkozunk csempészettel. De biztos ~~arccsal~~ és szavunk nem lön elég; pogyászunkat föl kelle bontanunk; 's — oh végzet! — E^{••} ur' bádogtokja, melyet egész utjában szabadon hordott magával, 's akadálytalanul hozott be szárazon Toscanába is, mint csempészeti czikk, lefoglaltatott. Szabadkozott, mentegetőzött szegény E^{••}, 's monda, hogy szemorvosság gyanánt használtatja azt vele orvosa. Hasztalan! a' kőszivű vámtiszt, minden nyájassága mellett sem könnyörtült betegszemű barátomon, kinek a' burnót' felét drágán kelle visszavásárolnia, miután az egész mennyiségre szabott csempészeti birtágot lefizette. A' legnagyobb baj ránk nézve az vala, hogy e' kellemetlen intermezzo több órákig tartott, 's vet-

turinonk magunkkal együtt erősen boszankodott, hogy az nap Firenzébe már nem juthatunk.

Illy szigorú eljárást azon gyöngédség után, melyet a' massai Határvám-hivatalnál tapasztalánk, koránsem vártunk Toscanában; de megfejté okát a' vámtisztek' egyike. A' dohányárufutathási jog, mint nagyfejedelmi haszonvétel, bérbe adva áll Toscanában, 's miután érdekében van a' statusnak minél nagyobb bért kaphatni: különös szigort parancsol a' csempészetekben, nehogy gyöngébb bánásmód által felbátorítsa azokat, 's ezáltal csökkentse a' bérlők' ösztönét, 's ezáltal ismét az államany' ez ágbóli jóvedelmét; 's miután Livorno, mint szabadrév, leginkább ki volna téve a' dohány' és burnót' behozatalának: itt különös szigorral kell a' vámtiszteknek hivatalukban eljárniok. — Mindezt mi igen természetesnek találtuk; de E** barátomnak mégis nehezen esett, hogy utlevél nélkül olly messze utaztatott burnótját olly drága pénzen kelle megváltania. Ha Szardinián keresztül utazandott, e' bajon kétségkívül már a' buffalorai hid melléti vámháznál át fogott esni. — Így nem lehet bízni a' vámtisztekben, épen mint a' sorsban; sokszor késik karjok' súlya, de el nem marad!

Vámsorompói szigor és végzet — két hasonértelmű szó az utasnak, melyek' egyikét sincs ha-

talmában kikerülni, 's mellyek ott érik leggyakrabban, hol legkevésbbé sejtette.

Végezve bajos vámügyünket, megindulánk. Az ég kiderült, 's mi örömmel nézdelők a' mosolygó vidéket vetturinonk' könnyü ügetése közben. Az ügetés azonban nemsokára megszűnt, 's mi soká ülénk szórtanul, míg vetturinonk' csigahaladása türelmünket kifárasztva, némaságunknak véget vetett. Biztatás, dorgálás, fenyegetés, miket mindhárman váltogatva kísérténk meg, mit sem használtak, lovaink ballagtak, mint a' magyar haladás' nagyon is előrelátó férfiai. A' nap már hanyatlani kezdett, 's mi még messze valánk Empolitól, hol az éjt tölteni fogtuk; vetturinonk pedig a' boszantásig kedves kényelemmel ült a' bakon, szerecsen-szivarával szájában.

— Hallod-e, legény! szólék végre, meg-unva nevetést 's boszankodást; hallod-e legény, két *testoni* *) üti markodat borraivalól, ha holnap reggelire Firenzébe szállítasz bennünket.

— Áh, ha ugy beszélnek, signori, lovaim is legitt megértik. 'S ezt mondva, gebéi közé csapkodott, mellyek neki melegülve az ígért *buona-ma-*

*) Pénz' neme; egy „testone” körülbelül két huszast tesz.

no' hallására, nemsokára befutottak Empoliba; egy csinos kis városkába a' Firenzébe vezető országuton.

Az estszürkületet csak arra fordíthatók, hogy a' város' főutczáját megtekintsük. Estelink után társaim nyugonni mentek, 's különösen E^{***} barátom a' livornoi vámtörténetet akará álomba fojtani; én lemenék a' kávéházba, hol néhány vendég ült egy ártatlan, rongyos hirlap körül, melyet egy pápaszemes öreg úr fenhangon olvasván, a' többi száj-tátva hallgatott. Nemsokára egy alacsony, aprószemű, pirosorru ur, kiválva a' hallgatók közül, hozzám közeledett, 's noha arczomon olvashatá, hogy idegen vagyok, mégis e' kérdéssel kezdé meg vallatását, mellynek egy kis bérkocsis-történet 's némi felvilágítás lön a' vége:

- Ön idegen?
- Szolgálatára.
- Livornobul jön?
- Igen is.
- Firenzébe megy?
- Ugy van.
- Itt hál meg Empoliban?
- Igen; nem meheténk tovább.
- Rosz bérkocsisa van?
- Rosz, mert nem akar hajtani.
- Mikor indultak Livornobul?

— Ma reggel 8 órakor.

— Eddig rég' Firenzében lehetnének.

— Igen, ha vámsorompó nem volna Livornoban.

— Talán bajok volt?

— Csekélység. 'S itt elmondám neki E** barátom' vámsorompói gyászos történetét, melyről helylyelközzel látszó kárörömmel kaczagott fel a' gonosz olasz.

— Szomorú; monda ő vigyorgva, midőn beszédemet végezém; de azon nem segíthetni. Vámtiszteink 's őreink igen-igen pontosak 's lelkismeretek hivatalukban.

— Oh e' lelkismeretes pontosságnak kétségbevonhatlan bizonyítékát lőn alkalmunk tapasztalni.

— Hanem mégis rossz vetturinojok volt. Őt, legfőlebb hat óra alatt ide lehet hajtani Livornobul.

— Igen, borraivalóval!

— Tudni való, hogy csak is azzal.

— Mi azt nem tudók: mert Genuában úgy egyezénk, hogy a' borraivaló is a' kocsibérbe legyen foglalva.

— Roszul, igen roszul tévők. A' bér a' gazdáé, ki hon marad; a' borraivaló a' kocsisé, ki az utast viszi. Ennek semmi köze ahhoz, mit gazdája a' borraivalórul végezett.

— Tapasztaltuk, 's nem messze innen segítünk a' dolgon.

— Helyesen tevék; különben úgy járhatának, mint járt egy angol a' napokban, épen itt Empoliban. Oh, ő igen szépen megfizette tudatlanságát 's angol konokságát. Szegényke, még ma is sajnálom, ha eszembe jut. 'S így szólva olly jóízűn kaczagott, hogy csak gerjeszté vágyamat az angol' történetét hallhatni.

— Szegényke! Na, de úgy járnak a' tapasztalatlanok, kik idegen földön utaznak a' nélkül, hogy magoknak szokásairól az országnak, melyet bejárnak, előre tudomást szerezni iparkodnának, és alkujokon csak szőrszálnyit sem akarnak tágítani. Hallja csak ön:

„Lord S** Romából jövéen, Livornoban alkura lép egy vetturinoval, ki tudva, hogy angol lorddal van dolga, jó drágára szabá a' vitelbért; 's épen úgy, mint önök, a' vitelbérbe a' borraivalót is befoglalá. Kiköttetett, hogy Livornotul Firenzéig csak Empoliban kelljen lovakat váltani, 's a' vetturino tartozék Livornobul reggel elindulva, déleesti órákban őt Firenzébe szállítani. Kihajtanak ügetve Livornobul; de nemsokára ellassudnak a' lovak, 's a' kocsis füttyörészve szíjja a' bakon pipáját. A' lord nem gyanítván a' kocsis' taktikáját, egyideig türel-

mesen nézi a' ballagást; majd kikiált kocsijából: „előre, előre, hajts hamar!”

— Mennyi borraivalót kapok? kérdi őt a' kocsis?

— Batkát sem; viszonzá haragosan a' lord. Mindent megfizettem uradnak.

— Hja, az uramé volt; viszonzá a' kocsis.

— Nekem ahhoz semmi közöm; én mindent megfizettem, 's nyolcz óra alatt Firenzében kell lenni.

— Sajnálom; de borraivaló nélkül lépést meggyünk, 's így elgondolhatja, signore, hogy nyolcz óra alatt lehetlen Firenzébe érnünk.

A' vetturino lépést hajtott, 's az angol nyakaskodva mérgelődött. Haragja iszonyu lön, midőn Pontederát elérve, a' livornoi bérkocsis a' fogadó előtt megáll, lovait kifogja, 's helyette egy másik fogja be elnyuzott gebéit. Ő lordsága' nehéz kocsijába.

— Mi ez? kérdi a' lord felindulva.

— Kifogok; mond a' livornoi kocsis egész nyugalommal.

— Én pedig befogok, válaszolá a' bék' vezetője.

— Nem így volt az alku. Csak hajts te tovább; kiálta az angol a' livornoi kocsishoz.

— Mit kapok borraivalóul?

— Már mondtam, egy batkát sem.

— Tehát kifogok.

— Nem szabad itt kifognod.

— Hol a' szerződés, melly tiltaná?

— Megfizettem mindent, mond a' lord.

— Uramnak, igen; de nem nekem. Hol az irás?

A' lord leszáll, hogy biróhoz menjen; 's a' vetturino kaczagva felel: szabadon, ha irott szerződése van; e' nélkül hiába fárad.

Mit volt tennie a' lordnak; visszaült kocsijába; a' gebék szörnyű lassu lépésben megindultak, 's ő késő este ért Empoliba.

— Mellyik fogadóba hajtsak hálásra, signore? kérdi lovait megállítva, 's a' kocsi' ajtajához lépve a' pontederai vetturino, midőn Empoliba értek.

— Firenzében vagyunk már? kérdi a' lord.

— Nem, csak Empoliban.

— Hisz' itt nem hálunk meg. Az alku nem így volt.

— Én az alkuról mit sem tudok; csak azt tudom, hogy ön nem fizet borraivalót.

— Nekem Firenzébe kell mennem.

A' vetturino felült helyére, 's megcsapkodva gebéit, behajtott egy fészert alá, 's lovait kezdé kifogni.

— Mit mivelsz ? kérdi a' lord.

— Kifogok, mond a' vetturino; látja, signore, hogy lovaim nem győzik.

— Jó, csak fogjon hamar a' másik.

— Tüstint itt terem. 'S ezzel a' pontederai kocsis távozott.

Halotti csend fogá körül a' lordot a' nagy sötétségben, ki nem tudva, mi történik vele, 's nem valami rabló-fészekbe vezette-e átkozott vetturinoja, hosszasb várakozás után legényét szólítja, nézné meg: hol és mikép vannak? Legénye leszáll, 's lámpát gyújtva megvizsgálja helyzetöket, 's válaszol urának, hogy fészkerben volnának, mellynek kapuit hiába ügyekeznék kinyitni.

Leszáll nagymérgesen a' lord, hogy meggyőzze magát azokrul, miket szolgája mond vala. Zörget, kiáltoz, feszegeti az ajtót; mind hasztalan. Semmi nesz, semmi életjel. Végre látva, miképen legokosb leendne, ha végzetében, mellybe makacssága miatt gonosz vetturinoja vezeté, megnyugodnék: visszaült kocsijába, 's örködést parancsolva szolgájának, boszú és méreg közt álomba merült.

Reggel korán megnyílik a' fészker' ajtaja, 's egy vetturino jó, tudakolva: nem volna-e ott egy angol utazó' kocsija, mellybe fognia kellene?

A' lord leugorva a' kocsiból, nádjával rohan-

ja meg a' befogáshoz kezdő vetturinot, ki félrevo-
nulással kerüli ki a' csapásra emelt bot' suhamlását,
's kevésben mult, hogy az erőködő lord földre nem
zuhant botja után.

— Mi baja van az úrnak én velem? kérdi
meglepetést tettetve a' vetturino.

Ekkor vevé észre a' lord; hogy ismét más
embere van, 's nagymérgesen kérdi: hol van azon
kocsis, ki őt Pontederából ide hozá?

— Úton, haza felé; lön a' válasz.

— Az átkozott!

— Akarja, hogy távozzam?

— Az ördögbe! Fogj és menjünk.

— Tüstint készen vagyok. 'S a' borraivaló?

— Hat paoli, ha három óra alatt Firenzébe
hajtasz.

— Oh, borraivalóval, signore, három óra
sok is; kettő alatt is könnyen beérünk.

A' lord, mig új vetturinoja a' befogással el-
készült, huszonnégy órai bőjt után reggelizett, 's
nemsokára úton volt. Firenzébe érve, mint később
hallók, panaszt tett a' rendőrségnél, hol szerződés-
se' előmutatása kéretett. Ennek hiányában minő
lett az ítélet? képzelheti, signore. — Elutasított.

— A' leczke jó, kivált a' makacs angolnak;
mondám mosolygva.

— Hja! furcsa emberek ezek a' mi vetturinoink; folytatá egyet szippantva violaszin-orru olaszom: rajtok nem lehet kifogni, kivált ha irott szerződést nem köt velök az utas.

— Ezt volt szerencsém némileg tapasztalni; jegyzém meg én, hajóbéri esetünkre gondolva. — De mondja meg ön, mint van az, hogy a' kormány illy zsarlásokat és csalásokat olly nagyon lábra hagy kapni türelmével?

— De hát mit tegyen? engednie kell a' népszokásnak, hogy nyugalomban tartsa kormányzottait. Nálunk minden népszerű; apáról fiúra szállnak át az illy hagyományok, 's a' különböző kormány, melly a' hajdani köztársaság óta egymást követé, csak az által tarthatá fen magát, ha tisztelé szokásait a' népnek, melly korán felszabadítá magát az aristocratia' nyomása alól. E' bérkocsisok egyik kifejezése a' népies kereskedésnek, melly ősidőktől óta olly szabadon gyakoroltatott nagytól és kicsinytől Firenzében; innen van, hogy a' kormány, mellynek érdekében van a' nép' lehető legnagyobb számát kielégíteni, ön-maga gyorskocsikat nem állít; a' rendezett fuvarozási köz vállalkozásoknak pedig olly föltételeket szab, mellyek mellett azok soká fen nem állhatván: kénytelenek e' keresetágot egészen a' vetturinoknak átengedni. Az idegenektől nincs mit tartani: ha meg-

csalatnak, magok okai; 's ha zugolódnak, békétlenkednek, könnyen tovább utasíthatók. A' nép itt marad, 's ennek békében tartása, 's a' lehetőség kielégítése fő gond a' kormány' részéről.

Gyönyörű politika, gondolám. Midőn mindkettőn lehetne segíteni, 's pedig talán könnyű módal: így engedni át a' szegény utast a' furfangos bérkocsisoknak zsákmányul!

A' kávéház azonban kiürült, 's az én olaszom is, kiben sohasem mertem volna illy anti-machiavellisticus politicust gyanítani, jó estét kívánva távozott.

Másnap elbeszélém e' történetkét uti-társaimnak; kik szintolly jóízűn megkaczagák a' nyakas angol lordot, mint enmagam; 's midőn kocsiba ülénk, az ígért két testonira még egypár paolit ajánlánk bérkocsisunknak, ha idején viend be Firenzébe.

Reggeli 9 órakor a' „*Porta-San-Friano*“n hajtott be vetturinonk, hol útleveleink elszedetvén, oda utasíttatánk, hogy magunkat 48 óra alatt a' rendőrségi hivatalnál mulaszthatlanul jelentsük.

XXI.

FIRENZE.

Az Arno' partjai. — Szalmakalapok. — Viráglányok. — Körütekintés Firenzében. — A' domo és a' firenzei művészek; Dante' köve. — Ghiberti. — Piazza del gran-duca. — Palazzo vecchio. — A' Medicik. — Savonarola.

Mint kies angolkertben vonul az út keresztül halmokkal megszórt völgyein az Arno' folyamnak, melyet, miután Pizánál elhagyánk, *Fornacette* mellett — az első postaállomásnál Livornotul — ismét megközelítünk, 's Firenzéig aztán el sem hagyunk. A' késő ős' daczára is mosolygó mezők, általános jólétet mutató városkák és falvak teszik kellemesekké e' völgyeket, melyeken hajdan Piza 's Firenzének pápai 's német-császári pártokra oszlott

polgárai *) küzdöttek, 's mellyeket ma, az egyesült respublicák' szelid fejedelme alatt, áldáshozó béke' ülében a' lehető legnagyobb gond- és szorgalommal művelnek a' bizonyosan szabadabb, 's annál fogva szerencsésb lakosok: szent sugárai alatt a' dicsőségnek, mellyet atyjaik, nemannyira szabadságért vérző aczélukkal: mint inkább a' művészet' ihletett ecsete- 's vésűjével vontak azok' szelidkéek egére. 'S az elégtűtség' boldogító érzete tükrözi magát arczain e' népnek, melly menten nyomasztó rabláncztól, 's távol political forrongásuktól, derült kedvvel lát munkája után, 's békében, bántatlanul élvezi földje' gyümölcsét, melly okos fáradozásinak jutalma.

Historiai emlékekben legnevezetesebb ez út' mentiben *Empoli*, hol 1260-ban Firenze' sorsa felett vetettek kockát a' nápolyi védúr' helyettesével elégtűlten ghibellinek. Egy ember menté meg a' várost, mellyben akkor már a' szépművészetek's tudományok' új korszakának hajnala kezdett felpirulni, 's mellyből utóbb a' teremteni újra megtanult emberész' üdvsugárai szerteözlöltek, tovaüzni a' sötét éjho-

*) A' guelfeket és ghibellineket értem; amazok a' pápa-, ezek a' német császárokhoz vonzódtak. E' pártok, mint eddig is láttuk, majd egész Italiát elboríták: de fő székük a' nyughatatlan Firenzében volt.

mályt, melly Európát, 's vele a' világot elborítja. Firenze megmentetett, 's Firenzével e' nemes férfúnak neve élni fog. A' történetet Firenze' nagy *historicusa Machiavelli* imígy jegyzé föl: „A' sok véres csatának véget vetendők a' ghibellinek, elhatározák itteni gyűlésükben földig rontani Firenzét, mint melly egyedül adhat erőt, 's biztos menedék-helyet a' pápához szító guelfeknek. A' sok firenzei polgár között csak egy volt, ki szót emelt szülővárosa mellett: *Farinata degli Uberti*, ez egy, ki ellenszegült a' vétkes merénynek, mondván: nem azért küzdtem 's vérzettem annyi csatában, hogy hazámat rommá tegyem, hanem hogy benne biztosan élhessek; karjaink, mellyek tovaűzék abból elleneinket, tartsák tőle távol azokat; 's gyávaság volna lerontani azt csak azért, mert féltjük elleneinktől nyugalmunkat. És bátor szózata legyőzé a' megindult pártfeleket, kiket, ha városukat lerontanák: nagyobb ellenségeiül tekintendett, mint az abból kiűzött guelfeket.“ — Így függ igen sokszor nemzetek 's városok sorsa egy ember' magas jellemétől! És mégis e' férfiú' házát később porig rontá a' nép; melly midőn a' nagyhercegi téren községi palotát akarna emeltetni, az építésznek megtiltá, csak egy követ is rakatni a' helyre, hol a' várost megmentő bátor ghibellin' palotája állt! A' nép

nem ismer dühében háladatosságot, nem nagyot 's magasztost, 's mit örömittasságában dicsőíte: kész bősziáltében átkokkal özőnleni el!....

A' firenzei szalmakalapok messze híresek a' hölgyvilágban, 's az Arno' partjain tenyésznek a' rozs- és buzaszálak, melyekből e' hölgyi fejdísz készül. *Lastra* különösen és *Signa* ez út' mentiben a' két hely, melly az ipar' e' nemében legjelesbet szokott nyujtani, hol a' még zölden learatott szalma, mint nálunk a' len vagy kender szokott a' légre kirakatni. Nőket 's gyöngye leányokat látánk utcán 's házak előtt kalapfonással foglalkozni. Valódi méhfáradalom, 's végtelen türelem kívántatik fonásához az igen finom szalmakalapoknak, melyek rendesen a' legszebb, legsárgább buzaszalmának észrevehetlenül összeillesztett végcsucaiból készítetnek. E' drága áruczikken tul, melyek sokszor több száz forintokon kelnek, vannak aztán valamint középszerű 's egészen közönséges kalapok: ugy száz meg százféle apróságok is, mint szivartokok, fővegek, tarisznyák, 'stb, melyek itt szinte, mint a' közel város'raktáraiban vásárolhatók.

A' monte-oliveto magaslatról leereszkedve, az Arno által két részre osztott Firenzébe jutánk; 's midőn kocsink az „alla Carraja“ hidon átrobogva, annak tulsó.oldalán megállapodék: egyszerűen

csinos öltözetű, szép, nagy fekete szemű lányka szórt abba kosárkájából bokrétát; ajándokához szíves „Ben venuti, signori“t, *) biczentve felénk felvirágozott szalmakalapkával fedett fejével. Kedvesen lepett meg mindhármunkat e' nyájas üdvözlés, 's én bokrétámat — mert mindenikünk kapott egyet — eltevém emlékeül a' szíves fogadtatásnak, melyet Firenzében tapasztal az idegen. Pénzt akaránk adni a' viráglánynak, de ő mint fürge őz szökölt tova. Később találkozám vele, 's találkozám többekkel is: mert sok illy csinosan öltözött kertészlányka bolygja át, kivált délelőtti órákban, az Arno' partjaihoz közelb eső utcákat, 's jelesen a' vendégfogadók' környékét. E' szokás olly kedvesen emlékezteti a' jövevényt nevére a' városnak, melly — mint egy franczia utazó mondja — „rózsákon 's liliomokon emelkedik a' nélkül, hogy akár a' rózsákat konyítná földre, akár a' liliomokat.“ Azonban ismételve nyert bokréta után ajándékot vár a' virágleány; vagy ha nem adsz, messzekerülend virágkosarával.

Megszállásunk után legott kimenénk a' várost megtekinteni. A' milly derült 's mosolygó vidéke: szintolly komoly, mondhatnám komor, a' város

*) Isten hozta önöket.

maga. Mint ha leventék lagnák bástyarovátkos házait, készen fogadására az elleneknek; pedig csöndes és nyugalmas, pihenve a' százados viaskodások' fáradoimai után, mellyek' nyomát bástyaházai, mellyek' emlékét utczái, sőt szobrai, festvényei tartják fen. E' szép ellentét a' város és vidéke közt, melly kedves, kecses hölgynek komoly, valódi férfias jellemű férjjeli szövetségéhez hasonlítható leginkább, kellemes hatással lön reám, 's többnap i'tt mulatásom alatt kedves éldeletül. Firenze hajdan kiválólag a' népzendülések' városa volt: ősfészke a' guelfek- és ghibellineknek, az örökös pártok- 's elkeserült harczoknak, mellyeket a' *Buondelmontik* és *Ubertik*, majd a' *Fejérek* 's *Feketék*, később a' *Medicik* 's *Paxsik* a' város' és állomány' megrázkodtatásaig küzdöttek; nem is számítva a' hadakat, mellyeket a' körölte fekvő kisebb köztársaságokkal, 's jelesen Pizával viseltek. E' házak, ez utczák, e' piaczkok azonegy időben lőnek nemzeti musaeumául a' szépművészeteknek, 's a' vércsaták' emlékeinek. A' historia felköltve nehéz álmaikból egykori hőseit e' kereskedő-köztársaságnak, mellynek gyapotszövő 's festő polgárezrei többet 's hosszabban víttak a' szabadságért e' néhány talpalatnyi földön, mint milliónyi népei sok terjedelmes országoknak: oda állítá szemem elé

küzdőit, zsarnokait és megszabadítóit, oda Medici-eit, e' dús pártfogóit 's ápolóit a' tudományok- és művészeteknek, kik elvégre rőzsabékóba — de hajh! mégis csak békóba — szorították a' nyugtalan város' lakóit; 's én élni, halni látám azon nemzedékek' férfait, kik Firenzét az új kor' Athenaejévé varázsolák; mert Roma, az örök város, sirja a' pogányságnak, 's bölcsője az európai keresztény világnak; de Firenze ápoló napja az európai művelődésnek, a' keresztény szépművészetnek, melly a' pizai konyult torony' és székes-egyház' tetején kezdett felkoránylni. Örökre megfoghatlan azon ösztön, melly e' viaskodó polgárságot a' tudományok és szépművészetek iránt lelkesíté, 's melly nemcsak türe, de sőt akará, hogy mig ő folytonos elégtelenségében polgárvérbe mártja vasát: azalatt tudósai szónoklatra oktassák magzatait, 's művészei szobrokkal 's képekkel ékítsék piaczeit, tanácsteremeit. E' nyughatlan, e' szabadság után sovárgó ösztön ébreszté, kényszeríté föl azon építészeti modort is, melly a' város' palotáin, lakain látható: azon férfiasan komoly, 's egyszerűen nemes, szép modort, melly közönségesen toscanainak, vagy pórinak *) neveztetik, 's mellynek —

*) Stilo toscano, stilo rustico.

a' nép' természetéből folyván az — semmi köze a' görög, romai, vagy gót építészeti modorhoz, mely-lyek' mindnyáját' nélkülözve, mindnyáját pótolja csinra, kellemre-és tartósságra. Itt nem az építész' szeszélye vagy képzelete: hanem a' szükség idézte föl e' tiszta szép modort; mert a' gazdag kereskedő-aristocratának palota kellett, mely kívülről méltóságos egyszerűségével mutassa a' ház' hatalmaslakóját a' nélkül, hogy az irígy nép' kedélyét ellene ingerelje; mely belül minden lehető kényelemmel kínálkozzék, 's egyszersmind védbástyaul szolgáljon a' gyakran zendülések' alkalmával történendett megrohanások ellen. Palota és föllegvár együtt, külön sajátos építészeti modort tőn szükségessé, 's ezt feltalálák, szerencsésen létesíték Firenze' építései: mert itt a' palota nem veszt kellemes külsejéből a' komor gránitoknak védbástyákká lett összeillesztése miatt. E' lakok valódi kinyomata a' firenzei köztársaság' szellemének, a' firenzei nép' lelkületének, mely örökös bizalmatlanságnak, örök pártzivódásnak, a' művészetek iránti kiolthatlan előszeret- 's pompa utáni sovárgássali vegyületében fejezi ki magát; itt nem mondható a' büszke aristocrata palotáját *házi tűzhelyének*, hanem *házi várának*! Itt minden lakó polgár, 's minden polgár nép' vala; a' dús gyapjukartosoktól, kik úgy érték a' fegyver-

forгатást, mint a' szövést, a' legutolsó sarufoltozóig. 'S e' sarufoltozók nem kis szerepet játszottak történetében a' városnak, melly a' herezegi piaczhoz közel utczái' egyikét nevökrül nevezé.

A' várost, mint már említém, az Arno két egyenetlen részre osztja. A' folyam' partjai a' város' egész hosszában hatalmas négyszögü gránitokkal bélélvék ki; a' két városrész közti szakadatlan közlekedést pedig négy márványhid tartja fen, melyekhez újabb időkbén, a' város' felső és alsó részén, két lánczhid járula. Az ősz napok' minden órájában számos nép járdal fel 's alá e' partokon, mellyeken tul a' csöndes Arno' hullámiban egész sora tükrözi magát azon palota-váraknak, mellyekről főnebb emlékezém, 's mellyek közül a' Ferroni-palota — ma vendégfogadó „*Europa*“ czim alatt — a' „Trinitá“ hid' közelében, bennem leginkább költé fel a' hajdani viharzó Firenze' emlékét.

Első körültekintésünk közben a' székes-egyház-térre érzém vonzódni lelkemet. — Ott valánk. Minő fölséges látomány e' firenzei székes-egyház! Roppant márványtömegén, melly nem nehézkedik a' földbe, hanem lebegni látszik az ég' gyönyörű azurjában, szinte roppant kúp emelkedik, *Brunnellesco*' műve, mellynek csodálatával eltelt Michelangelo, 's mellynek eszméjével utazott Romába a'

vatikáni templom' kúpját építeni. A' székes-egyház mellett áll a' sudár harangtorony, *Gaddinak, Giotto*' terve szerinti, szép alkotmánya, melyre büszke a' firenzei nép, azt a' szép' eszményének tartva; 's a' mi elbájolja, azt csak e' tornyához hasonlítja; *) és a' székes-egyház előtt áll szinte a' keresztelő-kápolna is, mellynek bronz-kapui' egyikét, a' *Ghiberti* által készítettet, Michelangelo méltónak találta, hogy a' paradicsom' ajtaját ékesítse! — Ennyi nagyszerű, ennyi szép, ennyi fölséges e' piacon, azon korból, midőn Firenzét a' *fejérek*' s *feketék*' pártja dúlá, mellyet, mintha nem szaggatták volna eléggé ön belviszályai: Pistojaból von pártfogása alá, hogy újabb vérengzésekre nyisson utat.

Elmondom eredetét e' pártnak, melly *Dantét* honából örökre kitűltá; elmondom Firenze' lángeszű történetirója után, néhány rövid szóval.

Pistoja' első családai közt volt a' *Cancellieri-eké*. Történt egykor, hogy e' két ágra szakadt család' férfiai játékközben összeveszván, *Carlino*, Cancellieri Vilmos' fia, *Amadorét* kardjával gyöngén megsértené. A' sértőt apja, bocsánatesdeklés végett, a' megsértett' apjához, *Bertaccúhoz* küldé.

*) „Bello, come il campanile — szép, mint a' harangtorony,“ szójárás Firenzében.

A' kegyetlen nagybátya kezét vágatván el a' megkövetni jött öcsnek, azon izenettel utasítá azt vissza atyjához: mondaná meg neki, mikép a' vassali sértések, csak vassal valának megorvosolhatók. Iszonyu atyafiúi boszú, de melly csak borzadálylyal, 's nem csodálattal tölt el: ha e' század' pártviszonyaira gondolunk!... E' vadság' láttára fegyvereseket gyűjte *Carlino*' atyja, 's azokat *Bertacca* is; és a' város megoszolván, mindkét félnek lőnek pártosai. Mindkét pártvezérnek *Bianca* levén ösanyja: az egyik e' névről *fejérnek*, 's a' másik, ellentétül, *feketének* nevezé magát. A' zavar növekedvén, a' város' kapitánya lemond hivataláról, 's a' tanács Pistoját három évre Firenze' felügyelése alá bocsátja.

De Firenze sokkal békétlenebb vala, semhogy másoknál volt volna képes a' békét visszaállítani. Hogy megnyugtassa a' pistojai pártokat, önmaga is, észrevétlenül, *fejérek*- 's *feketékre* látja osztani polgárait; 's mig azok a' *Cerchik*' vezérlete alatt a' ghibellinekkal olvadának össze: a' feketék *Corso Donati* főnökükkel, guelfekké lőnek — 's fejedelmet kérvén a' pápától, ki kormányozná a' zavaros Firenzét: harczra adának okot, mellyet a' felingerlett, ebbeli kérelmök által szabadságát veszélyben látó nép, főnökük *Donati Corso* ellen intézett, 's ezt a' városbul kiűzvén, vele a' guelfek

is tovaköltözének; kiket midőn *Valois Károly* a városba és hatalomra visszavezetne: száműzettek a ghibellinek, 's velők mindazok, kik a' fekete 's fehér pártok' számkivetését tárgyazó ítéletet hozzák. Ezek közt vala *Dante Alighieri* is, kinek, ha honába visszatérni merészlene, máglyán kell vala megégettetnie! Dante e' száműzetésében írta „Istenei comödiáját“, és nem láthatá többé hazáját, melly még csak porait sem bírja a' dicső költőnek! Csupán köve maradt fen: egy szikladarab — *Sasso di Dante* — a' domo melletti utczában, mellyre leülve, a' nagy mű' haladását szemlélni, munkásait bátorítani szokta!

Firenze' nagyszerű épületei majd mind a' köztársaság' idejéből vannak, 's a' Medicik csak a' „Hivatalok“ palotáját építék. A' „Santa-Maria-del-Fiore“ nevű székes-egyház' építése 1296-ban rendeltetett meg. „Köz 's magán gyülekezetekben tanácsoltatott — mond az annak emelését megrendelő tanácsi végzés — a' város' legbölcsebbek által, mikép nem kell a' község' dolgaiba kezdeni, ha a' fogalom nem olyan, hogy megfeleljen a' szívnek, melly igen nagy: mert több polgárnak egyetlen egy akaratban egyesült lelkéből forr össze.“ Aranyszavak, 's kivált Firenzében, a' pártok' örökös fészében, nevezetesekek! Ám mi nyomoru magyarok,

a' XIX-d. század' felvilágosult korában, kik ébredésünkkel már több évek óta hiún kérkedünk, 's kiknek pártférfaai szóval avagy tollal küzdik ki csatájoikat, nem vagyunk képesek illy magasztos eszméket létesíteni!... *Arnolfo di Lapo*, Giov. da Pisa' jeles tanítványa, 's a' köztársaság' építésze bízott meg a' terv' készítése- és kivitelével. Hináros volt 's földrengésnek kitéve a' hely, hová az alapokat raknia kelle; Lapo fölépitve a' falakat, büszkén szóla az óriási műhez: „A' földrengéstől megóttalak én; a' mennykövektől ójjon meg az ég;“ 's a' templom, mellyen Lapo után Giotto, Gaddi 's Oragna dolgoztak, öt századon tul épen, erősen áll mind napjainkig. A' merész, nagyszerű kúpot, mellynek emelésére Europa' művészei hivattak össze, a' 24 éves *Brunnellesco* vivé ki, 's belül *Vasari* boritá el tömérdek frescoival. — A' templom' belső falai fekete 's fejeér márványnyal béllelvek ki. Az építész talán a' korában létező pártokat akarta ez által egyesülésre inteni? De hajh! az emberek — nem kövek!... A' padolatot tarka márványok lepik, mellyeken virágok láthatók, 's köztök a' lilium, Firenze' czímere. E' templomban tartott 1439-ben ama' nevezetes zsinat, mellyben IV. Jenő pápa, 's VIII. Palaeolog-János bizanczi császár, a' latin 's görög egyházak' egyesítését

megkísérték. A' benne levő síremlékek közül csak Brunnellescoét 's Giottoét, a' festészet' ujjáteremtő-jeét említem; *Hackwood*, a' köztársaság' bátor condottierje, *) sokkal inkább megfertőzteté aczélát szentségtörő vérrel, semhogy síremlékét e' templomban helyén lenni mondhatnám. **) Szobrokban kivált gazdag e' templom; Sansovino, Giov. dall' Opera', Donatelli', Bandinelli', Maiano' és Michelangelo' vésői láthatók falain, oltárain és karzatán. Szép a' „Kegyelet“ szobra, a' 90 éves Michelangelo' utolsó műve. Mondják, hogy e' művész, ifjúkori első munkái közt is egy „Kegyeletet“ vése, melly Romában a' sz. Péter templomában látható. „Nevezetes — mond egy francia utazó — mikép e' komor lángész, illy gyöngéd 's édes tárgygyal kezdé 's végeze művészi pályáját.“ Az égetett agyagból *Luca de la Robbia* által készített nagybecsű domborzatok, mellyek a' kar-papok' sekrestyé-

*) Condottieri — bérvézerekül — nevezettek, kik gyűlevész fegyvereseikkel majd egyik, majd másik fejedelem', vagy köztársaság' szolgálatába szegődtek.

**) Midőn 1371-ben Faenzát bevéve, a' várost zsákmányul katonáinak engedné, ép' akkor érkezett Hackwood egy kolostor' templomába, midőn két fegyverese egy ifju épácsa' birtokáért czivódék. A' vezér véget vetendő a' viszálynak: keresztül dőfé a' szép hülyget!

jének bronz-ajtait borítják, művészeti becsőkön kívül, historiallag is nevezetesek: mert ezen ajtók bezáratásával kerülé ki Medici Lőrincz a' Pazzik által fejére mért halált.

Giotto' szép tornyán áll, több jeles szobrok közt, Donatello' „Kopasza“ is. A' gyönyörű szobor, keresztény érzelmeknek fölséges kifejezése, phydiaszi vésűvel. Midőn helyére kísérné a' művész, mint egy új Pygmalion, ismételve monda márványához: „szólj, o szólj!“ Nemes önérzet, melyet az általánosan elismert művészeti tőkély nemcsak megbo csát a' lelkesültében büszke művésznek, de kész azt szentesíteni is. A' szobor néma maradt, de szól ajkai helyett a' nemzedékek' méltó csodálata.

Firenze keresztelő-kápolnát is akart e' piacra helyezni. Állt már a' templom, melyet romai oszlopok' 's szobrok' maradványiból rakatott hajdan a' longobárd királynő Theodolinda, 's mellynek kúp-ját belül görög művészek mozaikolák ki gazdagon, a' köztársaság pedig márvánnyal díszíte föl belülről. A' benne felhalmozott kincseket bronz-ajtóknak kelle őrizni, 's *Andrea da Pisa* gyönyörű dombor-zatokkal meghintett ajtót készíté 1339-ben. A' szép mű, mellynek felállításakor a' signoria egész pompában jelent meg, vágyat gerjeszte a' műszerető polgárookban, 's a' másik két ajtó' készítésére

összehívatának Europa' művészei. A' tervkészítésre bocsátandó művészeknek díjt adott a' köztársaság, melyből egy évig élhetvén, gond nélkül foglalkozhassanak tervök' készítésével. A' megjelenők közt volt az alig 22 éves *Ghiberti* Lőrincz is, ki midőn e' meghívó hirt vevé, Riminiben mulatott, hol Malatesta által letartóztatva, e' zsarnok' fiainak faragcsált agyag- és viaszból játék-alakokat.

Firenzébe mehetésre nem volt költsége. A' riminii művészetkedvelő zsarnok arannyal teli erszényt adott az ifjunak, 's ez távozott. Jelenté magát a' bíráló választmánynál, mely Firenze' legjelesb festészei-, szobrászai- és aranyműveseiből volt alakítva, 's mellytől élete' egész jövője függ vala. A' még semmi munkát fel nem mutatható ifju Ghibertinek csak vágytársai Brunnellesco' és Donatello' ajánlatára engedtetett meg a' tervkészítésre bocsátott művészek' sorába léphetni.

Elmult az év, a' tervek beadattak. Ghibertié szépnek találtatott, de a' díj Brunnellesco-, Donatello- és Bartoluccionak ítéltetett! — Ghiberti lesujtottan vonula vissza, szép reményei' örömszálainak szétfoszlása' érzetével. A' nevezett három művész-től maradásra intetik. . . . „Nekünk ítélte a' nemes választmány a' terv' kivitelét, mond Brunnellesco, miután társaival néhány szót váltá, a' bírákhoz;

de nekünk úgy látszik, *Ghiberti*' tervét illeti az elsőség; miért is mi önkényt visszalépünk."

És *Ghiberti* fogá a' keresztelő' főajtáját készíteni!

Igy tőnek Firenze' első művészei. Ritka igazságszeretet, még ritkább szerénység 's győzelem önmagán, hol a' művészi büszkeség' hatalmas szenvedélye ing, a' jelen 's jövő kor' dicsőítésével, a' mérleg' egyik tányérában: a' nehéz önmehtagadás' ellenében! — *Ghiberti* negyven évig dolgozott a' bronz-ajtón, 's mint aggastyán végezte a' művet, mellynek tervét mint serdülő ifju készíté! Feláldozá egész életét annak kivitelére, hogy nevét örökítse, 's ezt utoléré: mert műve csodálatott kora- 's a' jövő nemzedéktől. Hanem dicsőséget a' hálátlanság szeplősíti meg; mert midőn a' székes-egyház' kupjának fölemeléséhez készítendő tervre újabban összehívatának Europa' művészei, *Ghiberti* mindent elkövetett, hogy *Brunnellesco* kezéről a' díjt elüsse!

Néhány szük sikátoron át a' nagyhercegi-térre jutánk, mellyet ezer- 's ezerszer özönlött el polgárvér, 's mellyen a' szépművészetek' alkotmányai a' felbőszült néphad' öldöklései közepett — *Michelangelo* ' „Dávidját“ kivéve — épen maradtak: örök bizonyágaul azon szent ösztönnek, melly Firen-

ze' népét a' művészet' tiszteletére inkább, mint a' világ' bármely más nemzetét lelkesíté.

Méltóságosan, de könnyűden emelkedik e' tér' keleti részén a' „régí palota“, melyet ismét *Lapo* emelt a' köztársaság' korában. Gyönyörű főlegvár, mellynek szép rovátkai közül, mint kúpresz, emelkedik égbe a' sudár torony, 's alattok a' signoria zászlósainak *) czimerei pompáznak: a' ghibellineké, kiknek kormányja alatt 1298-ban a' palota' építése megkezdetett, veres líliom fejez mezőben; a' guelfeké: sz. Péter' kulcsaival; a' nápolyi királyé; az athenaei herczegé; a' gyapjufestőké; a' Medicieké; Napoleoné és az ausztriai házé, olly renddel, a' mint a' kormány' férfiai, a' győzelmes pártok, vagy épen az uralkodó család változtak. A' mi leginkább jellemzi a' pártvitáktól szagztatott polgárok' gondolkodását, 's különösen a' guelfeknek szentszékhez ragaszkodását. 's vakbuzgóságát, az 1427-beni tettök: midőn látva, mint nem képes őket ember kormányozni, Krisztust választák királyukká, 's czimerét odailleszték e' várpalota' rovátkai alá, Gaultier — athenaei herczeg — és a' gyapjufestők' czimerei közé! Hányszor zavargott fel ez időtől óta a' népindulat' tengere fe-

*) Gonfaloniere : ki a' város' czimszentjének zászlóját hordozá. Első tisztviselő sok olasz köztársaságban.

neketlen mélyiből e' város' polgárinál, 's e' czime-
rek, mint becses kronikái a' köztársaság' kormány-
zóinak, ott állnak épen 's békességben egymás
mellett. Okos, előrelátó nép, melly egyedül érezé:
mint nem lehet a' historiának csak egy sorát is ki-
törteni vak dühvel!

A' palota' udvarábani porphirból készült szö-
kökut' közepén *Verocchio*' szép bronz-gyermekcséje
áll. A' folyosókat márványoszlopok emelik, 's a'
boltozatokat raffaelloi modorban festett mosolygó
frescok ékesítik, végtelen ellentétet képezve a' pa-
lota' komor külsejével. A' palota' első emeletében
van *Savonarola*, e' valódi republicanus szerzetes'
javaslatára épített tanácsterem, mellyben ezer pol-
gárnál több vehetett részt a' köz ügyek feletti vitat-
kozásban. Tömérdek falain Vasari' igen középszerű
frescoi láthatók; *Ligozzi*' jelesb ecsete azon külö-
nös történetet ábrázolja, midőn 1300-ban VIII.
Bonifác pápa előtt tizenkét fejedelem' követe jelent
meg az általa hirdetett első jubilaum' ünneplésére,
's e' tizenkét követ mind firenzei származásu volt!
A' szobrok, mellyek e' teremtet ékesítik, Firenze'
elsőrangu művészeitől vésettek. Bacio Bandinelli,
a' legszorgalmasabb, hatot állíta ide; egyet Giov.
da Bologna: a' bünt legyőző erényt; 's egy félig
bevégzettet Michelangelo: „a' Diadalt“.

A' Barberia-torony kiegészítő része e' palotának. Hajdan börtön vala, később fakamrául használtatott. E' torony tartja fen szomorú emlékét azon négy napnak, melyeket a' nemeslelkű Medici *Kozma*, hosszú életében, kétségkívül a' legkínosban tölte. Az eset megérdemli, hogy naplómbe jegyezzem.

A' Firenzében nagy becsben tartott gyapjukártyosok közül váltak ki a' Medicik, kiknek érdemök a' tudományok és szépművészetek körül szintolly halhatatlan: mint milly fényes örökre nevek a' fejedelmek' sorában, hová magokat a' nép' tömegéből felküzdötték.

Az első Medicit 1342-ben említi a' történet. *János* vala ez, ki Lucca' kapitányaul neveztetvén, midőn a' várost Piza' hadai ellen védni nem tudá: Gaultier' parancsára lenyakasztatott. E' zsarnok-herczeg' gyalázatos elűzetése után, melyben már nagy szerepet játszott a' boszút lihegő Medicik' család, a' fellázadt nép Medici *Szilvesztert* zászlóssá tevő; de ez, *Landoval* együtt, ki a' mezítlábos pórbul zendülés közepett zászlósságra emeltetett, ismét lekényszerítettvén a' magas polcziul: a' zavargásokban már folyvást szereplő Medicik csak Kozma által teheték szilárdabbá kezökben a' hatalmat ez ingatag 's állhatatlan nép felett, mely — mint már

Machiavelli megjegyzé — „a' szabadságot fentartani nem tudja, 's a' szolgaságot tűrni nem képes!!“

Kozma, családja' tömérdek kincseivel, melyekkel hon a' polgárok' ezreit, kün több fejedelmet tön adósaivá, nagy lelki tehetséget 's bátor, elszánt jellemet köte össze. De épen e' tulajdonok szereztek Kozmának elleneket, kik közül *Rinaldo Albixi*, a' Medici család' régi vetélytársa, volt a' leghatalmasb. 1433-ban Albizzi' barátja *Guadagni* lön zászlóssá; Kozma, a' volt zászlós, számadásra idéztetik, de a' mint a' palotában megjelenik: Rinaldo fegyverre híja fel czimboráit, kik Kozma' élete 's halála felett tanácskoznak. Kozma' adósai ingadoznak, 's ő *Malavolti Frigyes*' őrsége alatt a' Barberia-toronyba záratik, honnan a' nép' zavarásait, fegyverzörgéseit, lármáját hallhatá. Az élet' szeretete feltámadá Kozmában, 's félve a' megmérgeztetéstől, négy napig visszautasítá a' nyujtott étkeket. A' becsületes őr megszánta foglyát, 's hogy meggyőzze tiszta szándokáról, önmaga evett előtte az elegelekből, mellyeket eléje tett vala. Kozma' bátorsága újra üdült; 's egy biztos embere által ezer aranyat küldve az új zászlósnak, számkivetésre íteltetett. — A' jövő évben visszahivatott, 's a' nép mint jótevőjét üdvözlé, 's mint a' *haza' atyját* kíséré sirjába!

Még egy összeesküvést, a' Pazzikét; 's még két száműzetést kelle túlélnie a' Medici családnak, míg *Giovanni Gaston*nal 1727-ben végképen kihalt volt. Három századon át, melly alatt Firenzében a' hatalmat birták, majdnem folytonosan férfiakat szült e' ház, kikhez művészet- 's tudomány-szeretetre nézve hasonlót nem mutathatnak fel az ó 's új világ' fejdelemcsaládi. Kozma az I-ő és Lőrincz a' *nagyságos*, e' XIV-d. Lajosa Toscanának, több 's nagyobb szolgálatot tőnek népöknek 's az emberiségnek, mint koruk' minden fejedelmei együtt véve!

A' palota előtt Michelangelo' „Dávid“ja, 's Bandinelli' „Cacust földre sujtó Herculese“ állanak óriási nagyságban. Mindkettő' érdeméről különbözők a' vélemények. „Dávid“ a' művész' ifjúkori szobra, mellynek megvannak bájai, meg hiányai; „Cacus“-nak csak feje 's nyaka mondathatik tökéletesnek. Általában Bandinelli, mint Michelangelo' vetélytársa, csak különczködése, 's még inkább a' nagy művész' és *Cellini*' gyűlölése által tünteté ki magát. Mondják, hogy a' büszke szobrász Herculesében önmagát akará személyesíteni, 's Cacusnak Michelangelot kell vala képviselnie. A' gondolat merész, sőt vakmerő vala; a' mű nem sikerült.

A' tér' déli oldalán áll a' *Loggia de' Lanzi*, Orgagna által építve. Csinos, szilárd, nagyszerű,

könnyű épület, ivezetei gyönyörűk. Hajdan a' folyosó-
sérul, melyet ezen ivezetek borítnak, történtek
a' piacra csődített néphez a' szónoklatok; később
a' Medicik' láncsásai tanyáztak benne, kiktől mai ne-
vét nyeré. A' folyosón három szobor áll; jeles mind,
's dísze Firenzének. *Benvenuto Cellini* „Perseus“a,
mellyet ezer baj 's kín között olvasztott érczekből
önté a' művész, rövid lábai miatt többektől talán
tulszigorún is bíraltatik. A' szép domborzatokat,
mellyek talapzatát ékesítik, nem láthatám jól, mert
a' fa-alkat 's deszka-sátor, mely mintavevés végett
köréje rakaték, elhomályosítá azokat. Alján, Ju-
piter' lábainál, e' felírás olvasható: „Te, fili, si
quis laeserit, ultor ero“; mely jelszó igen jól illet az
indulatos művészhez, ki ép' olly ügyesen 's bátran
tuda bánni gyilkával, mint vésűjével. — *Donatello*
„Judith“ja inkább politicalai körülmények, mint a'
szobor' tőkélye által lön nevezetessé. Képviselője
az a' népdühnek, mely 1495-ben Medici Pétert a'
városbul kiűzve: kizsákmányolt palotájából e' szob-
rot ide állítá, 's dühe' emlékeül talapzatára e' sza-
vakat véseté: „Exemplum salut. publ. cives posue-
re. MCCCCXCV.“ — „A' Sabinák' elragadtatása“
Giovanni da Bologna' szép műve, mely, midőn
a' mester' műhelyéből kikerült, egész Olaszország-
ban nagy örömmel üdvezeltetett. Többen aljas csap-

széki történet' ábrázolását akarják benne látni, hol egy ittas vitéz, földre sujtva a' férjt, nejét tova hunczolja! Rám azonban egészen más hatással volt e' szobor, 's Roma' bátor vitézeit varázslá emlékezetembe, kiknek tette, az igaz, nem sokkal volt nemesb, mint bármelly közönséges csapszéki hősé, ki szomszédja' hölgye iránt gyult vétkes szerelemre: de a' nemes izlés, mellyel a' művész szobrát készíté, széppé varázsolja e' mindennapiságot. A' szobor' talapzatán bronzbul készült gyönyörű domborzat látható, mellyet alig vön észre azon férfiú, ki a' szobor' nagy hírére Romából lóháton jövéen Firenzébe, midőn azt meglátá, felkiálta: „Ez tehát a' mű, mellyel olly nagy lármát ütnek!“ 's ezt mondva a' nélkül, hogy ménjéről leszállna, visszahavagolt Romába! E' szobor mindenesetre a' legszebbek' egyike az e' téren állók közt, 's a' művész — Michelangelo' tanítványa — kit a' Medicik' művészetszeretetének híre vonzott Németalföldről Firenzébe, díszére van nagy mesterének.

Mielőtt e' gyönyörű piacot elhagynók, illik megtekintenünk a' szép szökőkutat, mellynek szoborzatai, I-ő Kozma' parancsára, *Ammannato* által készítettettek. A' művészet, de maga a' hely is, mellyen e' kút emelve van, figyelmet érdemel. A' régi palotát, mint érintém, már Arnolfo Lapo kény-

telen volt, a' térarány' nagy sérelmével, a' piac' egyik szegletére építeni — az Ubertik' háza miatt; 's e' házhelyen később (1498-d. majus 25-d.) *Savonarola Jeromos*, ezen olaszországi Luther, két dokosrendi társával megégettetett! A' rettentetlen, vakbuzgó barát, ki a' nagyságos Lőrincznek végóráiban föltételeket szabott bünei' bocsánatára — 's e' föltételek közt Firenze' szabadsága volt! — ki e' várost a' Medicik' második számkivetése alatt utolszor alakítá köztársasággá; kinek ihletett szónoklatára Fra-Bartolomeo' ecsete megszűnt világi tárgyakkal foglalkozni, 's a' firenzei nép fényűzési butorait 's öltözékeit önkényt raká máglyára a' város' utczáin: nem állhata ellen a' mennyköveknek, melyek rá az általa szigoruan bírált vatikánból szóráttak! Az örökké ingatag, mindig rövid emlékezésű nép, melynek Savonarola őszinte barátja, védője, felszabadítója volt: halálát ohajtá, midőn a' vatikáni mennykő' következtében, az általa alapított tanács őt a' szónokszékből letiltva, szava' hatásvarázsát a' népre megszünteté, 's ez épen olly dühös szenvedéllyel vonczolá őt a' máglyára: mint milly végtelen dicsőítéssel figyelt előbb szavára, 's vakbuzgó tisztelettel csókolá ruhája' peremét! Savonarola a' nagyhercegi téren, Firenze' népe' nagy mulatságára megégettetett. De alig lön hamuvá a' hatalmas szó-

nok: a' nép ismét megbáná tettét, 's kit lángokba vitt, halála után vértanuként kezdett tisztelni. Évenként — majus' 23-dika' éjjelén — virággal lön meghintve a' hely, hol Savonarola megégettetett, 's évenként összesereglett a' nép e' helyen, tisztelni volt barátja' emlékét. De mint az illy körülményekben igen megfogható, megújultak itt évenként a' vallásos czivódások is, mellyeknek hogy I-ő Kozma a' vakbuzgó nép' ingerlése nélkül véget vessen: Ammanatot hivatá, 's ez gyönyörű szökőkutat állíta a' helyre, hol Savonarola' máglyája emelkedett.

O nép, melly szenvedélyedben magadhoz mind maig hasonló vagy, miért nem ad az ég összesült erőd' ellenállhatlan hatalmával arányban álló értelmet !

XXII.

FIRENZE.

Népünnepek. — Lungo l' Arno. — Santa-Maria-Novella ;
Boccaccio ; spanyol kápolna. — Riccardi-, Strozzi- és Pitti-
paloták. — Reviczky ; Markó. — Pergola ; Cocomero. —
Mozaik-asztalok. — Fr^o pénzváltó, és vasufak. — Boncz-
viaszok.

Az ősz talán legunalmasb évszak Firenzében.
A' honi nemesség — mert a' hercegek 's nagy-
hercegek alatt ismét föléledt. Firenze' nemessége
— ilyenkor nyaralójában van: az itt telelő idege-
nek pedig még nem érkeztek meg. Egyébiránt, ki
nemannyira az éghajlat' kellemeinek hosszabb él-
vezhetése végett, mint inkább a' művészet' kincseit
jő idelátogatni: csak örülhet a' város' e' néptelenségé-
nek; mert nem kénytelen ahítatos vándorlásiban
minden lépten holmi sziszegő angollal, fecsegő fran-

cziával, vagy épen kémkedő oroszszal találkozni; mi, legalább rám nézve, ki illyesmit, habár csekélyebb adagban, de tapasztalni mégis kénytelen valék, kiállhatlan! Egy, mit sajnosban kell nélkülöznie, a' *Barberi* név alatt ismeretes népünnepek, mellyek' legpompásbja, legjellemzőbbje Szent-Iván-napján szokott tartatni a' Santa-Maria-Novella templom előtti téren, a' nagyherczegi udvar' jelenlétében. A' görögök' olympiai játékanak silány utánzása ez; postakocsisok a' daliák, kik közt mindig előre kijeleltetik a' győzelmes, ki kénytelenül elmaradozó pályatársait hátrahagyva: a' nép' zajos lármájától kísérve futtat a' sorompó' végéhez. Ezen ünnep, mint szinte a' sz. Lőrinczé is, a' Medicik' korából maradt fen, kik a' nép' kegyének biztos birhatása' tekintetéből, melly egyedül vala képes az uralkodásra sóvárgó nemesség' ellenében hatalmokat megszilárdítani, nem feledkeztek meg annak mulattatásáról. A' *Calcio*-játék — mellyet a' Santa-Croce templom előtti téren szokott játszani 54 nemes ifju, kik két pártra oszolva, láptát rugdalának a' kitűzött határvonal felé, mellyet az ellenpárt' ifjai iparkodának akadályozni — megszűnt a' XIII-d. század' közepe' táján, midőn e' tér színhelyévé lön a' komolyabb csatának, mellyet a' nép a' nemesekkel küzdött, 's önrészára diadallal végzett. E' tér

na kellemes sétahely, melyet Lipót nagyherczeg márványpadokkal látta el köröskörül.

Leglátogatottabb hely Firenzében az Arno' éjszakai partja, melly a' „Carraja“ hidnál a' „Borgo-d'-Ognisanti“ piacra letérve, a' kies „Prato“ba vezet, melyet ünnep- 's vasárnaponként kocsik, lovagok 's gyalogok lepnek el. „Lungo l' Arno — az Arno' hosszában“ keres a' mai csöndesebb, 's mondhatni, puhá és henye élethez szoktatott firenzei nép mulatságot. Ott vannak a' nevezetesebb szép műáru-si boltok, mellyekben képek, szobrocskák, mozaikmunkák, 'stb. a' legnagyobb változatosságban kínálóznak; 's kitérve a' „Trinitá“ hidra, ott találani a' még mindig nagyhirű firenzei ezüst- 's arany-műveseknek, rialtoi modorban, a' szép márványhidra rakott boltjait. Itt vannak rögtönészei, itt viráglá-nyai, antiquariusai, szóval mai népéleté Firenzének.

Az Arno' hosszában „Prato“ba vezető útról, a' „Via-delle-Fosse“ sikátor egyenesen a' Santa-Maria-Novella előtti térre visz. Ugyanazon templom ez, melyet *Boccaccio*, ez élesszeszélyű előhőse a' novellistáknak, *Decameronja*' első napjában *) em-

*) Boccaccio száz novellát irván, tíz napra osztá fel a-zokat; a' hét hölgy t. i. 's három férfi közül, kik e' templom' csarnokában találkoznak 's a' várost pusztító dögmirigy' elől falura menének, ott déleesti órákban a' társaság' mulattatá-

lit. Szép csarnoka épen úgy áll ma is, mint állott akkor, midőn a' költő' hét fiatal szép hölgye az 1348-ban Firenzét pusztított dögmirigy' szomorú napjaiban itt találkozott. Két domokosrendi szerzetes, Lapo' tanítványai, építék e' templomot, melyet Michelangelo „nejének“ nevezett. Itt van szent erekljeül *Cimabue*' első Madonnája, melyet, mint a' nyugati festészet' első korányát üdvezelni, An-joui Károly, nápolyi király, egész udvarával a' festész' műhelyébe ment, 's melly nagy pompával vitetett mai helyére, de mellynek egész érdeme később a' Raffaellok, 's Da-Vincik' ecsete által csak a' kezdet' tisztelésére szoríttatott; az agg Cimabue azonban feledve nincs; ő mutatá meg első, hogy lehet!... *Giotto*' első képeinek egyike: az ajtó feletti feszület. Cimabue' Madonnájával átellenben van a' Strozzi-kápolna, mellynek nagyszerű frescoiban a' pizai Campo-Santo' merész festészei' egyikére ismerünk: *Orgagna* Endrére; ki itt a' „paradicsom“ot festé, mellyhez testvére Bernát, a' „poklot“ adá. Mindkettő' ecsetét Dante' lángszelleme vezeté, 's ők, mik a' nagy költőt megérték, bátran és szerencsésen követék a' sást magas röptében.

sára naponként mindegyik egyegy novellát lön köteles elmondani. E' tíznapi tíz novellából vált a' „Decameron“.

Bernát poklában, szinte, mint a' költő, ki után indult volt, azonegy verembe helyezé az alchymistákat, csalókat, kújüzéreket, és hizelgőket; 's külön választá a' botrányadókat, resteket, 'stb. Ügyészeket nem láttam a' képen, sem papokat! Cicero-ném megjegyzé: azok még mélyebb vermekben lévén, itt csak azért nem láthatók.... Endre' képén a' hölgyek alakjai' sokkal ügyesben advák, mint a' férfiakéi: talán a' kebel' szenvedélye adott kedvet 's erőt a' művésznak, 's ecsetét a' szerelem' ihletése vezette? Egyébiránt öröm itt látni a' haladást, mellyet a' művészet tön; 's midőn Cimabue' híres Madonnája, mint alak nélküli mag tűn fel, melly magában a' virág' csiráját rejti: az Orgagnák' 's Massaccio' képein már fejlődését láthatni a' csiráknak, melyekből a' jövő század' művészei a' legbájosb virágot varázslák. Cimabue' ecsete még nem adott életet; alakjai, noha kevésbbé, mint a' bizancziak, de mereve még, és élettelenek; az Orgagnáknál a' mereven alakokban már élet rejlik, a' szív dobog.

— *Ghirlandajo*, Michelangelo' mestere, kinek frescoi e' templom' karát ékesítik, már megfoghatóvá teszi a' művészet' magaslat-pontját, mellyre tanítványa a' Sixtina-kápolna' frescoi' festésében emelkedett! Brunnellesco' feszülete, mellynek látására Donatello felsohajta: „Te vagy képes Krisztu-

sokat vézni, én csak latrokat faragok“, szinte e' templomban csügg; mellyben látható az öregebb Strozzi Filepnek, a' Medicik' örök ellenének, *Maiano* által vésett csinos siremléke is. E' Strozzi volt apja a' firenzei Catonak, mint sokan az ifjabb Strozzi Filepet nevezik, kiről később talán emlékezni fogok.

A' templommal összekötve a' domokosrendiek' kolostora. Udvarát hosszú folyosó futja körül, mellynek ivezetei alatt inkább érdekes, mint műbecsű frescok láthatók; közöttök *Savonarola*' arczképe, kit már a' nagyhercegi térről ismerünk. Vagy én csalódom lavateri tapasztalatimban, vagy a' festész hibázta el ez arczot: rajta hiába keresnők azon vakbuzgalmi elszántságot, melly őt máglyára vezette.

A' folyosórul térhetni be a' „Spanyolok' kápolnájába“, melly egyedül *Memmi*' azon gúnyfrescoja miatt érdekes, melly a' kápolna' jobb oldalát borítja. Az alakok közt némellyek Petrarca', — a' festész barátja' — arczképét, 's Laurájaét vélik feltalálni; de az arcz, melly Petrarcaénak mondatik, koránsem hasonlít ahhoz, mellyet Padua bír; Lauráé pedig sokkal testiebb kifejezésű, semhogy az angyaltiszta keblű költő illy nőért epedhetett volna. A' fresco' alján sz. domokosrendi öltönyökből ebfejek vigyorgnak az eretnekek elé, kik rókaalakban rajzolvák, 's kikre azon rend' szerzetesei által uszit-

tatnak. Az inquisitio' képe, itt, a' szent falakon!... A' kolostorral gyógyszerház van összekötve, hajdan a' Medicik' udvari gyógyszerháza.

E' templomtól visszatérve, paloták előtt menék el, melyek nevezetes szerepet játszottak Firenze' történetében.

A' Strozzi-palotát, mely komolyan nemes, egyszerűen pompás külsejével 's hatalmas barna gránitköveivel hatott meg, Strozzi Filep emelé, ki nek sirboltjáról főnebb emlékezém. Tervét *Maiano* készíté, falait *Cronaca* építé, 's a' nagy vasgyűrűket, melyekhez a' lovagok méneiket köté, Nicoló *Caparra* lakatos pörölyzé. Boldog idők, mikor mindenki szereté a' művészetet, 's a' legközségesebb kézművet, mint művészet üzentek! *) Firenze', de sőt az egész új építészet' legszebb alkotmányaúl tekintetett e' palota, 's midőn VIII-d. Károly francia királynak a' signoria Firenze' nevezetességei közt *Maiano*' e' remekművét is megmutatná, 's a' még pörizlésű fejdelem a' mellette álló Capponitól kérdené: „nemde a' Strozzi ház ez?“ a' büszke firenzei gúnyos „igen“nel felelt a' még félbarbár királynak.

*) Nicoló Grosso, *Caparra* (Foglalós) melléknevét Medici Kozmától nyerte, mert soha sem vállalt el munkát, melyre foglaló nem adatott, 's nem dolgozott soha hitelben.

E' palota' alapítójának volt fia a' firenzei Cato, az ifjabb Strozzi Filep, ki Medici Lorenzinot, Medici Sándor' első herczeg' gyilkosát, mint Firenze' Brutusát üdvözlé Velenczében, hol ő száműzetve élt, 's hová a' gyáva-lelkű orgyilkos futamlott. Sándor után Kozma, a' *fekete-szalag* Medici Jánosnak fia ült a' herczegi székbe, kinek hadai Montemurlo-nál a' száműzöttek' seregét megvervén: Strozzi-t, a' csatatérről távozni nem akarót, elfogták. A' fogoly ugyanazon föllegvárba záratott, melyt VII. Kelemen pápa, Strozzi' ösztönzésére, 's Salviati bibornok' tanácsán ellenére építtetett.

Miőn e' föllegvár' építéséről vala szó, a' bibornok nem bírván legyőzni Strozzi' sürgetését, felkiáltá: „ne adja az ég, Strozzi, hogy e' föllegvár' ~~építését~~ építtessd!“ A' fogolynak eszébe jutának Salviati' szavai, 's azokban sorsa' jóslatát látván: a' kiállott kínpad' sebei után, melyek nem birhatak megvallására a' gyilkos Lorenzinovali czimboraságnak, mely köztök nem létezett: örömmel ragadá kezébe hóhérai' egyikének börtönében feledt aczélát, 's néhány sort írva, melyekben csak arra kéri Istenét, hogy ha neki a' tulvilágban más boldogságot adni nem akar, legalább oda juttassa, hol utikai Cato 's a' hozzá hasonló erényes férfiak vannak, mellének szegezé az aczélt, 's mire a' hóhér visszatért, Strozzi már

nem élt! — Börtöne' falán, öhvérével írva, e' szavak valának olvashatók:

„Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor.“

A' Riccardi-palotát, mely a' „Via-Larga“ban a' székes-egyháztól éjszakra áll, Medici Kozma, a' számüzött *honatya*, építteté. Ide menekült Lőrincz, midőn a' Pazzik' gyilkától Poliziano által megmen-tetett; 's a' mellette volt házban öletett meg *Sán-dor*, kit kéjhölgyének ott rá várakozása' ürügye a-latt hivatott magához Lorenzino. E' vér-tett után a' Riccardiknak adaték el e' palota, mely építője alatt vendégszeretőleg fogadá téres termeibe a' Bizancz-ból 's Athenaeből küzött görögöket, kik által böl-csóje lön az europai felvilágosodásnak!

Jelenen a' „Crusca“ név alatt ismeretes fi-renzei nyelvészet-academia tartja itt üléseit, mely-nek bizonyosan nagyobb 's élesebb szemrehányáso-kat, gúnyokat kelle túrníe, mint a' mi szegény a-cademiánknak; a' Crusca' tagjai azonban koránsem csüggednek. Ezen academia egyedül a' nyelvvel foglalkozik; főczélja: a' toscanai nyelv' szeplőtlen fen-tartása.

A' számtalan sok közül még egy palotát kelle látnom, 's kell látnia minden idegennek, ki Firen-

ze' művészetkincseit jó látogatni, — a' Pitti-palotát. Az Arnon túl, egy kis magaslaton, hosszan nyulnak el végtelen gránitfalai. A' tömérdek fekete kövek — melyek változtatva kiállnak, vagy visszalapulnak — mintha iszonyu erőszakkal rendezték volna önmagokat halomra; 's e' csodálandó szép palotát egy öszvérhajtó rakatá — Pitti! ki utóbb a' Mediciekkal vetélkedett gazdagságban, 's hatalmas, de szerencsétlen vágytársuk lön az uralkodásban. A' város' és közel helységek' lakosai dolgoztak-e' ropant lak' emelésén, 's a' latrok, gyilkosok és minden neme a' kicsapongóknak hordák össze tömérdek szikláit, melyek közt életök a' törvény' szigora ellen bátorságban volt! Pitti feledé az embereket, kik palotája' építéséhez munkával 's pénzzel járulának, 's csak egy öszvére' márványszobrát illeszté udvarába, alája e' verseket vésetvén:

„Lecticam, lapides et marmora, ligna, columnas
Vexit, conduxit, traxit et ista tulit.“

A' szerencse változott. — A' büszke kalandor ismét földönfutóvá lön, 's fejedelmi palotáját a' Mediciek vevék meg. I-ő Kozma fedett folyosóval köté azt össze az Arnon's városon át a' régi hercegi palotával, melly előgondoskodás épen nem volt fölös-

leges Firenzében, hol a' népzendülések, ha nem is napontiak, de bizonyosan igen gyakoriak valának. 's I-ő Kozma óta folyvást Toscana' nagyhercegeinek szolgáit udvari palotául. — Ammanato készítő igen 's szűk udvarát, mellyen az építészeti hanyatlása tapasztalható; ezen túl a' téres amphitheatrum áll — ma arenának neveznök — igen alkalmas helye a' fejedelmi ünnepélyeknek.

E' palotában, mint egy fölséges musaeumban, vannak összegyűjtve az olasz festészet' mestereinek remekművei, közbeszöve, mint drága gyöngyökkel, a' flandriai iskola' előhőseinek néhány igen jeles vásznaival. Az ötszáznál többre menő képek' jegyzéke minden teremben külön található; azért nem fárasztom olvasómat azok' felsorolásával; de ki fogom teremről teremre emelni azokat, mellyek engem elbájoltak; mert — a' nélkül, hogy magamnak különös tapintatot igénylenék a' festészet' érdeme' megítélésében — nem akarám a' német és franczia touristáknak egymástól annyira eltérő véleményét kalauzul venni.

I. TEREM. Salvator Rosa' kimondhatlan gyönyörű „tengervidékei“, mellyeken a' hullámok ingadoznak (4 és 15 sz. alatt). — Rubens' „tájképe“, mellyen a' fák' levelei közt szellőket hinnél susogni (14). — Bassano' kedves „sz. Katalinja“, teli hittel

és szeretettel (11). — Tiziano' „*ősalakja*“, a' leggyönyörűbb hölgy, melly a' tökéletes szépség' eszményét fejezi ki, 's melly a' festész' Venusaként ismeretes (18).

II. TEREM. Cigoli' „*keresztről levétele*“, melylyen a' kiszenvedt Üdvezítő bűnbánatot gyujt a' kebelben (51). — Giulio Romano' „*bold. Szűze*“, melly a' képen látható gyiktól nyert melléknevet. Mesterét Raffaellot, a' jeles tanítvány, itt szerencsésen másolá (57).

III. TEREM. Raffaello' „*Madonnája della seggiola*“, melly a' bold. Szűzet az emberileg felfogható mennyei dicsőület' viszsugarával állítja szemünk elé (79). — X. Leo' 's még két bibornok' arczképei, mellyek szinte e' teremben függnek, Raffaello' ecsetének nem legsikerültebb maradványai (81). — Rubens „*had' következményein*“, ecsete' élethűségével irtózat- 's bámulatot költ a' nézőben. Milly indulatkifejezés Mars' arczain, ki magát szeretett hölgye' karjaiból kiszakasztja (86)! — Itt Raffaello' „*Szent család*a“ is, melly a' pólyától „*impannata*“ melléknév alatt lön méltán híressé (94). — E' teremben függ *Allori* Kristóf „*Judithja*“ is, kinek bájos arczvonalmain a' meggyőződés' sugára fedi el a' szörnyű merénnyt (96). — Guido Reni' „*Rebeccája a' kutnál*“, gyönyörű kép (100).

IV. TEREM. Michelangelo „Párkái“ csak azért említeni, mert e' lángeszű művésztől vannak különben ecsete nekem itt szintolly kevésbé tetszik, mint Genuában. E' párkák valóságos bonczani alakok, mellyek' száraz bőrén át minden csont, minden ér látható. Utálatosak, nem mivel kegyetlenek, hiszen magát a' kegyetlenséget is lehetségen festeni; hanem mert a' lángész különczködni akarván, csak mythologiai párkákat festett (113). — Annál meglepőbbek Salvator Rosa' nagy „csatái“, ki e' nemben, véleményem szerint, a' művészet' „netovább“ját érte el (133 és 135). — A' *Piombo*' modorában ecsetelt „Ecce homo“, istenkebelt mutat a' szenvedő embernek istenileg türt kínvonásai alatt (119).

V. TEREM. *Puligo*' bájtéljes „Madonnája“ Raffaello' ecsetével vetélkedik (155). 'S az én kedves, erőteljes *Giorgioném*, kit Velence óta nem láttam, itt ismét szemembe tűnt. „Nymphát kergető satyrja“, 's a' „Nilból kiszabadított Mózes“ ismét hosszú perczekre lánczolának le (147 és 161). A' velencei 's roma-firenzei iskola' két nagy bajnoka közt, kik mindketten ifjan szálltak kora sirjokba, itt látható a' kivitelbeni különbség; Giorgione' nympháján erővel párul a' hölgyi szendesség; Raffaello' „*del baldacchino*“ Madonnáján (165) csak női gyöngédség látható. Érzem a' szükséges külön-

séget, egy nympa, 's a' bold. Szűz között; de hölgy mégis mindkettő, a' festész' ecsete alatt! — Hanem ott „Ezechiél' látása“, szinte Raffaellotul (174), hol ez ismét felülmulhatlan. — Guido Reni' „Cleopatrája“ bájos néemberfő, melly megfoghatóvá teszi a' romai imperatornaké' hölgy általi meghódíttatását (176).

Még kilencz terem van, mellyekben szinte képek függenek, 's mellyekben szinte, mint az előbbiekben is, márványmozaikos asztalok, vagy szobrok 's egyéb művészeté ritkaságok láthatók. A' VI. teremben leginkább feltűnt nekem *Tiziano*' ecsete, ki Medici Ipoly bibornokot magyar köntösben ábrázolá (201)! Tiziano' korában talán nem volt csak ily ünnepi 's pompaöltözet a' magyar köntös, mint az, fájdalom! napjainkban; 's Ipoly bibornok, kiről épen nem emlékezem, hogy a' magyarokkal legkeveseb dolga is volt volna, úgy látszik, jobban kedvelé apáink'öltözetét, mint mi, korcs ivadék!

De ki győzné felsorolni e' szép vásznak' legkitűnőbbjeit is? Andrea del Sarto', Fra-Bartolomeo', Veronese', Tintoretto', Holbein', Van-Dick', Rembrandt', Da-Vinci', Guercino', Correggio', Dolci', az Albanik', Carraccik' 'stb. képei függenek itt sorban; előttök elbájoltan áll meg a' műkedvelő, 's a' mai hitüres, hatáskereső ecsetekre gondolva, felsehajt: „hová tűnél el, o szent művészet!“

Egyikében e' teremeknek (XII), mellyek naponta nyitva állanak a' látogatók előtt, Canova' „Venusa“ látható, carrarai márványból. Szép mű: szerencsés utánzása a' görög vésűnek, mellyet korunkban a' possagno-i szobrász tudott leginkább megközelíteni. Azonban úgy hiszem, nem elégíti ki fogalmunkat a' görög mythosz' szerelem-istennőjéről, a' hölgyi szépség' tökélyéről, mellyet pedig előttük röznie kellene. Lepelt borít magára, mintha bájai' látását irigylené! Nem tudom, miért?

Ez alatt esteledett, 's mi sieténk Reviczky-hez, kinél tegnap tevők látogatásunkat. Magyar szivességgel fogadtatánk a' szép palotának pazar pompával butorzott teremeiben; 's e' napon asztalához hívott meg, mellyet kellemdús, lelkes nejének; az a'usztriai küldöttség' titkárának, 's egy magyar ifjunak társaságában, valódi magyar vendégszeretet fűszerezett. R^e még mindig hőkeblű hazafi; 's noha hona' körülményeit, 's különösen az országgyűlést levelezések' 's hírlapok' útján mindig figyelemmel kíséri: kérdései mégis főleg hazánkat tárgyazák. Sajnálá mindenek felett, hogy a' hon' dolgaiban tetteges részt nem vehet, 's hogy munkaszerető napjait, a' külföldben igen kedves Firenzében, meglehetősen unalmas „*sinecúra*“ban kell leélnie. Családi körében első helyen áll nemzeti nyelvünk, mellyet lengyelszár-

mazásu neje is ért már, egyetlen magzata pedig tisztán beszél.

Ebéd után írószobájába telepedénk, a' szép kandallónak vidoran lobogó tüze elé. A' pamlagon aranyrámába foglalt gyönyörű tájkép állott, Salvatore Rosa' ecsetére emlékeztető. A' kép *Markó* műve, ki távol honától, melyben a'ig, vagy talán nem is ismertetik, *) mint a' tisztelt házi ur monda, számos családá' szűk, de elégtű körében, Firenzétől nem messze falun lakik, hol sinylő egészsége miatt csak tengve él övéinek 's a' művészetnek, melynek tájfestési szakában ecsete legihlettebb, legavatottabb korunkban. És e' férfiú, kit büszkén nevezhetünk magunkénak, mert keble hűn dobog honáért, nemzeteért: nem gerjeszt bennünk vágyat, őt, a' ránk fényt derítendő, közöttünk bírni! Százada az újra ébredni akaró művészetnek, talán, mint a' középkorban, el fogsz ismét vonulni fölülünk a' nélkül, hogy mi a' festészetet megkedveljük, papjait ápoljuk?! Az anyagi kéjek utáni sovárgás, melly egyik jellemvonása e' kornak, elfojtja lelkünkben a' vágyat a' művészet' szellemi élvörömei iránt.

*) Az alatt, hogy utazási jegyzetimet sajtó alá egyengedtem, Markót a' pesti múkiállításból már jobban ismerik honfitársaim.

A' gyönyörű tájkép eladó. R* meghagyá, emlékeztessen arra egyik ifjúkori tehetős barátját, a' derék Ü**it, 's ajánljam megvételét. Én ígérém kívánata' teljesítését. *) — Markó a' vidéken mint ember és művész ismertetik, tiszteltetik, 's neve és művei Europa' minden polgárisult tartományiban nagy becsben tartatnak. Mennyire egészsége engedi, folyvást dolgozik; képei' legsikerültebbait azonban napi szükségei' fedezhetése végett kénytelen alkuszoknak engedni át olcsó pénzért, melyet ezek dús kamatokkal vesznek meg a' műbarátokon. Így teng Markó, vidéki földön, ő, a' gazdag magyar hazának szegény fia, 's a' szegény magyar nemzetnek egyik hőkeblű polgára! **)

R*tól a' daljátékba menénk, mely a' „Pergolában“ adaték. A' ház, mely csinos, de hangnyelű, meglehetősen üres vala; kivált hölgy kevés mutatkozott, pedig Brambilla és Streponi kisasszonyok éneklének, Ronconival és Musichchal, kik mind elismert hősei az olasz hangzenének. Innen a' „Cocomero“ színházba térénk be, az ott játszó francia

*) Visszatérve hazámba, ura levék szavamnak. Lett-e sükere, vagy sem? nem tudom.

**) Azóta a' derék Markó — mint hallok — a' milanoi festészeti academia' rendes tanítójává neveztetett, a' tájfestési osztályban; min, vele együtt, csak örülhetünk.

társaság' vaudevillejét hallani. Elég lön egy jelenet a' nyomoru nyikorgásból, 's csak azt sajnálám, hogy miatta elmulasztám a' Poniatovszky herczegnél adott zenészeti estélyt, hová a' velünk utazott M** lengyel úr meghívást eszközte számomra.

A' firenzei „Academia delle belle arti“ Olaszország' hasonlóintézeteinek egyik leghiresbike. Gazdag képekben, mellyek a' bizanczi festészek' műveitől kezdve, a' festészet' haladási szaka szerint rendezvék. Egyéb nevezetességei közt engem leginkább érdekelt a' márvány-mozaikolás, mellyel a' legtarkábbszinű kövek' festői vegyületéből gyönyörű, művészeti érdemű asztalok készíttetnek, mellyek' ára 30—40 louis-d'ortul, szinte ezrekig változik. A' méhmunka' egész menetelét készek a' nyájas felügyelők megmutatni; magyarázatával azonban nem untatom olvasómat, 's pedig annál kevésbbé: mert tökélyes leírása lapokra terjedne, 's elvégre a' szemmellátást még sem pótolhatnák szavaim. Itt egyébiránt csak nagyherczegi megrendelésre készülnek illy művek; kinek azonban kedve volna illyesmit vásárolni, kaphat — többek közt — Bianchini Gaetano- *) és Buoninsegni Alfonsonál **), kik-

*) Lakása: „La regia Cappella de' Medici da s. Lorenzo“ mellett, 5110 sz. alatt.

**) Raktára: lungo l' Arno, a' „Trinitá“ hid' közelében, 1188 sz. alatt.

nek raktáraiban szinte sok szép mozaikolt tárgyakat láthatni. Ez egy nemén a' művészetnek nem tapasztalék hanyatlást; de hiszen ez inkább gyármű talán, mint művészet?

Fr^a pénzváltóhoz utalványaim vezettek. Benne azon okos számoló firenzei üzerek' egyikére találtam, minők a' hajdani köztársaság' korában éltek. Tágas ügyszobája végtelenül egyszerű, 's benne a' szikár üzér, kinek inkább kor, mint gond barázdálta arczaival nagy ellentétben volt a' derült homlok 's a' nyájas szemek, festetlen tölgyasztala mellett vizsgálá a' pénzpapírok' folyamát.

Levelemet átfutván, segédet hítt, ki pénzügyemet rendbe hozza. Mig ez megtörténék, leülénk, 's ő a' magyar kereskedésről kezde szólni, melly szomorú tárgyról végre a' vaspályákra jutottunk.

— Épül-e már a' lombard-velencei vaspálya?

— A' lagunákban látám a' vonaljelelő czölöpöket! de mint hallám, az erősítési katonabizottsággal még nem jöhettek tisztába a' társaság' igazgatói.

— Bár soha se jőnének!... Ön csodálkozva tekint rám? mond tovább nyájas mosolylyal; szavaim paradoxonnak látszanak, 's könnyü megfog-

nom önnek azokoni megütközését; azonban hitem az, hogy Velencze e' pályával nyerni teljességgel nem fog, veszthetni pedig — sokat veszthet.

— Hohyhogy?....

— Mindenek előtt, mellőzve a' kereskedési szempontot, e' pálya Velencze' egyik nagy varázsát enyészteni el. Velencze, ha álló-hid által köttetik össze a' szárazfölddel, fő érdekét, melly mai regényes fekvéséhez van fűzve, elveszti; eltűn fölle azon varázskör, melly a' tengertől körülhullámozott várost világ' csodájává, a' költészet' gyönyörű képévé alkotá; közönséges szárazföldi várossá leend: kissé nagyobbá, mint Chioggia, mellyet hosszú hid köt össze Italiával.....

— Igen, viszonzám én; de megmaradnak templomai, palotái, festményei és szobrai.....

— Mind olly dolgok, miket másutt is láthatni; a' kényelem lassanként majd utczákat is fog követelni, 's a' habokbul emelkedő paloták minden érdekökből kivetkeztetnek.

— De felvirulhat kereskedése.

— Oh, az épen nem! legalább nem addig, mig a' gibraltári szorosba az Atláshegy' sziklái le nem roskadnak, 's a' Jóremény-foktul a' déli gönczölig az oceán örökös jéggé nem fagy; de ha mind ez megtörténnék is, hová maradt Velencze a' né-

met, 's még inkább a' franczia és angol mű- és gyáripártól, melly pedig szint' olly közel érheti keletet, mint érnék Velence' hajói. Aztán, higye ön, Velence' kereskedését political összefüggések is föltételezék 's föltételezik ma is; pedig egy második Attila nem egyhamar jöend Ázsia' sivatagaiból, 's Dandolik sem igen fognak már a' lagunákban születni. Ám alakult ott a' legközelebbi években egy roppant kereskedési részvénytársaság, kiadta pompás programját, ígért kincset, jólétet, mindent, mivel önhajóin üzendő tengerentuli kereskedése csak kecsegtethet; 's a' részvények nem kelnek, a' társaság első burokjából sem képes kilépni. Én mosolyogtam, midőn e' pompás szavakba öntött programot olvasám. Az angol keletindiai társaság lebeg — így gondolám — e' jó urak' eszében? 's nem veszik fontolóra: milly egészen más időben, más viszonyokban keletkezett e' társaság, 's mint lön urává, valóságos kényurává azon gazdag tartománynak, a' kormány' védelme alatt. Illy tartományokat, illy föltételek alatt, a' mai kormányok már nem adnak, 's pedig azok nélkül illy társaságok, bármilly pénzzerővel lépjenek is föl, nem virágozhatnak.

— Ön tehát semmi különöst nem lát Velence' emelkedésére nézve e' vaspályában?

— Semmit; sőt mondhatom önnek, hogy a' vasutakban sem látek különös jótéteményt.

— Ön tréfál; jegyzém meg mosolygva.

— Épen nem; egész komolysággal mondom azt. Ha kizárólagosan birna valamelly nemzet ollyakkal, akkor rá nézve nagy jólét' forrásiul válhatná: mert megelőzhetne minden más nemzetet a' vásáron áruival; ámde mindeniknek érdekében feküdvén magát megelőztetni nem hagyni: igen természetes, hogy elvégre oda jutunk a' vaspályákkal, hol ma jó mac-adamizált utainkkal vagyunk; azonban a' roppant tőkék bennök fognak heverni, a' nagy fentartási és javítási költségek pedig fölemésztik az országok' erejét, 's a' máris iszonyuan mutatkozó nép-elszegényülés még irtózatosb leend.

— Ön szörnyű komor szemlűvegen át nézi a' vasutak' jövőjét.

— Ez csupán az én magán nézetem. Lehet, hogy csalódom; nem tehetek róla. Látom a' szükségét, melly azok' építését jelenen parancsolja, de jövőjük iránt nem tudom magamat megnyugtadni.

— 'S hát azon gyors, és nemsokára minden tekintetbeni akadálytalan közlekedés által előidézendő testvérülését a' nemzeteknek, melly a' véres csatákat majdnem lehetlenné teendi, 's a' felvilá-

gosodás' és művelődés' biztosb, sebesb terjedését, ön nem veszi jótéteményül az emberiségre?

— Oh igen; csakhogy mindezekre nézve nem tudok olly vérmes reménnyel lenni, mint van többnyire az új dolgok' messze fekvő sikere iránt nagy száma azon embereknek, kik azokbul hasznót várnak. A' tudományok' terjesztése- és a' felvilágosulás' hatására nézve már megtette magáét a' sajtó; egykét órányi különbségtől itt nem várhatunk roppant dolgokat. Mi a' csatázást illeti, az ugy fog lenni, mint volt ekkorig, mihelyt a' nemzetek általánosakká teszik a' vasutakat. Hadat egy ország sem állíthat csatálábra néhány percz alatt, 's ha összeállítá is, míg a' szállítási pontokhoz összevonja, addig az ellenfél szinte összegyűjtheti, 's ellene szállíthatja seregeit. A' nyereség tehát nem az lesz, hogy kevesb embervér fog folyni, 's az országok kevesbbé pusztíttatni, mert a' stratégiát nem felejtendik ki az illetők e' pályavonaloknál; hanem csak az, hogy mindez néhány nappal előbb fog talán megtörténni.

— Tehát nem kellenek vasutak?

— Nem kellettek volna; de most már benne vagyunk. Egyébiránt furcsa ez a' mi századunk. A' tömegek' mai édes álma, ábrándja: a' sebesség. Mintha titkos előérzet sugná, mikép a' világ' vége közelg; 's mi ez előérezettől korbácsoltatva, a' még

fenlevő csekély időt vizen és szárazon használni akarjuk, csakhogy földünk' veszte előtt azt egészen befuthassuk. Kórjel ez, higye ön; ki akarjuk kerülni, futni akarjuk az unalmat, melly megszám benünket, ha egykét mérföldet négy-öt óra alatt kell megtennünk, 's nem gondoljuk meg, hogy az unalom ott vár reánk a' pályaudvaron.....

Itt a' segéd lépven a' szobába, fölkelénk; Fr^{••} úr átadá pénzemet; 's én fentartva magamnak e' párbeszéd' folytatása miatti újabb látogatásomat, távozám. Azonban időmből kifogyván, nem meheték többé vissza Fr^{••} úrhoz, 's így beszélgetésünk a' főnebbieknél végképen megszakadt.

Fr^{••} úr vasutakróli eszméivel fejemben mentem át a' „Ponte Vecchio“n a' természeti ritkaságok' gyűjteményébe. Gazdag az, mint Europa' fővárosainak hasontárgyu tárai lenni szoktak. Nekem leginkább feltűnt, mert előttem egészen új vala, az emberi testrészeknek boncztudományilag hű viaszmasolata; ezek közt igen sok hű — az undorodásig, de természetesen csak a' nem-szaktudósakra nézve: mert orvosok előtt nagybecsűek lehetnek azok. Hölgyeknek kivált nem ajánlom azok' megtekintését. Többeket lepel fed köz nézdelés elől; de a' felügyelő bizonyosan letakarja a' lepelt hölgyek előtt

is, ha az *graziával* kívántatik — mi hölgyeknél sohasem hiányzik.

Egy örömem volt e' viaszok' nézdelésénél. A' csarnokokban több fuvarosokkal találkozáink, kiket e' maga' nemében jelesnek mondható gyűjtemény vonza ide. Pórfuvarosok, és természeti ritkaságok' academiája! Őket bizonyosan csak kíváncsiság ösztönzé e' csarnokokba; de ők eljövének, hogy kíváncsiságukat kielégítsék, hogy eszméiket gyarapítsák, 's ez mindig dicsérendő lépés emberben.

Mikor jöendnek a' mi göcsei, vagy tiszaháti — nem póraink, hanem — ősnemes atyámfiai a' nemzeti musaeum' teremeinek látogatására?

Toscana és Magyarország! Igaz, nagyon messze vannak egymástól, 's pedig mind földtérileg, mind — szellemileg.

De reméljünk!

XXIII.

FIRENZE.

Palazzo degli Uffizj. — Képcsarnok ; a' Tribun. — Il Carmine. — Könyvtárak. — Santa-Croce; Machiavelli; Alfieri; Galilei. — San-Lorenzo' kápolnája. — A' vak szobrász. — Könyör-társulat. — San-Miniato-al-monte. — Boboli-keretek. — Idegenek Firenzében.

Firenze' legnagyobb nevezetességével úgy vagyok, mint a' legkellemesb élvezekkel általában lenni szoktunk; mindig halasztjuk, ha eszünk van, a' javát, hogy vágyunk ne lankadjon.

A' „Hivatal-palota“ — Palazzo degli Uffizj' — csarnokait, 's jelesen a' „Tribunt“, mint azok' egyike neveztetik, mindennap láttam, gyönyöreit naponta élveztem, 's leírását mégis majdnem végére hagytam itteni jegyzékeimnek. Emlékezni arról élvezet, írni kedves, látni azt gyönyör !... De hol legyen

toll, melly e' csarnokok' kincseit, 's azon varázshatást, mellyel azok kebleinkre vannak, leírja? én érzem gyöngeségemet, 's mit ide jegyezgetek, csak kísértése erőmnek; futólagos vázlatvonások érzéseim' kéjtengeréből, mellyekbe lelkem és szívem azok' nézdelésekor merült volt.

A' nagyhercegi térről, a' régi palota' és Lanzi-csarnok' szegletei közt az Arno felé két sorban, barna gránitoszlopoktól emelt ivezetek alatt, hosszú folyosó nyulik el, melly alatt könyv-, szobor-, szalmakalap-, szivartáska- 's gyümölcsárusok', rögtönészek', ciceronik', naplópók', bohóczok' 'sat. tarka vegyülete rajong, melly egyik legkellemesebb változékosságában tünteti föl a' mai firenzei életet. A' doriai rendű oszlopokon szinte barna gránitfalak nyugosznak, mellyekben egyszerű, de nemes toscanai modorban, a' Medicik által Vasari 's Buontalenti terve szerint építtetett „Hivatal-palota“ áll szemünk előtt. A' palota' két szárnya tért képez, mellynek közepén — háttal a' régi palotához — ha megálunk, az Arno-ra nyíló kapuíveken át, nem ugyan szent-márk-piaczi, de mégis olly panorama mutatkozik, melly kedvesen lep meg bennünket. A' balra eső folyosók alatti egyik lépcsőn jutunk az emeleti csarnokok- 's teremekbe, hol a' keresztény festészet' kincseinek kétségkívül legdrágább, leggazda-

gabb gyűjteményében, a' hajdani 's újabb művészet' majd minden neméből találunk legalább mutatványokat.

A' belépti folyosó' képei közt, mellyek többnyire a' középkor' nevezeteseb férfait ábrázolják, láthatók a' mi I-ő Lajosunk' és Hollós Mátyásunk' arc képei is: „Reges Pannoniae“ aláírással, és vörös kalapban! Itt van Báthory István is, a' lengyel király. E' képek, bár nem mutatnak mester-ecsetre, kedves látomány valának szememnek: mert hazám' dicsőbb korába emelének vissza, midőn mi még ország és nemzet valánk, midőn hadainkat rettegé félvilág, Visegrád' a' kor' st-jamesi palotája, 's Buda a' tudományok' europahírű kegyszéke volt. Mátyást látni itt épen nem csoda; ő Olaszhonbul hozott nőt, onnan tudósokat; Lajost szerencsétlen nápolyi csatázásai, 's szerencsésb velenczei hadakozásai eléggé megismertették az olaszokkal, 's így ő is helyén van itt; Báthoryt fejedelmi erényiről szinte ismeré Europa, 's azért méltó volt, hogy képe ide jusson. Nem tudom, jöend-e idő, midőn nemzeti képcsarnokunkban pompázandnak hazánk' nagy férfainak dísz-ecsetű képei?!...

Az újjá született festészet' művei iskolák szerint osztvák fel. Firenze itt mindent összegyűjte, mit emberileg a' pusztulás' feneketlen oceánjából

megmenteni 's együvé hordani lehetett. 'S neki ez könnyű volt. Szobor kellett neki? ott vala Donatello, ott Michelangelo; kép? ott voltak a' festészek' ihlettebbjei, 's köztök *Da-Vinci* a' firenzei iskola' fölmulhatlan hőse, kinek „Medusa' fejét“ csak csodálattal nézhetni. És a' dús Medicik, kiknek vére Romában is szinte hosszasan uralkodott, a' szent régiség' maradványit hordaták Firenzébe. — *Laokoon*' szobor-csoportozata, melyet a' Romában talált eredeti után Bandinelli vésett; 's *Niobe*' szobrai; tömérdek ó és új szobrok- és szobrocskáktól környezve népesítik e' folyosókat és teremeket. Művek, melyek' élviteli nézdelésére külön egyegy napot lehetne 's kellene szentelni, seregestül állnak előtted, 's nem tudod, a' niobei lélekfájdalom' mesteri kinyomását csodáld-e a' görög márványon; vagy a' laokooni testi kinnak szellemiveli párosultát bámuld a' büszke Bandinelli' vésűjének nyomán? E' Bandinelli volt az, kinek Michelangelo, midőn Laokoon' v' másolatáról fennen 's vakmerőn hirdetné, hogy műve az eredetit felülmúlja, éles gúnynyal felelé: „ki más után jár, lehetlen hogy előde elé lépjen“; mely szavak, intéstől szolgálhatnak minden utánzó- 's másolónak az irodalomban szinte, mint a' művészetekben. — Michelangelo' vésűjének nyoma Brutus' mellszobrán maradt fen, mely bevégzetlenül áll,

de eléggé kifejezőleg a' jellemet, melly a' művész' lelkét Caesar' gyilkosának ábrázolásában vezérle. E' márványt újabb időkben *Ceracchi*, korz származásu szobrász, készült befejezni. A' szabadság' hőszomja rokonszenvíte Ceracchit a' romai hőssel, kinek nyomát a' leendő új caesarra nézve követendő: Bonaparte első consul' meggyilkolására összeesküvők. — Szerencsétlenebb, mint Brutus: Canova' nagytehetségű e' növendéke pallos alatt vérzett el, 's Michelangelo' Brutusa bevégzetlenül áll!

Két teremben a' jelesb festészek' arczképei láthatók, mint mondják, saját kezökkel ecsetelve. Kimondhatlan érzés fogá el keblemet, midőn a' falra, mellyen függenek, felpillantva, egy tekintettel nézém át azon férfiakat, kik a' világot ömleszték el művészetök' varázsbájával! *Raffaello'* haloványan kedves arcza, mellyet két szikraszem éltet, angyalszendén néz alá, a' méltóságos *Da-Vincivel*, kinek hosszú ősz szakál foly le tisztelet-gerjesztőleg álain; *Giorgione'* tekintete büszke, mintha érzené: mi leendett belőle, ha tovább élhetett. *Angelica Kauffmann*, ezen újabb Robusti Marietta, *) kinek társaságában Goethe sok kedves órát tölte Romában

*) Tintoretto' kedves leánya, kitől Velence több képeket bír.

mulatásakor, ifjan, kegytelen festé magát. Az arcz-
képek' legtöbbjein viaszasugárzik a' szellem, melly
a' művész' ecsetét vezette; de tapasztalhatni meg-
lepő ellentéteket is. Így *Carlo Dolci*' vonásiban hiába
keresnők azon csínt, melly művein előmlők; *Hol-
bein*' kifejezése száraz! Többeknél, 's kivált az u-
jabb korbelieknél, feltűnik azon keresettség, azon
erőlködés, mellyel hatni vágytak: míg másoknál
ismét a' hiúság, az elbizakodás tükrözi magát. *Mi-
chelangelo*' száraz, komor, büszke tekintete igen
jellemzi a' férfiút, ki lángesze' öntudatában, sokszor
lelte különczködésben örömét, 's ki beszélt és tett
ollyakat, miket csak lángésznek lehet és szoktunk
megbocsátani.

Átbolygva a' végtelenekül látszó teremeket,
a' „Tribun“ba jutánk, a' művészet' e' „szentek'
szentjébe“, hol a' szobrászat 's festészetnek hajdani 's
ujjászületési korából fenmaradt legtökélyesb mű-
vei állanak. Mint forrásvizektől csörgetett, fagyalok-
tul körülárnyazott liget' közepén emelkedő domboc-
ka, mellyen magas cédrusok pompáznak, 's melly-
ről élvezetben gazdag kilátás nyílik meg a' gyönyörű
vidékre: úgy áll itt e' „Tribun“ a' művészet' kin-
csei közepett. Innen szétnézheted a' tökély' ihle-
tettségét, melly ecsetet 's vésüt szentesíte. A' po-
gány és keresztény művészet' bájos birodalma

mennyi harmoniával foly össze e' szűk körben! Nyug-pont ez minden látogatónak, ki az Arno' partjaira vándorol, hol órákig mereng az érző kebel műélvezeti kéjmámoreában. Akaratlanul eláll lélekzeted, midőn küszöbén belépsz, 's szent haraggal viszed pillantásodat a' sziszegő angolcsapatra, mely szemtelen suttogásával egyedül szokta háborítani a' mély csöndet. Ő nem fojthatja el beszédét, 's könyvéből magyarázza társainak a' képeket, melyek' szemléletében, legalább az én lelkem, minden egyébről megfeledkezett, csak nem a' művészet' istenszelleméről, mely e' teremtet átlengi.

Itt a' „*Medici Venus*“ a' hölgyi szépség' eszménye, görög mű. Látni kell azt, mint látám én naponta, leírni nem tudom; 's ha megkisérteném, félnem kellene, hogy avatlan tollam hideg sorokat írjon, midőn tárgya, e' gyönyörű márvány, él, 's hő érzésekre gyújtja keblemet. — Mellette „*Apollino*“ áll, ugyanazon Kleomenesztől, kinek a' Venus is tulajdonittatik; — majd egy „*Faun*“, melyet Michelangelo javított ki; és az „*Öklözők*“, szinte görög márványok. Van még egy, mely Venussal figyelmemet megosztá, az ugynevezett „*Köszörűs*“, kiben sokan romairabszolgát akarnak látni, de kit én igen hajlandó vagyok azon szittyául tartani, kinek Apollo az elbizakodott Marsyas' megnyuzatását parancsolá. Aczélát feni a'

szittya, de fenésközben szánakozás szállja meg kemény szívét, 's nehezére esik az istenség' parancsát teljesíteni; innen azon vegyűlete az érzésnek arcán és tagjain, melly szánattal küzdő kénytelen-séget fejez ki.

E' gyönyörű görög szobrokra bájtéljes képek mosolygnak. Köztök a' halhatlan Raffaello' menyzei „*Madonnája*“, és a' bájtéljes „*Fornarina*“, kit látva, könnyű megfogni: miért veté meg kedvéért az isteni maestro Bibiena bibornok' unokahugának kezét? *Tiziano*' két *Venusa*, mellyek' egyike azon nőalakhoz hasonlít, melly a' Pitti-csarnokban függ; *Guercino*' „*Sybilla Samiája*“, kinek lélektéljes, mélyenható szép szemeiben minjövőnket szeretnők olvasni; *Guido Reni*' „bold. Szúze“, mind meganynyi elbájoló ecsetek. És *Correggio*' két „*Madonnája*“, milly tele istenfiának szeretetével! E' kedves nőalakok ellenében a' *Spagnoletto* név alatt ismeretes sötétecszetű *Ribiera*' „sz. Jeromosa“, melly *Tiziano*éval — a' milanoi képcsarnokban — vetélkedik. Michelangelo is akart „szent családot“ festeni, de az ő hölgyalakja nem Madonna. Én nem állítnám e' vásznát ide, hol Raffaello', *Correggio*', 's *Andrea del Sarto*' *Madonnái* láthatók. Itt meggyőződém, hogy Michelangelo festész, legalább nőalakokra nézve, nem volt, 's hogy igaza van azoknak, kik a'

festészet' hanyatlásának korát a' romai iskolára nézve Raffaello'; a' firenzeire nézve pedig Da-Vinci' elhunytá' napjától számítják.

Még néhány templomot kelle a' sok közül meg néznem; 's ezek közt az „Annunziata“ — „Or-san-Michele“ és „Il Carmine“ valának, melyek' elsejében Andrea del Sarto' világhírű frescoja a' Madonna *del Sacco* látható; 's a' másodikban Firenze' ős szobrászának jeles márványai; a' harmadikban pedig, melly a' roma-firenzei festésziskola' bölcsőjeül tekintendő, *Lippi'*, *Pannicali'*, 's főleg tanítványa *Masaccio'* azon gyönyörű frescoi láthatók, melyekhez Da-Vinci, Michelangelo, Fra-Bartolomeo, A. del Sarto, 's maga Raffaello is, mesterével, az agg. Peruginoval együtt, tanulni zárandokoltak! Szép, tökélyes ecset ez a' Masaccioé, kiből, ha kora halál nem ragadja el, talán első Raffaello leendett. Itteni frescoi közül Ádám 's Éva' képét — mint ka-lauzkönyvem mutatja — az urbinoi művész lemá-solásra érdemesíté, 's azok minden változtatás nél-kül ékesítik a' vatikáni páholyokat. Bizonyosan Ma-saccionak kelle jőni előbb, hogy Raffaello támadhas-son. — A' „Sz. 'Lélek“ templomát csak kívülről láttam. Képei szépek lehetnek, de nem szebbek a' Tribun' vásznainál. Kicsiny, de legszebben épített temploma ez Firenzének.

Könyvtárakat befutni hálátlan munka, 's annak, ki tanulni szeret, csak szomorító; mert látva a' tömérdek foliantokat, mellyek' irásánál száz meg száz emberélet hamvadt el, mindig bánatosan szállja meg a' gondolat: mennyit nem tud még, 's mennyit kellene tanulnia! — Firenzének is vannak nevezetes könyvtárai; ezek közt legkitünőbb a' „Lorenziana“, mellyet Michelangelotul készített terv után Vasari építte föl I-ő Kozma alatt. Tisztelettel közelíts a' kéziratok' e' drága gyűjteményéhez, mellyek csak Guttenbergre vártak, hogy fényt derítsek a' sötét emberiségre! Virgilius, Plutarchus, Flaccus, Tacitus, Terentius; Dante, Boccaccio, és több görög 's latin classicusok, a' kereszténység' első századaiban készült pergamenekben őriztetnek itt, a' Pandektákkal együtt, mellyek' két kötetre menő hártáit a' pizaia hozák Amalphi' ostromából keletről. — A' Pitti-palotában szinte szép könyvtár van, mellyet, ha képcsarnokait bejártuk, látatlanul hagynunk alig lehet. — Legnagyobb a' *Magliabecchiana*, mellyet I-ő Kozma' könyvtárnoka, a' negyvened éveig aranyművészettel foglalkozott Magliabecchi alapíta; 's melly százötven ezer kötet közt, tizenkét ezer kéziratot számlál. Nevezetes benne egy példánya *Homér'* munkáinak, mellyeket Firenze nyomtatott először; 's Dante' „is-

leni comödiája“, *Landino* Kristóf' magyarázatival, mellyek' díjául ez egy mezei kastélyt nyert a' casentinoi halmokon. Szép jutalma az írói méhszorgalomnak. Hanem a' száműzött Dante könyörkenyeret volt kénytelen keresni! — Magyar dolgok után e' roppant könyvtárakban hiába kérdezősködtem.

A' „Laurenziana“ könyvtárral van összekötve „sz. Lőrincz“ temploma, mellynek uj sekrestyéjét X-d. Leo építteté Michelangelo' rajza után. Sírbotul terveztetett e' sekrestye a' Medicik' számára; benne azonban csak kettő nyugoszik közölők: Julián, és Lőrincz, az urbinoi herczeg, kiknek, nem tudom miért, Michelangelo vésott emlékeket! A' lángész' szeszélye és állhatatlansága, mi e' művészt különösen jellemzi, itt is mutatkozik. Márványát itt sem végezé be teljesen, 's csak gondolata' merészsége és nagyszerűségének bámulására nyújtott újabb alkalmat a' belépőnek, kit a' „Gondolat“ szobra meglep, 's az „Éj“, melly legkevésbbé van bevégezve, elragad. Minő lehet Buonarottinak „eudoxianai Mózes“e? e' szobraiból lehet gyanítani.

Az oltár és gyertyatartói szinte Michelangelo' művei, 's övé a' bold. Szűznek itt látható szobra is, melly ismét vésűje' további ütéseit igénylő. — A' Medicik' udvari kápolnája, melly kincseik- 's

műszeretőknek fogott megfelelni ékességeiben, csak lassan halad.

Még egy temploma van Firenzének, melyet Italia' új Pantheonjának szokás nevezni, 's melyet egy idegen sem hagyhat látogatlanul. A' *Santa-Croce*, Lapotul építve, hol a' tudományt 's művészetet ujjáteremtett férfiaknak hamvai nyugosznak, vagy legalább emlékei pompáznak; mert *Dante*, a' száműzött költő, Ravennában pihen, 's a' keresztény költészet' e' Homérja csak újabb időkben nyert itt siremléket! De ez nem Firenze' bűne, mely már ötven évvel a' költő' halála után, feledve a' száműzött polgár' politicalai pártelveit, porait visszakövetelé, 's később Michelangelo önmaga ajánlkozott számára emléket faragni. Vajha teljesítő ohajtását a' nagy szobrász, kinek vésűjét egyedül illetheté e' dicsőség: legalább nem fogna ma boszankodni az értelmes utas *Ricci*' rosz márványa felett, mely valódi torzkép a' lángeszű költőre!... *Michelangelo*' siremléke mutatja a' szobrászat' hanyatlását; azonban az „Építészet“, melyet *Giov. dall' Opera*, a' nagy mester' tanítványa vésett, odaillik Michelangelo' sírkövére. — *Galilei* sem lön szerencsésb emléke' kivitelében az előbbieknél, sőt halála a' szobrászat' enyészeti korszakába esvén, márványa izlésben leginkább szűkölködik. A' nagy

férfiú — ki két nappal született előbb, semmint Michelangelo meghalt, 's kinek tulvilágba költözése' évében *Newton* született — Arcetriben, közel Firenzéhez, végzé életét, miután szeme' fényét itteni fogságában elveszté. A' kora' sötétségét tanúsítja azon üldöztetés, melyet kiállnia, 's mellynek folytában a' földnek nap körüli általa felfedezett forgását esküvel megtagadnia kellett! Ő megesküdött, hogy a' föld nem forog, 's esküje után mondá: „és mégis forog!“ Egyébiránt mi felvilágosult emberei a' XIX-d. századnak, épen nem sokkal vagyunk jobbak Galilei' üldözőinél, kivált political elvek' tekintetében. Sokakat kikaczag a' nép, többeket elnyomni ügyekeznek a' kormányok — elvekért, mellyek talán a' legközelebbi nemzedék által létesíttetnek; 's akkor mit fognak mondani az élők a' mi magasztalt felvilágosultságunk feől? Szánni fognak bennünket, mint szánjuk mi a' XVI-d. század' vakoskodását.

Galilei kissé tova vezetett az emlékektől, mellyek' látására elfojthatlan hevület szállja meg keblünket a' nagy 's dicső iránt; pedig itt van még *Machiavelli*, a' későbbi századok' politicájának előhőse, az újabb kor' csatázási rendszerének Caesarja, 's hona' történeteinek igaztollu, becses írója! Őt gyűlölni kezdé elveiért a' későbbi nemzedék, 's emlékéről megfélemedezett Firenze 1787-ig. Meg-

foghatlan! ép' azon korszakában az emberiségnek, midőn a' fejedelmi hatalom' megingatására vezető szellem szállta meg a' népeket, Machiavellinek, a' zsarnokság' barátjának, márvány emeltetik! Nem akarom védni Machiavellit, a' politicus író; de elleneinek mindenesetre figyelembe illik veoni százada' szellemét. *) Azon korban élt ő, mellyről *Guizot* olly helyesen jegyzi meg: „A' királyság nem alapul meg Olaszországban, legalább nem e' név alatt; de mit sem tesz sikerére nézve. A' XV-d. században esnek el a' köztársaságok; 's még ott is, hol nevök megmarad, a' hatalom egyesek' vagy néhány családok' kezében központosul, a' köztársasági élet elenyészik.“ **) Machiavelli rabja lön e' szellemnek, 's rabja talán hiúságának is, miután a' Medicik' udvarába fogadtatott, 's itt irá kétségkívül „Herczegét“, mellynek hire, legalább Italián kívül, elhomályosítá egyéb iratainak érdemét. Az édeszáju politicusokat, kik noha csinján, de szólnak mégis a' nép' szabadságáról: mig azalatt készek elnyomatására segédkezet nyújtani a' fejedelmeknek, „machiavellisták“nak szoktuk nevezni, ép' azon két-

*) Szül. Machiavelli Miklós Firenzében 1469-diki máj. 3-dikán; † ugyanott, 1527-diki jun. 22-dikén.

**) Histoire generale de la Civilisation en Europe, 'sat. Leczke XI.

élü szellemért, melly Machiavelli' politicai munkáit átlengi, 's mellyet önmaga vallott meg, midőn egyvalakinek, ki szemére lobbantá, hogy zsarnokságra tanítá a' fejedelmeket, így felelt: „Én megtanítottam a' népeket is, magokat tőlök megmenteni.“ *)

A' sok izlésnélküli siremlékek közt, mellyeknek minden érdemök csak az, hogy nagy férfiak' emlékei, van egy, melly a' művészt is magasztalhatja. *Alfieri* Vittorio' hamvai felett áll az, Canova által. „Sophoklesz' sírja, igen jól megérdemlette Phidiász' vésűjét,“ mond egy olasz író; de Canovát koránsem e' siremlék, hanem más művei fogják halhatlanítani. Alfierit ismerik már olvasóim naplómbul is. E' komor, keserű republicanus, ki honából — a' nyomott Szardiniából — önkénytes számkivetésbe költözve: napjait Toscanában, a' régi köztársasági fény 's a' mai lehető legszellődebb monarchia alatt töltötte, gyakran bolygott e' nagy siremlékek között, mellyeknek, és *Albany* grófnő' szerelmének köszönheti az olasz irodalom a' classicus tragédiának fölébredését, mint szépen éneкли Ugo Foscolo:

„ . . . . E' sírkövekhez
Jött Alfieri ihletést keresni
Gyakorta.“ **)

*) Opere complete di Nicoló Machiavelli; 'sat. Firenze, 1831. Vita del Machiavelli; lap XXX.

**) „I Sepolcri.“

Elhunytá után Albany grófnő, az utolsó Stuart, emléket emeltetett a „Saul“ és két „Brutus“ írójának, kivel boldog szerelemben élt szinte halálaig.

Hosszu sorából az emlékeknek, melyek e templomot, 's azokat, kik emelék, egykép ékesítik, csak *Filicaia* sirkövét említem még, ki nek hét sonettoja 's egy éneke, melyeket Italiához szent lelkesedéssel irt vala, hervadhatlan babérként lebegnek hamvai körül!

Odahagyám e' nagy mausolaeumot, 's lelkemben, Filicaia' szép verseivel, Italia' hajdani nagysága, fénye sugárzott fel. Mennyi dicsőség illy csekély helyen! mennyi ihletteljes hamvak e' márványok alatt, melyek egyszersmind szomoruan mutatják, mint szállt sirba e' hamvakkal a' művészet' és szobrászat' nemtője, kit ama' férfiak varázslának elő a' görög 's romai omladványok alól! Raffaello's Da-Vincivel a' festészet'; Michelangeloval a' szobrászat' fényes korszaka fejeztetett be; sőt vannak, kik már e' nagy művészt is eltértnék állítják a' keresztény vallás' azon tiszta, égi szellemétől, melly a' koráig élt művészek' márványain lebeg, 's benne a' hanyatlás' első férfiát akarják láttatni, ki nem lelket, hanem a' boncztudomány' tömkelegébe tévedvén, csak becses izmoszatot idéze elő vésűjével; Raffaello' 's Correggio' Madonnáin nem hisznek

látni mennyeiséget: hanem az udvarias *Ariotto*' korcs musájától elragadt világi ecset' nyomait, 's Leonardo-da-Vincinek kellemet erővel bájos öszhangzatba hozó örökérdemű képeit, csak azért is magasztalják, hogy a' művész, ismerve saját vallás-hideg lelkét, ritkán foglalkozott vallásos tárgyakkal. Ámde legszebb műve is az Üdvezítő' életének legünnepélyesb pontját ábrázolja, 's milly fölséges mű Vinci' ezen „Végvacsorája“! Igaz, a' vallásos zavarok 's viszályok, mellyek a' reformatioval az egyházat megrohanák; a' fejedelmi 's romai udvarok' szabados, külfénykereső élete, magokkal vonczolák a' művészetet, melly lassanként kézi-mesterséggé aljasulva, 's később a' társadalmi tudományok' tömkelegétől elnyeletve: nem állhatott fen a' hithideg, anyagi érdekek után sovárgó nemzedéknél. Napjainkban — mellyek művészet' 's tudomány' tekintetében egyébiránt sem jobbak, sem rosszabbak, mint' voltak a' hajdaniak, mert az értelemösszeg, mellyet az emberiség műveire fordíthat, mindig ugyanaz marad, 's csak alkalmazásában változik; — napjainkban, mondom, szomorú a' művészetek' állása. Több már egészen elenyészett, vagy enyészetnek indult; a' szellem elhagyja őket, hogy más tárgyakra szálljon. Az építészet sirba költözött, 's három század óta csak egy új eszmét,

csak egy új alakot sem tud alkotni, 's őt nekünk a' XI—XIV-d. század' bazilicái- 's palotáiban kell keresnünk; a' szobrászat csak néhány évekre látszott feltámadottnak az Arno' partjain, hogy megmutassa a' magasságot, mellyre azt Athenae 's Roma emelték volt. 'Sa' festészet? O ezt a' végtelen sok festész viendi sirjába: mert a' sok képiró legbizonyosb jele a' művészet' halálának. Mindennapi élelmökért kénytelenek fárasztani ecsetöket, 's csak a' festék 's vászon fizettetnek meg nekik; mert a' mai nemzedék nem az, melly bucsújárás-sal kísérje Cimabue' Madonnáját a' templomba, habár egy újabb Raffaello festené is azt!...

Illy gondolatok közt értem a' „San-Stefano“ templomba, hol a' czimszentnek egy ifju művész által vésett szobrá-t valék megtekintendő, mellyet művészeti érdemén tul, a' szobrász' vaksága tesz leginkább érdekessé.

A' vak szobrász *Gonnelli* volt, 's ciceroném egy kis történetkével ajándékozott meg, mellyet szép olvasónőim' kedveért naplóm-ba foglalok.

A' VAK SZOBÁRSZ.

A' XVIII-dik század' első felében, midőn a' szobrászat' hanyatlásában minden kissé feltünőbb

észtehetség nagy zajt ütött, Messer Bruno, firenzei kőfaragó' műhelyében egy ifju dolgoztatott, kinek vésűjén magasb ihletettség' nyoma mutatkozott. Madonnái, mellyeket a' közel helységek' kápolnái' számára vésett volt, ismeretessé tévék az alig tizenhatsz éves művészt Firenze' vidékén; 's ő szent hévvel csüggvén művészetén: bebolygá Pizát 's az Arnohoz közelb eső városokat, hogy tanuljon a' nagy mesterek' márványain. — Ez ifju *Gonnelli* volt.

Illy műbolygásai közben jött egykor Sienába, hogy ott Fiesole Simon' egy művét csodálja. Ugyanazon szobrász volt e' Fiesole, kinek óriássá szánt nagy márványdarabjából később Michelangelo „Dávid“ját faragta, melly a' nagyherczegi téren a' „régipalota“ kapuja előtt áll.

A' templomban, hol Fiesole' azon szobra volt, mellyhez Gonnelli zarándokolt, szemei egy leánycára tapadnak, ki anyja mellett térdelve, hő imába látszott merülni, 's gyászfátyola' föllebbentésével gyönyörű szeráfarczot láttatott. Berucci Lisetta volt e' szűz, kinek ősei zászlósak valának Sienában, 's családja ekkor is egyike a' nagyobb tekintetben levőknek. Az ifju művész, kinek halvány homlokára dúsan gyűrűztek le fekete fürtjei, feltűnt szinte az imakönyvből föltekintő leánynak. — Szemeik ta-

lálkoztak: a' leány látszó örömmel pihenteté övéit a' szende művészen, 's a' művész — szeretett!

Gonnelli, szerelmétől lelkesítve, napról napra nagyobb tökélyt fejte ki művein, 's már sokan jövőnek Firenzébe csak azért, hogy Messer Bruno' műhelyében tanítványa' márványait láthassák; az ifju szobrász pedig gyakran ismétlé sienábai kirándulásait, hogy lánykája' közelében első angyal-tiszta szerelme' üdvörömeit élvezhesse; mert Berucciéknál nemsokára Muzio da Siena tanulótársa által — ki maga is vad lánggal ége már előbb Lisetta iránt — bemutatattván: mint hirre kapott művész, szívesen fogadtatott.

A' szerény Gonnelli, művészi híre által rég magára vonta már tanulótársai' némellyikének irigységét, kik meddő közepszerűségökben nehezen tűrék az ifju' szellemének vésűje' nyomán mutatkozó magasztos röpteit. Ezek' sorában első volt Muzio; hanem ő a' barátság' szent leplével fedezé galád érzéseit. Szerencsétlenségére Gonnelli, tanulótársai közt épen Muzio iránt érzett legtöbb rokonszenvet, őt hívé legjobb barátjának, 's így őt avatá titkába boldog szerelmének, melyre néhány hó mulva Lisetta, anyja' megegyezésével, keze' drága birtokával vala fölteendő a' koronát. Muziot hívé ő leg-

jobb barátjának, ki lángszenvedélyét Siena' rózsája iránt — mert e' név alatt volt ismeretes Lisetta szülővárosában — nagy önmegerőtetéssel fojtotta fekete lelkébe! Miért nem lakik folyvást kebelünkben az elérzés' istene, hogy ójjon bennünket a' boldogtalanságunk' mérges szálait fonó emberektől!

Szerelme' e' boldog napjaiban faragá Gonnelli „sz. István“ját e' templom' ékesítésére; 's midőn márványán vésőjével az utolsó ütést megtevé: barátját hívá, hogy örüljön vele a' tökélynék, melly művén előmlött. Muzioban a' jeles mű' láttára feldagadt a' kettős szenvedély' aetnalángja, 's átkos terv villant meg agyában, mellyel barátját megsemmisítse.

Muzio, mintha némi mesterileg sikerült vonások által ragadtatott volna el, színlett lelkességgel kiálta fel:

— Mily isteni, Gonnelli! Jer, örülj művednek! Nézd, mint foly a' vér ez ereken; mint nyílnak meg szóra ez ajkak; fölséges! 'S ezt mondván közelebb vonja Gonnellit szobrához.

Gonnelli titkos kéjjel lép műve elé, 's megbocsátható üdvözületi örömmel tapadt márványa' szemléletébe: midőn nyitott szemeibe nagy erővel sujtja Muzio a' markába észrevétlenül szorított márványporondot!

Gonnelli néhány órámulva iszonyú kínok közt mindkét szemé' fényét elveszté!

Vaksága' híre, mint előbb művészeteé, hamar szétterjedt a' vidéken, 's tisztelői sajnálkozva állak körül ágát, melyen szent megadással türte szemvilága' veszteségét: azon édes reményben, hogy Lisetta leend az örökös homályban gyöngéd kalaúza, 's az ő szerelme' fényétől vezéltetve, véssze még teremthetni fog márványokat, melyek nevét örökítsék!

Szegény művész! ő sokat épített a' nőkebelre, 's kivált sokat Lisettaéra, ki szerelmes mosolyait 's elragadásig bájos pillantásait, Gonnellin kívül, másoknak is bőven osztogatá; 's ha az ifjú művészt többi imádói' sorában némileg kintarteté is: az csak azon hiúságnak volt eredménye, melyet benne a' kora' legjelesb szobrászának udvarlásai költének, kiben a' lángész szép és kellemes külső alatt ütötte fel dicső sátorát. Lisetta nem szerető Gonnellit!

Messer Bruno volt az, ki kedves tanítványa' sorsa iránt legnagyobb részvétet mutatott; ezt kére meg az üdülő művész: lenne sárga eszközöni, hogy házassága Lisettával minélelőbb végbe menjen.

A' maestro készséggel járt el megbízatásában; 's néhány nap múlva ismét Gonnelli' szobájában volt, ki már szerencsétlen sorsa előtt munkába vett márványain dolgoztatott.

Magasan dobogott szíve az ifjú művésznek, midőn Bruno, belépve szobájába, Sienából megtérését jelenté. Dicsőületi öröm sugárzék arczairól; hiszen földi mennyének közelgtéről veende hírt kedves mesterétől. — O, ha láthatá a' hirnök' arcát, ha olvashatá szemeiben a' bűt, melyet az Sienából hozott: e' pillanatnyi kéjt sem fogta élvezhetni kebele.

— Itt vagyok; szóla Messer Bruno. Lisetta 's anyja egészségesek, üdvözlík Gonnellit. Fájdalommal hallák szerencsétlenségét, 's azt izenik neki.....

— O mondd ki hamar, mondd izenetöket, hogy boldogságomat egész nagyságában élvezhessem; esenge a' vak művész a' vontatva beszélő mastronak.

Messer Bruno mély fohász után folytatá szavait:

— Azt izeni Lisetta, hogy ő a' művész Gonnellinek ígéré kezét; miután pedig vaksága miatt ő művész már nem lehet: szava őt nem köti....

— Iszonyú! kiálta székéből mintegy akaratlanul fölegyenesedve, 's abba legott ismét visszaruskadva Gonnelli, kinek arczára az égető kín' gyötrelmei, 's a' csalódás' fájdalmai egymást váltogatva tüündeztek fel. — Iszonyú! De lehetlen, maestro, lehetlen! így nem szólhatott Lisetta. O ne kínozz!...

— Lisetta' önszavait ismétlém; mond fájdalmas hangon a' maestro; 's halld tovább izenétét: „Szavam nem köt, monda ő; azonban, hogy szószegőül ne tekintessem, neje 's kalaúza leszek Gonnellinek, ha arczomat márványba vési, 's márványában kiki Berucci Lisettára ismerend!“

Halálcsend követé a' maestro' szavait. — Gonnelli nem könyűzött szédült mennyre felett, mert könyei' forrása örökre zárva volt! Néhány percznyi hallgatás után megszólalt a' vak:

— Lisetta' szobra kész leend.

És márványt adatott magának a' művész, 's dolgozott.

Egy év mulva lefedte művét; 's kik a' mellszobrot megpillanták, 's a' hölgyet ismerék, felkiáltának: „Berucci Lisetta!“

— Tiéd a' szép mátká; mond nyakába borulva az öreg Bruno, 's kedves tanítványa' halvány arczaira örömkönyeket hullatott.

— Igen; enyém e' szobor, sohajta Gonnelli; enyém e' márvány, mellynek jégsszive Vezúv, Lisetta' kebeléhez képest. Ez mátkám, o maestro. Menj Sienába, 's mondd meg Lisettának: szobra kész 's vőlegénye várja őt — a' sírban!

Ezt mondva márványa előtt lelketlenül rogyott össze!

Szíve a' fájdalom' súlya alatt megszakadt!

*

Egy szép társulat létezik Firenzében: a' „könyörülőké;“ tagjai a' nagyherczegtől kezdve, a' nemesség' során át, a' napszámosokkal fűződnek össze. A' XIII-d. század' közepe' táján, midőn gyakor dögmirigy pusztítá az Arno' partjait, alakult e' társulat. Szent maradványa a' keresztény szeretet' égi szellemének, mellyet azon kora századokban, ha jobban felfogni nem tudának is az egyház' hívei, teljesítésében mindenesetre buzgóbak valának, mint a' mai vallás-közönyösség' felvilágosult emberei. — „Tégy jót felebarátoddal; 's mit jobbod nyujt, ne tudja bal kezéd!“ e' szent tan' megtestesítésére állottak össze Firenze' keresztény polgárai, 's dicsőségökre legyen mondva, híven követik apjaik' e' nemes, e' szent példáját

napjainkban is az unokák. A' harangszóra, mellynek egy kongása kisebb bajt, kettő gyors segélyt igénylő szerencsétlenséget, 's három halált jelent, bárhol legyenek is tagjai, távoznak, hogy fekete öltönyük- 's kalapjukban, miből csak szemök, szájuk 's orruk látható, ismételten siessenek a' vész helyére, hől gyakran csak a' betegnél hagyott dús ajándékról sejdített herczeggel találkozók a' szegény napszámos, a' nép' emberének beteg, vagy halottas ágyánál!

Ki Firenzét, miként az sudár tornyai- 's könnyü templomépjeival, márványhidjai- 's könnyü palotáival az Arno' partjain, mint szép virágszőnyegen elterül, 's a' mosolygó völgyet környező balmokat szép nyaralóikkal látni akarja: bolygjon fel „San-Miniato“ra, hová az ösvény sötét kúpszek, 's mosolygó mandola- 's olajfák közt kanyarog fel az Arno' déli partjain. Egy vasárnap zárándokoltam én ide egymagam, 's a' pusztuló templom melletti torony' rozzant lépcsőin a' harangok fölé emelkedve, élvezém a' gyönyörű panorámát, mellynél kiesbet, fölkemelőbbet alig láthat a' szem!

Visszajöttömben a' „Poggio-Imperiale“ nevű nagyherczegi mulató-kastélyt, 's a' Pitti-palotát keletdélre környező nagy kertet bolygtam át minden

irányban. E' „Boboli“ név alatt ismeretes, francia modorban alakított kert valóságos tömkeleg leend-ne, mellyből Ariadne nélkül bajos volna a' kijutás, hahogy halmokra emelkedő kúpresz-, jegenye-, platán-, 's fenyűligetei közül itt-ott kilátás nem nyílnék a' város- és vidékre. Ammanato készíté tervét; 's tavai' partjait, ligete' árnyékait Michelangelo, Bandinelli 's Firenze' egyéb nevezetes szobrászai népesíték márványaikkal. Szép gondolat! a' népet piacon, kertben, minden közhelyen a' művészet' élveiben részesíteni!

Firenzét, hajdan virágzó kereskedése' megszűnésével, jobbára a' művészet kincsei' 's egészséges szende levegőjének élvezése végett idegyűlő idegenek' ezrei tartják fen, kiknek erszénye gazdag keresetforrás a' munkafelejtett, 's a' „dolce-far-nientét“ megszokott firenzei népnek. Angolok' 's oroszok' egész serege lepi el a' várost, 's midőn itt valék, már szállongtak e' nyugati 's éjszaki fecskék. A' fogadói ebédlő' hosszú közasztala körül többnyire britek ülének, kiknek ajkairól gyakran órahosszan nem hallék egy hangot szakadni! Aristocraticai negédét, a' brit lord a' „continensen“ — hol, ha honában „fashionable“ akar lenni, legalább is néhány hónapot kell töltenie — komoly, zárkózott jellemével együtt mindig magával viszi, 's hacsak

a' komornyik' könyvéből nem tudja, hogy szomszédjának címe van, elküldi ebédjét a' nélkül, hogy hozzá csak szót is szólana.

Mi panaszkodunk — 's bizony nem, nem alaptalanul! — grófjaink' 's báróink' zárt körei ellen. E' zárt körök azonban, ha talán még Bécset kiveszszük, hazánk' határin tul megszűnnek; 's ott örömmel találkozik a' czímes magyar, a' ozimtelen magyarral. Talán mert érezzük, hogy hazánkból kilépve egyedül állunk széles e' világon! A' brit nem így van, — nem így tesz.

XXIV.

BOLOGNA.

Hátulsó ülés. — Pratolino. — Ut-társak. — Bologna' kül-
színe. — Egyetem. — Raffaello' „Ceciliája“; Guido Reni'
„Apró szentjel.“ — Asinelli- és Garisenda-tornyok. — Szin-
báz; Rossini; zenészetű academia. — Campo-Santo. —
Népélet.

Mély éji csend borítá a' nappal olly kedvesen
csevegő Firenzét, midőn vetturinom' kocsijába fel-
szálltam. — Benne már egy olasz úr foglalt helyt
egész kényelemmel a' hátulsó vánkoston, 's én mel-
léje akarék telepedni, mint a' vetturinoval egyez-
tem volt; mert *hátulsó* ülést fogadtam. A' furfan-
gos vetturino azonban a' már benülő úr' beteges ál-
lapotjával, 's egy később beülendő asszonyságnak
udvariasságból engedendő elsőbbséggel akarván meg-
nyugtatni, kemény vitára adott alkalmat, melly-

nek — nem lévén írott szerződésünk — a' bel-
ülő állítólag beteges úr' azon nyilatkozata vetett
véget, hogy majd *cseréljünk*, mi később, miután
az is kisült, hogy a' beteges úr' ép' olly egészséges,
mint a' makk, meg is történt.

Olvasóim' figyelmeztetéssel meg kell jegyez-
nem, hogy az illy, többnyire rozszant vetturinoi ko-
csikra nézve külön alku szokott köttetni a' hátulsó,
's külön az első ülésekre; amazok a' lehető kénye-
lem' tekintetéből drágábbak. Jó lesz, ha ki erre u-
tazand, az írott szerződésről meg nem feledkeznie:
mert hátulsó helyére, mellyet, épen mivel némileg
kényelmesebb 's így keresettebb is, sokszor négy-
nek is elad a' vetturino, csak így fog némi biztos-
sággal számolhatni.

Viradatra a' várost körülövező halmokon va-
lánk, mellyeken szőlők, fige- 's olajfák között emel-
kedő csinos nyaralók magaslanak. Az ég borús volt,
's a' szép Firenze könnyű párázatok' fátyolában lát-
szott lebegni a' kies völgy' fölén, és én kifejezhet-
len érzéssel, mint szeretett barátnénak, ki első
látásra legyőzhetlen rokonszenvet költö szívtünkben,
inték — talán örök — búcsút az Arno' mátkájá-
nak!... Nemsokára *Pratolino*-t érők, a' Medicik'
hajdan gyönyörű villáját, mellyet építésze *Buonta-
lenti* „ezer-egy-éjszakái“ tündérvilágá alahított

és tünkeleges kerttel igézett körül, — a' Pratolinot, melyet *Bianca Capello* a' fejedelmi kéjhölgy' varázsszerelme tön Medici Ferencz' édenévé! Urai elhaltak; 's a' kastély, a' kert, pompás szökőkutak és szobraival, urai után halt! Mennyi fény, mennyi pazar pompa, mennyi kék és öröm! szép, derült szerelmi élet! .... „*Omnia vanitas!*“

Közel „Pietra-malá“^{*)} oz, hol az éjt töltöttük, látható az e' vidéken *fuoco del legno* név alatt ismeretes lángoszlopka, mely a' hegytetőn szakadatlanul kékes tűzzel ég. — Az Appenninenek egész nap sűrű köd feküdt, 's így nem élvezhetők a' gyönyörű kilátást, mely az út' legmagasb pontjáról (*Scartularinon* *) túl, nyugatéjszakra a' havasok', 's délre az Appenninek' végtelen lánczára; a' lombardiai síkság- és ádriai tengerre mondatik terjedni. Minket eső vert szinte Bolognáig, hová Firenzéből lett indulásunk után másod estve érkezénk. Kedélyünk, a' komor idő' daczára is, egész utunk alatt derült volt: a' vigszeszélyű mérnök — a' hátulsó ülésbe telepedett beteges úr — kifogyhatlan anekdotái- 's elmés észrevételeivel, melyek' gerebenén pápákat és bibornokokat, fejedelmeket és művészeket, katonákat, szóval minden sorsu 's

*) Hő fordításban: „Terheld le az öszvért.“

rendű tagjait a' társadalmi világnak átkényszeríté, olly mulatságossá tevé a' borús napot, hogy én társaságában esőő 's hátulsó ülést feledék. Ötletei gyakran ép' olly élesek, mint jellemzők valának. Örömet jegyeznek ide néhányat, de attól tartok, hogy tollamtól nem juthatnának olvasómhoz: mert útközben, mint csempészeti áruk, aligha le nem foglaltatnának... Elménczségei' intermezzoit B** úr, ki az 1831-diki decemberben itt kiűtött zendülésben részt vett, 's e' miatt csupán éjszakamerikábai vándorlása által kerülheté ki *San-Leo*' borzalmas börtöneit, *) több évi zárándoklásaiban gyűjtött gazdag tapasztalatai' elbeszélésével tölté ki. Ott tartózkodása' éveit ki-gyógyíták a' melegvérű olaszt „ifju-italiai“ ábránd-jaiból; 's szavai szétűzék szinte keblemből is azon varázst, melly e' tartomány' institutioit 's embe-reit, 'bőlni Farkas Sándor' munkájának olvasására képzetemben körülfogá. — Minden van Éjsza-ká-

*) „San-Leo“ sziklatorony az egyházi bizodalom' pessro-urbinoi delegatiojában, közel San-Marinohoz. Hajdan az urbi-noi hercegek' birtoka volt, 's ma az egyházbirodalmi status-foglyok' kétségbejött tanyája, mellynek sziklába vágott irtó-zatos börtönei — mint egy francia leírásból tudom — Ve-lence' egykori földalatti odúival versenyezhetnek, sőt velők abban tökéletesen megegyeznek, hogy, valamint ezek áldozataikat soha ki nem bocsáták: ugy azok' foglyaiból sem lát a' világ soha egyet is!

merikában, szerinte; de boldogság, általános jólét, szóval, utopia, mint én gondolám, nincs!... A' velünk utazó hölgy, B** neje volt; kellemes külseű, kevés, de lelkes beszédű, meglehetősen művelt olasz hölgy.

Este érkezénk Bolognába. — A' város gyéren világítva, tökéletes képét mutatá azon értelmi sötétségnek, melybe szomorú körülményei kényszerítik! Utczái elhagyottak, csak olykor lézengett végtelen, sötét folyosóin egyegy ember, mint éji rém Piza' temetőiben, mely ott a' Hajdani fényt és hatalmat keresné! 'S ezt nappal is egy találtam. Bologna' fő szenvedélye, a' tudományok' művelése volt; 's midőn másutt alig gondolkodtak azok' rendszeres tanításáról: Bolognában már rendezett tanítószéke volt a' jogtudománynak, 's tudósai Aristotelest és Platot, a' mórók után elsőik ismerék az újabb korban, valamint orvosai elsőik valának a' boncztudomány' gyakorlásában, 's theologusai elsőik az egyházjog' hirdetésében. Tudományosságának híre eltöltötte Európát, mellynek ifjai csoportosan gyűlének egyetemébe, 's számuk oly nagyra növekvék, hogy a' tizenkétezer tanulót alig bírná nemcsak iskolái, de sőt bástyái közé is fogadni. Azonban tudománya, önmagát illetőleg, alig ment át az életbe, és számos tudós férfiaknak emléke, ha Gal-

vanit kivesztük, míg-maradt fen; 's nevöket, Italia',
sőt maga a város' határain tul, roppant foliantjaik
legfölebb is a tudósok' falai közé szoríták; és míg
Firenzét Dante, Ferrarát Tasso és Ariosto örökí-
ték: Bolognának száz meg száz költői közül nem
válhatott csak egy is, ~~ami~~ szülővárosára maradandó
fény sugarat volt volna képes feltűzni! Tudósai' ma-
veiben hiányzott az eredetiség, mindennek felett pe-
dig a magasztos ihlettség, ezen aranypecsétjei az
örökség' oklevelének, miket csak lángész tud nyuj-
tani; 's így Bologna „la dotta” — a tudós —
melléknevét is, mással „grassa” — a kővér — — cse-
relte föl, melyet termékeny mező naki maradan-
dóbban fognak biztosíthatni. Volt idő, mikor Bo-
logna is respublica akart lenni: de találkozott min-
dig a' külső zsarnokok közül, ki vágyait megkúsí-
tá, 's jött kerén a' pápai hatalom, melyly-ebbeli ki-
látásinak örökre szárnyát szegé! Egyébiránt van-
nak itt lakatlan paloták, haszontalan erősségek;
magas bástyázatok, de melyek mind csak arra mu-
tatnak, hogy Bologna is iparkodott Italia' városait
mindenben, mi azokat emelé, utolérni; azonban
szelleme foliantjaiba fojtatott, 's míg Velencze, Pi-
za és Genua kereskedének, míg Firenze szabadsá-
gaért vérezett: Bologna tanult! Mindnyájoknak el-
hunyt élete, melyly működik; de amazokban fenma-

radt az alkotó szellem' halhatatlan ereje, míg Bologna' tudósai magokkal vivék sirjokba a' tudományt, melyet egyetemének falai közt összehalmozának, 's érdeme, melly különben nagy lehet, csak az, hogy Európát hatalmas egyházi jogvitatásokkal özönlötte el!

Áll még szép egyetemi palotája, kiarabeszkedett 's kifrescozott folyosóival, mellybe művészeti becs-, 's érdemnélküli sok rom van összegyűjtve, 's mellynek kivált boncztudományi teremai nagy-érdekűek lehetnek — az orvosvilágnak; de hallgató-szobái üresek! Tanulóinak egykori nagy száma mindössze is egypár százra olvadt, 's a' physicali leczke, mellyen jelen valék, igen kevés tanulóul látogattaték. E' leczke alatt úgy rémlett, mint ha Bologna mai szellemével lebegne szemem előtt: egy nagy egyetem, mellynek tanulói szünidőkre költözvén, üresen hagyák a' várost. A' szabadság, e' fő emeltyű, melly a' tudományba lelket lehelve, azt éltetné, nem létezik iskoláiban, nem tanításiban; 's e' hiány szomját oltja a' sovár ifju kebelnek, kivált a' mai korban, melly a' társasági viszonyok' további fejlődésére hatandó tanulmányok' alapjául a' gondolat' szabadságát tüzé; 's pedig Bologna' tudósainak — mint említém — még csak az olasz természetvizsgálók' társulatának pizai gyűlésében sem volt szabad részt venniök! Így lön ma az őshajdan'

tiszteletre méltó, de malaszt nélküli hagyományává egyeteme; mint azzá lőn szinte szép jelmondata is, mellyet pénzeire veretett — „Bononia docet!”

Ha érsek iskolái, annál telvébbek ahítatos hívőkkel templomai, mellyek' száma végtelen! — Vasárnap volt, midőn azok' némellyeit látogatám, 's telve lelém mind, a' székes-egyháztól kedve, a' közel halmen álló csodakép' kápolnájaig, ájtatoskodókkal; 's úgy látszék nekem, hogy e' nép nem csupán divatból, hanem valódi buzgóságból látogatja templomait, mellyekben a' Franciák', Carraccik', Guidók' 's Guercinok' szép frescoi, gyönyörű vásznai közepett, többnyire őszentjeinek ereklyéi láthatók. — *San-Pietro*, az érseki templom, mellyben *Carracci* utolsó frescoját ecsetelé, egyik oltára' közelében láttatja *Graziano*' sírmlékét, ki első szedé össze az egyházjog' fejezeteit. Mögötte az érsek-bibornok' szép palotája 's istállói, mellyek' faszolai carrarai márványból vésettek! Az öszvér, mellyen Üdvözítőnk diadalmenetét tartá Jerusalembé, aligha szedheté pároszi márványból szénáját! ? Ámde az idők hatalmasan változtak, 's a' bolognai érsek-bibornok' ménei bizonyosan nem palaestinai öszvérek' ivadéka!... Sz. *Domokos*' temploma volt rám nézve a' legérdekeseb. Kupját a' kápolnának, mellyben a' czimszent' koporsója van felállítva, *Gui-*

do Reni' folséges frescoja: „Sz. Domokos' apotheosisa“ ékesíti; 's a' carrarai márványbóli koporsóra Michelangelo' szép angyala 's Nicoló da Pisa' domborvésetei illesztvék. Átellenben e' kápolnával Guido Reni' és *Elisa Sirani'* egyszerű sírírata jelenti a' nagy mester' és szépreményű, kedves tanítványa' porainak nyughelyét. A' jeles ecsetű szűzet, ki szeretni csak a' művészetet, 's ezt csak agg mesterében tudá: méreg ölé meg huszonhét éves korában, melyet egyik megvetett imádója által megvásárlott szolgálója nyújtott volt neki ételében! Nem messze *Pepoli'*, 's ezé alatt *Enzio'* síremléke van; amaz népfőnök, imez II-d. Frigyes császár' természetes fia volt, kit a' bolognaiak elfogván, huszonkét évig tartottak fogságban. Sírírata mutatja, mennyire gyűblék e' középkori republicanusok a' királyságot, 's milly büszkék valának fejedelmi foglyukra.

„Sic cane non magno saepe tenetur aper.“

Ez utolsó verse Enzio' síriratának; 's ki nem látja benne szellemét Bologna' merész, szerencsétlen republicanusainak, kik az ifju fejedelmet, hatalmas atyja' fenyegetései 's kérelmei' daczára, halálaig őrizteték, 's elhunytá után síremlékkal tisztelék meg:

de magoknak állandó szabadságot biztosítani nem tudának! — A' *Sz. István*' temploma leginkább régiségénél fogva nevezetes. Hét külön kápolnából van összeépítve. Egyik folyosóján feltűnő a' bold. Szűz' képe, *Nuzio Rossi* nápolyi festéstől, ki az istenanyát viselő állapotban ecsetelte! Midőn illyeket lát az ember, akaratlanul is a' nagy Goethe' szavai jutnak eszébe: „Betrachte ich — mond e' nagy író — in diesem Unmuth die Geschichte, so möchte ich sagen: der Glaube hat die Künste wieder hervorgehoben, der Aberglaube hingegen ist Herr über sie geworden, und hat sie abermals zu Grunde gerichtet.“ *) Mennyire süllyedt a' képzelődés, mennyire hagyá el a' költői felfogás a' művészetet! Rossinak egyébiránt, ki huszonöt éves korában hunyt el, szebb ecsetelései a' temetői kápolnában láthatók; 's ezek után ítélve, belőle, ha ennyire nem téved rajzaiban, jeles festész fogott válhatni.

Bologna' minden temploma birja kisebb-nagyobb érdemű vásznát vagy frescoját festész-iskolája' egyik, vagy másik mesterének; de azok' remekei nyilvános „képgyűjteményében“ csüggenek. *Albani*' „Urunk' keresztelése“; *Carracci Ágoston*' „sz. Jeromos' utolsó áldozata“; *Carracci Lajos*' „sz.

*) Italienische Reise. — Bologna den 19. Oct. 1786.

Pál' megtérése" gyönyörű képek, 's mint első rangu csillagok fognának tündökölni bármely gyűjteményben is; de itt, *Guido* Reminek „a' könyör' Madonnája" és „Apró szentjei"; mindenek fölött pedig *Raffaello*nak „sz. Czecciliája" közelében, fényökre homály borul! Ah, e' „szent Czeccilia" elragad, elbájol, mindent feledtet, mi körében látható: épen úgy, mint feledve mindent, elbájolva, elragadtatva hallgatja ő maga zenéjét az angyalkarnak néhány szent' társaságában! Sokat hallottam már Firenzében, 's még többet bolognai úti-társaimtól e' képről, most látom azt és csodálom! Raffaello nagy volt; benne, mint egy uj Deukalionban, párosult a' lángész meg izlés ama' ritka képességgel: úgy állítani művét a' néző elé, mint ez azt magának képzelé, 's lelkéből a' gondolatot a' lehető legnagyobb igazság- és hűséggel vinni át vásznára. Ezt tanúsítja e' képe is. A' néhány szent, kik a' szűzet körülállják, épen nem szükségesek e' képen, 's mégis mint szolgál azok' mindenike a' fő pont' kiemelésére, az egésznek bájos üszhangzatára! — *Guido* „Apró szentjei" egy másik fénypontja e' gyűjteménynek. A' bolognai festész-iskola' legnagyobb művésze, kétségkívül Guido vala. A' természet' studiumát 's a' kifejezés' valóságát, mi ez iskolának fő tulajdona, ő vitte legnagyobb tükélyre. Ezen irtózatos vérontást, e' ke-

belduló gyilkolás' jelenetét, melly tárgyra egyéb-
iránt Goethe' főnebbi szavai szinte alkalmazhatók,
mesterileg vitte ki e' vásznán a' festész. Élet és ha-
lál van elénk állítva e' képen: kínos élet, irtó-
zatos halál! 's mégis, nem fordulunk el borzadály-
lyal e' szörnyű öldökléstől: mert ha eltaszít a' két
hóhér, ellenállhatlan erővel vonzanak a' rémült, két-
ségbeeső anyák, kikkel könnyözni tudnánk, hogy
enyhítsük gyöngéd, szeretett magzataik' vad meg-
gyilkolása feletti fájdalmukat! A' Carraccik' legna-
gyobb érdeme kétségkívül az, hogy *Guido* az ő
tanítványuk. Rá büszkék lehetének ők magok, mint
büszke Bologna az iskolára, mellyet a' festészet'
hanyatlásában, az Appennineken innen, ők alapí-
tának; mert ha már a' tiszta, szent szellemet fen-
tartani a' megromlott izlés' ellenében nem tudák is:
fentarták legalább az ecset' hűségét 's festékek' ere-
jét, mellyet koruktól óta szinte napjainkig nélkü-
lözünk!

A' város' közepén két konyult torony áll —
vagy szédelg inkább — egymás' közelében, egy-
másnak bókolva. A' magasbik *Asinelli*, a' másik
Garisenda név alatt ismeretes. Ciceroném magát
a' várost — fekvése' alakjára nézve — hajóhoz
hasonlítván, e' két tornyot árbocz gyanánt helye-
zé képébe. Hasonlítása, véleményem szerint, igen

sükerült: mert csak úgy evezget e' szegény város, mint hajó, melynek árboczait a' vihar megdönté; alig fogja azt kedvező szellő ohajtott partra hajtani, mert görbe árboczain nem lehet ura vitorláinak!... Ha a' pizai torony meglepett, e' két csúfos épület csak ijedséggel tölte el. Amaz márványoszlopai' szép soraival, szellős folyosóival, melyek hengeralaku márványfalait körülfutják, szép, a' mennyire illy természetelleni építmény szép lehet; e' kettő itt, fekete téglafalaikkal, melyek a' magas négyszögletet képezik, részeg emberre emlékeztetnek, ki mámoros fővel emelkedik fel a' sárból, melylyel magát bepiszkolá.... Az *Asinelli* legmagasabb toronynak tartatik egész Italiában; a' *Garisenda* sokkal alacsonyabb, de dőlése nagyobb. Hála a' rossz időnek, mely itt is üldözött, megkiméltem inaimat a' bajos uttól az *Asinelli*' tetejére, honnét, ciceroném szerint, gyönyörű a' kilátás. — E' toronyok is sok vitára adtak alkalmat, mint a' pizai, mellynél korábbiak. Legtöbben azt hiszik, hogy a' föld' lohadása okozá megkonyulásukat. Részemről igen hajlok Goethe' véleményére, 's csupa szeszélynek tulajdonítom építtetésöket. Egészen izlés' munkája. Megunták e' századok' emberei a' sok egyenesen álló tornyot templomokon, bástyákon, vára-
kon, 's görbéket akarának emelni csak azért is,

hogy legyen min fenakadnia szemöknek!.... Megvan még e' két görbe torony' közelében boltocskája azon kenyérsütőnek, kit a' Ceneri urak egykor olly mulatságosan megjátszottak. — Elmondom a' történetet S^o mérnök' saját szavaival.

„Chichetto — így hívák a' sütőt — együgyű, tréfás ember volt, ki a' borocskát nagyon szeretvén, szeszével gyakran ködöt vont eszére, 's ilyenkor nagy multságára szolgált az egyetemi dévaj ifjúságnak. Egykor különös tréfát teendők vele a' *Ceneri* urak, jól leitaták őt, elannyira, hogy Chichetto nemcsak ködös lön, de mámorában mély 's hosszú álom is fogá körül. E' helyzetét használva, 's tudva, milly nagy ellenszenvvel viseltetik Chichetto a' szerzetesek ellen, megnyiráták haját, 's barátcsuklyát öltve rája, egyik kolostor' ajtajához vivék, 's ott, mint idején tul elkéssett 's ködében eltévedt szerzetest, a' kapusnak általadák. Chichetto kialudván mámorát, 's látva maga körül a' szerzeteseket, nem tudá, mi történt vele, 's hová jutott? a' szerzetesek, pedig nem ismervén benne kolostor-társukra, kérék, mondaná meg: mellyik kolostorbul volna, hogy vissza kísérhessék? Chichetto látva magán a' csuklyát, 's érezve fején a' nyírott haját, soká nem térhete magához, 's különösen nem fére tisztultabb agyába, hogy ő vala-

ha szerzetessé lett volna, 's elvégre kételkedni kezdte azon: vajjon ő-e a' bolognai kenyérsütő, vagy sem? 's hogy tisztába jöhessen, mondá a' szerzeteseknek: „menjete Bolognába, 's nézzétek meg a' két görbe torony' közelébeni sütőboltban, ott van-e bizonyos Chichetto nevű sütőlegény? Ha nincs ott, akkor én vagyok az; ha pedig ott van — akkor nem tudom, ki vagyok....“ A' kolostor-őr elkülde legott a' mondott helyre, hol a' sütő' felesége férje' elveszte felett, már szörnyű zajt ütött. A' küldöttek magokkal vivék az asszonyt 's két barátját, kik Chichettora ráismervén, ez, csuklyáját a' kolostorban hagyva, visszatért boltjába, 's álmoknak hívén a' vele történeteket, elbeszélé: mint lön ellenszenve' daczára is szerzetessé!”

Bologna' zenész-akademiája messze híres Italiában, 's színházában, melly egykori zsarnokának, Bentivoglio herczegnek, II. Gyula pápa által szétromboltatott palotája' helyén emelkedik, sokszor élvezi az europai híru dalnok-művészek' előadásait. Ezúttal *Frezzolini* kisasszony bájolá el a' közönséget. Első föllépései valának ezek az ifju művésznőnek, kinek a' híres maestro *Rossini*, ki épen Bolognában mulatott, csengő, erőteljes hangja' tekintetéből, szép jövőt jósola a' zeneművészi pályán. „Lucia di Lammermoor“ban szerepelt ezestve Frez-

zolini kisasszony, 's a' tiszteletére pompásan megvilágított színházban páholyok, földszin és karzatok annyira megteltek, hogy az est' hősnéje' dalát a' csarnokból valék kénytelen hallgatni. *) — Másnap zenészeti akademiában hallám őt, melyben az itteni követ-bibornok is, sok herczeg' 's őrgróf' kíséretében megjelent. Az akadémia' jóvedelme jótékony célra volt szentelve. Kedves élyezetül volt nekem ez est. Nem messze tőlem egy szép fiatal hölgy üle, szőke selyem-fürtjei gondatlanul csüggtek alá halovány-rózsapiros arczaira; 's a' szép vonásoknak két fekete szem' lángja adott életet. Csak ritkán figyelt a' zenére, többnyire szomszédnéjával csevegett, vagy inkább sugdosott: mert szavaival a' hozzá legközelebb ülőket sem zavará. B** úr, az amerikai vándor, szíves volt ciceroném lenni e' szép körben, 's megmondá nevét a' két hölgynek. Az érdekes fekete szemű, szőke fürtű: M* herczegnő; és szomszédnéja — egy ügyvédné volt! Hallgaték B** úr szavára, 's arczomra meglepetés', csodálkozás' kifejezése tolulhatott, mert ő folytatá magyarázatát:

— Ne csodálja ön, hogy itt a' herczegnő egy ügyvéd' nejével olly fesztelenül társalog. Lássá

*) Rossini' jóslata teljesült; mert Frezzolini kisassz. nemsokára a' milanoi, párisi 's bécsi padokon aratott méltó koszorút.

kegyed, amott a' díbornok' széke mögött, vegyesen ülnek grófnők, őrgrófnők, — ügyvédek', tanítók' 's egyéb művelt férfiak' hitveseivel. Nálunk megvannak még a' czimek, de a' választó falakat polgár 's polgár között lerontották már apáink, 's az unokák nem hagyák azokat újra fölemelkedni; és a' közösen érzett nyomás hatalmas czementül szolgált a' társaság' mindenrendű polgárainak összeforrasztására.

— Ah, nálunk ez nem így van! sohajtékném. Valóságos érczfal emelkedik nálunk nemcsak a' grófok, bárók 's alsóbb rendű polgárság, hanem még birtokosb nemeseink, 's ez utóbbi között is, melly, mint-ha nem egy volna érdekük azon egy hazában: külön castokat alapít azon egy nemzet' polgáriból! Az ököljognak sirba szállt százada, undok kinövéseül, nálunk ez érczfalat hagyá, hogy, mit erő már nem tehet, a' születés' vaksorsa adja meg, 's mit erő el nem tiporhat, azt a' czím' kába büszkesége nézze le!

— Ez szomorú; viszonzá derék kalauzom. 'S én, gondolatomban jó éjszakát kívánva a' nyájas herczegnőnek, szállásomra ballagék, hogy naplóm-ba jegyezzem e' szép tapasztalást, melly engem a' tudós-légű Bologna' iskolai pedantságával egészen kibékíte. — Vajha honom' szép hölgyei követnék e' példát! De ah, a' szende hölgyvilágban még c-

rősb, még hatalmasab nálunk e' választó, castokra különböző érczfal! Nevelés, boudoiri, saloni szokások, czím, öltözék, nyelv — igen, a' nyelv! — mind megannyi alkatrészei e' megdönthetlen érczfalnak; 's alig van remény, hogy az ugynevezett magasabb körben élő magyar hölgyek' keblét megszállja egyhamar e' lelkes gondolat: „Mind egy hazának vagyunk leányai, 's minél magasbra emelt a' sors: annál szebb, annál dicsőbb az alsóbbakhozi közeledés, azoknak hozzánk emelése!“ — Hogy az akademiában csak és kizárólag olasz nyelv volt hallható, azt említnem is fölösleges.

A' palotáknál, mellyeket többnyire a' bolognai festészek' jeles vásznai népesítnek csak, inkább érdekelt engem Rossini' egyszerűen csinos hajléka. Kivülről el van borítva domborzatokkal, 's ezek alatt feliratok olvashatók latin classicusokbul, mellyek többnyire a' zenészetre vonatkoznak, a' homlokzatit kivéve, melly Cicerobul van ide alkalmazva:

„*NON DOMO DOMINUS, SED DOMINO DOMUS;*“

's ez egészen megfelel a' maestro' büszkeségének, mellyről épen olly ismeretes europaszerte: mint fukarságáról Bolognában, hol őnmaga szokott piacra járni, csakhogy cseléde egypár *bajocchival* meg ne csalja!... Itt épen nem beszélnek róla nagy tisztelettel; pedig Bolo-

gna leginkább azon város, melly kitérő férfait nemcsak haláluk után kívánja öröközni márványokkal, hanem élőkben is tiszteli, 's büszke rájuk; ez az oka, hogy a' maestro, noha azon szándékkal jött vissza szülővárosába, hogy agg napjait itt tölteni, 's e' végből közel a' városhoz csinos nyaralót is vett már: visszatérni ismét Párisba, hol magán élete' gyöngye oldalait jobban fedezheti, semhogy azok műveivel szerzett hírnevét elhomályosíthassák.

A' nagy piaczon emelkedik a' podesta' palotája, mellyben egykor *Enzio* fogva tartatott és meghalt. A' fogoly-királyfi a' tudós Bolognában költővé lön, 's kedvese' *Vendagoli Lucia* dicsőítésére több terzinát írt vala. Fenáll a' torony is, mellyben őrei tanyáztak. A' piaczt Neptunnak „Óriás“ név alatt ismeretes szobra ékesíti, mellyet Syrének 's vizi Nymphák környeznek: Giov. da Bologna' gyönyörű művei. Egykor szökőkút volt, 's a' Syrének' és Nymphák' kebeléből gazdagon ömlött a' víz; ma érczkeblök üres, a' forrás kiszáradt!

A' várost délnyugatra környező halmok közt van *Guardia*, mellyen a' bold. Szűznek — hagyomány szerint Lukács evangelista által festett — csodaképe tiszteltetik. A' templomot ivezetes folyosók kötik össze a' várossal, 's e' folyosókból jobbra tér le az ösvény a' hajdani Certosába, melly 1802 óta sir-

kertté alakíttatott. Campo-Santo akarna ez lenni, a' piza' alakjára! Tömerdek költséggel emeltetnek itt magas kúpok, kápolnák és szellős folyosók, melyek' egyik falába az elhunytak' koporsói emeleletesen rakatnak, egyik a' másik fölé; 's hogy régi, dicső halottaknak se legyen hiával a' halál' e' városa, a' megszűnt kolostorokból ide tétettek át a' sírkövek! Van néhány szép emlék, de a' legnagyobb rész homokkőből, vagy épen fejér-földből készíttetik, örök emlékül a' mai század' örökhírű férfainak!... A' felírások többnyire latin nyelven szerkesztvék, és sokaktól magasztaltatnak, mint mellyek az Augustus' idejébeni latinsággal vetélkednek. Nekem jobban tetszettek az olaszok; az ember csak azon nyelven fejezheti ki leghűbben érzéseit, mellyet anyja' emléin tanult; az idegen nyelvben idegen érzéseket szí magába a' kebel, 's hiú pompává alacsonyul a' keresett kifejezés' virága. *) — Ha Bologna' élői közt nincs érezhető választó fal, van halottai között. A' halott nép nagy téreken aluszsa ál-

*) A' sok latin felírás közül egyet hozok csak fel, melly a' 21 éves korában elhunyt Rusconi Teréz' emléken olvasható, ki — „latinis et graecis litteris imbuta“ — így szól férjéhez:

„Duo aliam, conjux, e coelis ipsa precabor:

Ut bona, nec sterilis flagret amore tui.“

Nemde eredeti?...

mát, sírja kitéve napnak és viharnek, nincs fűz, nincs kúpresz, mely beárnyékozza keresztjét, 's a' magas jegenyék, melyek a' temetőt kerítő falak' hosszában növekednek, nem hinthetik árnyékukat a' nagy térségre, mellyen az osztályzatokra darabolt hantok alatt szunyadnak a' nép' emberei!... A' folyosók közt emelkedő kúp Bologna' nagy férfiai' számára van fentartva, melly, mint egy Pantheon, fogadja be hamvaikat. Eddig meglehetősen üres. — A' kápolnák 's köröttök levő csarnokok, papok' 's szerzetesek' hamvaira várnak; a' folyosók' falaiba pedig azok' csontjai tétetnek, kik fizetni tudnak! Földszin, vagy emelet, szűkebb, vagy tágasb nyílás a' falakban, emeli 's csökkenti aránylag az árt, melly tiz-husz tallértól, szinte százakra megy! Az így bejövő pénz a' sirkert' további építésére fordíttatik. Hogy a' téren emelkedő köz sírhalmak' egyformasága csorbát ne szenvedjen, nem szabad azokra virágot, vagy fát ültetni, 's talán még könyűzni sem, hogy fűveik le ne tiportassanak! Embertelen határozat, melly a' folyosók' emlékeinek ezerfélesége mellett, így áldozza fel a' köznép' legszentebb érzéseit a' hideg symmetria' hiúságának!

— Hasztalan, gondolám, midőn a' sirkertből vissza ballagék; hasztalan! kell castoknak lenni az emberfaj között; 's hol már az életben nem érez-

hető annyira, kell a' halálban keresni különbséget
— a' halálban!!

Ez vala utolsó vándorlásom, melyet a' nyájas S•• mérnök' társaságában tévők, 's visszajövet a' várost járók be, melyet a' közel *Reno*' idecsatornázott vizei úgy folynak keresztül, hogy malomkerekeket is hajtanak. Egy illy malom elé jutva, felsohajta kalauzom: „Lássa kegyed, miért olly elégtelen e' szegény bolognai nép? iszonyu az adóteher rajtunk; mindentől, mi környez, majdnem a' légtől is, adózunk. A' bolognai tartomány, melly mintegy négyszázezer embert számlál, ötszázezer kétforintost küld adóul Romába; 's minden zsák lisztől, melyet e' malmok őrlenek, hét, nyolc paoli fizettetik...•)

E' beszélgetések közt egy kávéházba térünk, hol meglehetősen csöndben ülének a' nagyszámu látogatók. Egy új kormányrendelet feküdt az asztalon, melly a' gesztenye-adót tárgyalá.

— Nézze ön, szóla kalauzom; a' kormány új szerződésre lépett a' tartományban termő gesztenye' kibérlése iránt, 's a' nép, mellynek nagy része alig ismer őszön át más eledelt, ezután még drágábban lesz kénytelen vásárolni gesztenyéjét, mi mindennapi kenyereül tekinthető.

•) Körülbelül 3 ft. 30 kr — 4 ft. v. cz.

Átfutám a' „hirdetvényt“, 's meglepetve lá-
tám tartalmából, miként e' gyümölcs is egyedárusi
cikké van téve, és súlyos pénzbüntetések — több hó-
napi, sőt évi fogsággal — vannak szabva a' csem-
pészekre!

Mindenki, a' kivel kissé bátrabban szólhaték,
magasztalva emlékezett az ausztriai katonaságról,
melly csak kevés hónapok előtt hagyá el a' várost,
's magasztalva kivált egy vitéz hazánkfiáról, ki azt,
mint tábornagy, ottléte' első éveiben kormányozá.
Hrabovszky generált Bologna soká nem fogja fe-
ledni!

Illy nyomás mellett könnyen megfogható, miért
olly fölötté elégületlen a' nép Bolognában, 's a' ke-
délyek' e' forrongásában megtörténhetik nemsokára,
hogy valamint II-d. Gyulának Michelangelo által vésett
szobrát — püspöksüveget téve a' leütött koronás ti-
ara' helyébe — sz. Petroniussá változtatá: ugy most
a' czimszent' helyébe, más szobrot állítson a' szép
talapzatra!

XXV.

FERRARA. — ARQUA.

Ferrara hajdan és most. — Fejedelmi kastély. — Tasso' börtöne. — Ariosto' háza. — Ariosto-tér. — Könyvtár. — Templomok. — Campo-Santo. — Po; határvám. — Rovigo. — Arqua; Petrarca' sirja; háza. — Velence; lagunai áradás. — Hontérés.

A' tudományok' nagyszerű romjaiból, a' fejedelmi fény' és pompa' szomorú omladványiba jutottam, mellyek felett az olasz költészet' soha el nem homályosulandó dicssugára leng. — Bolognát elhagyva, a' tartós rónaságon át, mellynek mezői többnyire ris-termesztésre használtatnak, Ferrarába érkezém. Milly pusztá, milly elhagyatott a' szép város, milly üresek és némák palotái, fűvel benőtt utczái!... Mintha temetőjébe költözött volna az élet, melly az *Este* herczgek' korában olly szép,

olly derült vala Ariostora, olly szomoru 's fájdalmas Tassora! Élet volt az, melly megnyitá a' tudósnak 's művésznek a' fejedelmi palotát; 's a' tudomány 's művészet kölcsönzé aztán az emléket, melly a' hajdan fényes trón' forgácsai körül megállott. Ha Ariosto nincs és Tasso, ha nincs Giral-di, Calcagnini 's az ide üldözött Calvin, kinek Renata hercegnő, II-d. Este Hercules' neje, nyújtott e' palotában egy időre menedéket, ki tudná ma: lakott-e valaha fejdelem, az „udvarias“ Ferrarában? 'S kik rá a' fényt deríték, mellynek sugárai megtöretlenül hatnak vissza a' középkor' ezen elroncsolt hercegszéke fölül, mit nyerének díjában a' dicsőségnek, mit föléje árasztának? ...

„Was soll der Dichter in den Fürstenhallen;

Kann er dem Ort, kann ihm der Ort gefallen?“ *)

Ariosto, az udvariasan nyájas, hízogató költő, egyszerű lakába vonulva, dalai 's veszélyes követségei után, elégtelentül hagyá el fejedelmeit; 's Tasso?...

*) Zedlitz: „Todtenkraenze“ című költeménye 62-d. Énekében. — Későn, nagyon későn érezé ezt Tasso!

„Dunque lunghi gastighi a brevi offese

Dansi, e per lungo onor breve conforto

Dar man reale in guiderdon non debbe?“

Igy keserg 176-d. sonettójában.

Oh e' nagy, szent ihletettségu költője a' „Megszabadított Jerusalemnak“ börtönbe, 's majd az örültek' házába vitetett: mert elég tehetlen volt parancsolni szívének, melly herczegi hölgy iránt gyúlt szerelemre!... Giral-di, a' görög 's római mythosok' első mélytudományu magyarázója, kórházban halt meg, 's öngondolta sírírata, melly székes-templombani emlékére vésetett, tanúsítja: mint jutalmazák meg e' férfiuban is a' tudománynyal fényt űző e' fejedelmek a' tudományt, mellytől dicsőítést, maradandó hírnevet nyerének!

” . . . . . NIMII.
OPIS FRONTE APOLLINE “

mond búsan Giral-di koporsóján, mellynek márványa roszul pótolá a' kórházban sinylődött férfi' nyomorait! Hogy Calvin nem maradhatott meg soká a' ferrarai fejedelmi kastélyban, azon nincs mit csodálkoznunk. — Az üldözés nem ismer emberi-séget; 's a' vendégszeretetnek, kivált azon században, nem vala szabad annyira terjednie, hogy a' tévelygő vallási meggyőződést megbocsátni nem tudók' dühe elől tartósan megójjá — az embert!

Első utam Tasso' börtönéhez volt. — A' hajdani fejedelmi kastély mellett kelle elhaladnom. Komor, szilárd épület ez, szegletein tornyokkal,

körüle árkokkal, belsejében némelly művészeti maradványokkal. Mögötte a' ház, mellyben Tasso' börtönét mutogatják. Goethe erre utaztában alig akadhatott nyomára, 's miután föllelé, nem hitte, hogy Tasso itt sinylett volna. Ha igaz, hogy a' „Megszabadított Jerusalemben“ halhatlan éneklője börtönében nézte át e' homéroszi költeményét, 's hogy itt írta sonettai 's canzonái' némellyeit, a' mint hogy ez kétségtelen is: *) akkor valóban megfoghatlan, mint tölthetett vala Tasso hét évet ez odúban, melly fa-, vagy szén-kamra lehetett inkább, mint börtön, hol olvasson és írjon a' szenvedő költő. Azonban maga a' kételkedő Goethe, Chateaubriand, Lamartine, Milton és Byron, ide zarándoklásuk által, szent-ihletű emlékezettel vo-

*) Bizonyítják ezt — többek közt — 175-d. és 176-d. sonettai, és XL-d. canzonéja, mellyben így szól a' fel II-d. Alfonso herczeghez :

„O magnanimo figlio

D' Alcide glorioso,

. . . . .

A te rivolgo ed ergo.

Dal mio carcer profondo

Il cor, la mente e gli occhi; 's a' t.“

(O nagylelkű fia a' dicső Alcide-nak, Hozzád fordítom 's emelem Mély börtönömből Szívemet, eszemet és szemeimet; 's a' t.)

nák körül e' szirmos szurdokot! Byron, ki két órát tölte benne, 's nevét késével vakará be a' nevekkel elborított falakba, innét hozá „The lament of Tasso“ czimű költeményét. *) Volt itt Zedlitz is, a' „Todtenkraenze“ melegérsztű költője. Ezt neve mutatja, melly a' börtön' ajtaján olvasható. 'S honnan is hozhatta volna azon megragadó szavakat, mellyekkel fenidéztet költeményében Tassorul emlékezik? **) Itt kell ma keresni e' nagy költő' sziklaemlékét! Emlékét, mondom, mert a' templomban, hol temetve van, egyszerű sírirat mutatja koporsóját; ***) azonban ércz-

*) Nekem ugy látszik, sokkal helyesben teendő a' nagy brit költő, ha e' versezetében önmaga beszélendett, a' helyett, hogy Tassot beszélteté. A' kedély végtelenül különbözö levén a' két költőben, ha Tasso' műveit már olvasók: Byron' velőrázó verseiben nem ismerjük a' gyöngéd panaszkodóra.

**) Lásd az 58-d. 's következő canzonékat. — Minden előszeretetem mellett is, mellyet Byron' költeményei iránt érezek, megvállom, inkább tetszenek Zedlitz' e' sorai: mint a' brit költő' „lament“je. Zedlitz' kedélyes verseiben inkább ismerhetni Tassora, mint Byron' szörnyű komor képeiben.

***) Romában, a' szent Onufrio' templomában — hová, midőn 1595-ben a' capitoliumi babérkoszorút menván fogadni, meghalálozott — hült tetemei, minden emlék nélkül tétettek. A' kolostoriak ezt írák sírjára:

HOC. NY. NESCIUS. ESSET. HOSPES.
FRATRES HUIUS. ECCLESIAE. POSUERUNT.

vagy szirtszobornál maradandóbb emléket állíta ő magának költeményeiben, melyek' egyetlen — örökre megbocsáthatlan — bűne csak az, hogy a' költőével együtt, éltetik nevét a' feledékenységre sokkal méltóbb kényurnak is, ki Torquatot szenvedteté, — örülté tevé!

Vannak emberek, kiknek bölcsőjét szerencsétlenség állja körül, 's kiket bal sors takar valamint pólyájokba, ugy szemfüdelőkbe is. Illyen volt Torquato Tasso. Apja Bernardo — a' salernoi herczeggel, ki a' „szent (?) inquisitiót“ Nápolyban is felállítani akaró alkirálynak ellenszegülvén, honából száműzetett, 's birtokától megfosztatott — elhagyá hazáját. A' számkivetési parancsba a' még csak kilencz éves Torquato is be lön foglalva! A' hontalan ifjut, kiben a' légész korán kezdett fejledezni, később Este Alfonso, ferrarai herczeg, fogadá udvarába, hol Torquato, Leonora a' herczeg' nőtestvére iránt szerelemre gyulván: midőn e' szenvedélyt titkolandó, egy hasonnevű udvari hölgyet, a' herczeg' kedvesét, magasztalná dalai-val: a' szerelemföltő herczeg őt börtönbe, majd, mint örültet, kórházba csukató; honnan csak hét esz-

Akart egy bibornok márványemléket emelni Tassonak, de — csak akart! 's egy barátja az idézettek fölé e' szavakat véseté:

MIC. JACET. TORQUATUS TASSUS.

tendő mulva szabadulván ki, nyomortan tengve bolygott a' szép Italiában, mellynek költeményei, a' költő' életében, tetszeni nem akartak. Aldobrandini bibornok a' sorstul üldözöttet fölemelendő, Romába hivatá, 's ünnepet készite számára a' Capitoliumban, mellyen borostyánfüzérrel vala megdicsőítendő Torquato' ősz fűrtjeit. A' sors nem akará, hogy örömet élvezzen élte' alkonyán, ki kora éveitől óta folytonos bú- és fájdalomban töltötte napjait. Ez sok leendett a' soká szenvedőnek, 's Torquato csak mosolyogni látá a' derűt, mellyet hosszan nélkülözött. — Az ünnepély' előestéjén sirba szállt!

Milly egészen más volt Ariosto' pályája! Őt Horák fogadák bölcsőjében, a' Szerencse' istennője kíséré derült napokkal az életben, 's halála, diadalainak csak folytatása lön! Ő is megközelíté az udvart, ő is mármorgott a' fejedelmi kéjekben, de szíve nem ittasult meg a' lángszerelem' édes érzetében, 's mielőtt vesztene a' mindig rövid, mindig ingatag udvari kegyeket: visszavonulva egyszerű lakába, háborítlan kényelemben végzé napjait. Ő nem volt hontalan: rá büszkék valának polgártársai, kik láták a' gyermeket, láták az ifjút és férfit magok körül, 's a' közöttök meghaltak pompás emlékeket állítanak. Pedig milly nagy

a' tér, melly az ő, és Torquato' érdeme közt fekszik! Feláldozott ez is, igaz, sok szép, sok magasztos eszmét a' boudoiri izlésnek; de az érzelm' mélysége, a' szent ihlettség' örök typusa ömlik el művein. Ariosto szorosan udvari költő volt, 's e' helyét eszélyesen töltötte be: ő úgy vette az életet, a' mint volt, vigan, derűlten, folytonos tréfával, melly szinte a' bohózáttal lön határos; 's bár költői érdeme nagy, de nekem mégis úgy látszik, hogy ő a' magasztossáig sohasem emelkedett, 's az érzés' tengeréből nem hozá fel a' tiszta gyöngyöket, mellyek legfőbb diszei a' költészetnek.

Mindketten statusférjak is valának, 's többszöri követséggel tiszteltetének meg; mi nyilván mutatja, mennyire férnek meg a' komolyabb foglalatosságok a' költészettel, 's mint szolgál ez üdítő, vidító fűszerül, midőn a' lélek azok' terhe alatt csüggedez. De van erre példa az újabb korban is, 's én csak Chateaubriandt és Lamartinet említem, kik egykép tündökölnek az ország' közdolgai' vitelében 's a' költészetben. — Ne kárhóztassátok ti szigorú birái a' férfiúi szenvedélynek, ne kárhóztassátok soha és sehol a' költészetet; nem hiú adománya az az égnek: harmatgyöngy az, melly a' komoly 's többnyire örömtelen való' súlya

alatt fonnyadó nemesb lelkeket új életre idézi; nélküle mire mehetnétek ti a' socialis elemek' javításával, 's mire száraz valótok' mereven tanai-
val? Csak a' költészet gyújthatja és gyújtja lelke-
sedésre a' jobb kebleket, hogy felfedve az élet'
rögös, szirtes útait: legyőzzék a' gátakat, melye-
ket az emberiség' boldogsága előtt kába kezekkel
raknak a' — halandók!

Illy eszmékkel lelkemben, szép téres piacz-
ra juték, mellynek közepén magas gránitoszlopon
Ariosto' szobra áll. Az ariosto-téren valék. — Az
oszlopon egykor VII-d. Sándor pápa' ércz-szobra
pompázott, mellyet a' Szabadság' olasz hősei 1796-
ban lerontának, hogy helyébe hőn imádott isten-
nőjökét állítsák. Jött Napoleon, 's a' Szabadság' övé-
nek engedé a' helyt. De a' nagy hadvezér itt szin-
te úgy járt, mint Genuában: *) 1814-ben lekény-
szerítettett a' magas szirtdarabról, hogy helyét
Ariosto foglalja el. Igen helyesen jegyzé meg egy
francia utazó: „A' hódítók' hirneve sohasem fog-
ja kiállhatni a' versenyt a' tudományok' 's közbol-
dóság' dicsőségével.“

A' könyvtárban egy másik emléke áll Ario-
stonak. — Mindenütt, és mindig Ariosto! a' palotában,

*) Lásd II. köt. 23. lap.

a' „Mirasole“ utczában, hol háza áll; a' téren, és a' „sz. Benedek“ templom melletti kolostorban, melynek ebédlő elöcsarnoka' boltozatán a' „Paradicsom“ szüzei közé őt Dosso-Dossi, Ferrara' legnevezetesebb festésze ecsetelé. Itt, a' könyvtárban, márványbóli siremléke mellett van karszéke, pompás tintatartója — herczegi ajándék! — 's mi mindegyiknél érdekesebb és becsesebb: az „Orlando Furioso“ néhány énekeinek kézírata, teli törlésekkel, javításokkal: mi tanúsága annak, mint ügyekezett tökélyesíteni szerző munkáját, melynek ötvenkét kiadásbani példányait bírja e' könyvtár. Ha szent érzet hatott meg, látva e' becses maradványát az öröknevelő boldog költőnek: milyen megindulásnak kelle elhatalmazni lelkemen, midőn a' nyájas őr, Torquato Tasso' magasztos hős költeményének azon kéziratát nyitá fel előttem, melylyen a' boldogtalan költő hosszas börtönében önkézevel javíttatott! Szent ereklje ez, melly az élet' szenvedésinek, a' sírbani dicsőség' fénysugarival körültündökölt emléket hordozza!... De mi engem Tasso' kézíratai között még inkább megilletett, levelei valának, mellyeket a' „sz. Anna“ kórházból intézett Alfonso herczeghez. 'S e' költő tébolyodott volt? E' fejdelel megérdemlé, hogy nevét tassoi lant örökítse?!... Egy harmadik ne-

vezetes kézirat e' könyvtárban : Guarini' „Pastor fido“ czimű dramája. — Van író, ki nem tudja, miért 's miképen jut nevének sirontuli életéhez : 's ilyen volt — Guarini.

A' templomok között csak a' székes-egyházat említém ; nem mintha Ferrarának több, 's pedig művészeti kincsekben is többé-kevésbbé gazdag temploma nem volna ; hanem mert a' látottakhoz , még ez egyet sem kivéve , alig hasonlíthatók. A' székes-egyház, komoly gót homlokzatával, Garofolo' és Bastianini' festményeit, Marescotti' nagybecsű szobrai és sok hires férfiú' siremlékét bírja , mi azt részben Ferrara' pantheonává teszi ; mellyből azonban a' tartomány' egykori hercegei — a' viszhangjáról szinte, mint Garofolo' vásznairól nevezetes — sz. Ferencz-templomba költöztek : talán mert eléglék életökben lenni kegyes és kegyetlen urai a' tudósoknak ? !... Lucrezia Borgia' hamvai a' „Corpus-Domini“-rendű apácák' templomában mondatnak nyugonni, ha mégis nyugalomnak lehet mondani heverését a' pornak, melly olly hyenai léleknek volt lakhelye !

Én egész Ferrarát sirkertül tekintém, mellyben a' pusztá paloták, mint vihar mosta kereszttek, 's a' költők' és tudósok' dicsősége, mint pompás siremlékek tűntek föl előttem ; — 's mégis

egy másik „Campo-Santo“ba vezetett szorgalmas ciceroném. A' város körüli bástyázatokon belül, 's így magában a' városban, szomszédságában az élőknek, kiktől csak egy téres utca választja el a' holtakat, alakíttatott itt is az egykori né-mabarátok' zárdája temetővé, melly népesültsége *) mellett sem olly szívemelő, mint a' pizai, de nem is magasztosb a' bolognainál; mert itt szinte sorosan elkülönözték egymástól a' nyolcz osztályra sorozott halottak, 's a' sirhalmakon itt sem növelhetnek rózsákat és szomorú füzeket vagy bus küpreszeket a' kedves halottaikat feledni nem tudó, vagy nem akaró élők! — A' szép templom Sansovino' rajza után építtetett, ki azt egyszers-mind néhány gyönyörű szoborral is ékesíté. A' sok siremlék közül említésre főleg érdemeseknek tartom azokat, mellyek Borso, Ferrara' első hercege 's a' kolostor' alapítója'; Varano'; Mosti', a' szerencsétlen Giral-di' és Ariosto' tanítója Barbu-ligo' hamvaiknak emeltettek.

A' sirkertből visszatérve, Ariosto' házát, a' ferrarai nagy halott' legszebb emlékét, tekintém meg, melly 1811-ben 's így 278 év múlva a'

*) A' sekrestyés szerint huszonkilencz ezerre megy az itt nyugovók' száma.

költő' halála után, *) községi pénzen megvásároltatván, olly karba helyeztetett: mint volt a' költő' önleírása szerint, annak életében. Egy van itt, mit Ariosto nem látott: szép mellszobra, carrai márványban vésvé Tadolinitól. Itt tölté a' hercegi udvar' zajos unalmát eléglett költő' utolsó napjait, melyeket a' musákkal társalgás, és kis kertje' virágai közt osztá meg; sokkal szebb, kedvesebb 's biztosb tanyája a' musáknak, mint a' fejedelmi kastély! Az utczára nyiló ajtó fölé is visszahelyeztetett a' felírás, melyet a' költő' önmaga vésetett:

PARVA, SED APTA MIMI, SED NULLI OBNOXIA, SED NON
SORDIDA. PARTA MEO, SED TAMEN AERE, DOMUS.

's e' fölé fiáé, Virginiusé, illesztetett:

SIC DOMUS HAEC AEROSTA
PROPRIOS DEOS HABEAT OLIM, UR PINDARICA.

De ez ohajtás csak későn teljesedett: mert a' költő' halála után idegen kézre jutván a' csinos, egyemeletű házikó: mármár pusztulni kezdett, midőn a' lelkes Cicognara azt emlékül visszaállította egykori fényébe. Vajjon fog-e csak illy emlék is jutni a' mi Kazinczynk-, Berzsenyink-, Kisfaludy

*) Született Ariosto 1474-ben sept. 8-d. † 1533-ban.
— Halála után tizenegyedik évben született Torquato Tasso.

Sándorunk-vagy lelkes Kölcseyneknek? . . . . Hiába vagyunk mi keleti nép, mellynél a' költészeti lelkesülés játsza a' főszerepet: hol tenni kell, oda mi nem örömet nyújtjuk karjainkat. Költőink nálunk csak műveikben fognak élni; 's ha önmagok nem emelnek emléket magoknak, mi ugyan nem iparkodunk őket a' feledékenységűtől megóni! Pedig a' szép példa, mellyet egyes férfaink Virág' 's Kisfaludy Károly' hamvai' tisztelésében mutatnak, megérdemelné, hogy az az ezeknél jelesbek' emlékére nézve is utánoztassék...

A' Po rövid félórányi távolságra foly Ferrarától. Rajta „Ponte-Lagoscuro“nál kompon történik az átjárás, melly most nem épen veszélytelen. — Éjszaki partjain ismét Ausztriában valék, 's pedig a' harminczad hivatal előtt, mellytől csak azon egypár olasz munkát féltettem, mellyet Firenzében egy antiquariusnál igen jó áron szereztem. Szerencsémre szellemök nem ütötte ki magát bőrzajdamból, 's nyilatkozatomra, hogy nincs vámozándó holmim, *) szaba-

*) 'S ezt alaposan mondhatám: mert könyveimet minden vám mellett sem fogtam bevizetni, 's így azok vámozándók csakugyan nem valának. — Eszembe jutott Beccaria: de talán ezen eset kivétel az általa felállított csempészet elleni elvszabályoktól? 's

don bocsáttatám a' nélkül, hogy butyrom tartalma összekuszáltatott volna.

A' harminczadtól szerencsésen menekedve, egy ideig a' szabályozott, de rendkívülig feldagadt hullámmal gátjait ezuttal iszonyuan megrongált Po' partjain haladtunk, melyeket elhagyva, este felé Rovigoban valék, csinos, élénk városkában, nem messze az Adige' partjaitól. Az itt töltött éjt színházlátogatásra és naplói jegyzeteim' folytatására szentelém, 's másnap korán reggel Paduába indulék, hol csak azért állapodám meg, hogy Arquába rándulhassak, melly a' várostul délnyugatra eső euganiai halmok közt fekszik.

Mig vetturinom — ki négy p. ftért vala Arquába viendő — megérkeznék: egyet fordulék sz. Antal' bazilikája körül. Az idő komor volt; zuzmarázva hullt az eső, 's hideg éjszaki szél vonult keresztül az utcák' sötét ivezetei alatt, 's illy időben egy öreg urat láték azokban tipegni, ki könnyű köpenyét akkép borítá mellére, hogy baloldala, melylyen öltönye' egyik lyukában csillagjelentő szalag fityegett, egészen tárva lenne. Illy korban, illy időben, ennyire vihet-e még a' hiúság? kérdém enmagamtól; 's feleletül ismét felsohajté: „o vanitas vanitatum!“ Nem lett-e sirbadöntő náthahurut következése a' gyermekes hiúságnak? nem tudom; de

hogy illyesmit csakugyan megérdemelt — 's talán inkább, mint csillagát vagy keresztkéjét — az bizonyos.

Arqua, 1839. decemb. 4-d.

Itt vagyok az euganiai halmok közt, melyek Laura' emléke, 's a' szerencsétlen Jacopo Ortisnak remekül festett szenvedései miatt engem kétszeresen érdekelnek. Mi a' tájéknak érdekességét emeli, a' gyönyörű természet, reám most nem hathat: mert kihalt az, mint a' Laurát örökített költő' szerelme; mint a' szabadság után sovárgó Ortis' fájdalmai! Csakhogy e' halmok, melyeken most néhány olajfa zöldel még, 's e' völgyek, melyeket jobbadán víz fedez, néhány hónap múlva buján fognak ismét felvirulni: de a' lángérzésű költő' meghűlt kebelébe, a' szenvedő Jacopo' szívébe nem jönend többé életszokra, 's csak sirjok' bús sohaját viendi szerte a' tavaszi szellő, a' forrásokat fedő kúpreszek között!

A' Romába vezető utról — nem messze a' viperáiról híres Monselice' omladványitól, melyek az euganiai halmok' egy egészen különvált csucsáról, mint Szigliget' romjai, komoran tekintgetnek

alá a' zarándokra — a' Romába vezető utról, mondom, tér be az üvény Arqua felé, az év' más szakában bizonyosan igen kies völgyön: de jelenen a' köröttei dombok' cseréin száraz galyak csörögtek, a' vetéseket szerte jégvártyázott mocsárok fűdék el, 's csak helylyelközzel nyújtózott ki az út fölé a' nyárfák' lombtalan ágairól a' sudár venyige, melynek végén sárgaveresen tarkázott levelek inogtak a' délesti szellőben. — Két halmocskán felkapaszkodva, ott valánk Arquában, a' templom előtt, hol ridegen, küpresz és szomorufűz nélkül, emelkedik négy gránitoszlopokán PETRARCA' márványkoporsója, egyszerűen faragva ki a' kemény kőből és nehézkes szegletekkel ékesítve, durva izlése szerint a' kornak, melyben készítettet. — A' síriratot,

„Frigida Francisci lapis hic tegit ossa Petrarcae,
Suscipe Virgo parens animam, sate virgine, parce,
Fessaque jam terris coeli requiescat in arce.“

melly a' veresmárvány-sírbolt' éjszaki oldalán olvasható, a' benne hamvadó költő önmaga készíté; 's e' versek alatt az év és nap, melyen Petrarca élni, szeretni megszűnt: „A. D. 1374. 18. July.“ — A' bronz-szobor, mely a' koporsón látható, mint az alattai felírás is mutatja, sokkal később helyezettett arra.

Azalatt, míg én a' koporsót abitato merengéssel nézdelém: a' közel paplaktól két idegen jöve ki, a' 'telkész' kíséretében; 's elérve a' koporsóig, nevetkezve, vigyorogva tekintgetének a' szent emlékre, melly, tudtomra legalább — ha a' paduai völgyben álló homokkő- 's templombani mellszobrot kiveszszük — egyetlen, melly Petrarca' nevének emeltetett. Fölötte kétfémetlenül, mondhatnám boszantólag hatott rám a' 'közönséges lelkek' ezen érzéstelen prozaisága; rám, kiben hacsak némi csekély költői ideg van, az e' pillanatban mind rezgésben vala! Nem tűrhettém tovább e' mindennapias jelenetet a' rám nézve illy ünnepélyes perczben, 's egy kis pórflucska' kalauzolása mellett a' lakba sieték föl, mellyben Petrarca élt, szeretett, költött és meghalt! A' ház, ma némi egyszerű bútorokat kiveszünk, egészen üresen áll. De mit is mondék? mint lehetne üres a' lak, mellyben Petrarca szeretett? Ott leng szelleme, 's vele eltelik a' szűk lak, mellynek egyik szobájában frescofestésű képe látható, melly talán még akkor ecseteltetett oda — ismeretlen, de ügyes kéz által — midőn a' boldogtalan költő' kebelében a' szerelem' Aetnája dulongott. A' padlás' gerendái alatt köröskörül jelenetek ábrázolvák durva ecsetű frescokban, a' költő' élete- és szenvedésiből, mi-kép azokat sonettoiban önmaga énekelte. Némi ér-

dekkel bir egyik képe Laurának, ezen — ma már nem tudni való, avagy csak költött, de mindenesetre — örökitett hölgynék, azon ruházat 's korban esetelve, midőn Petrarca őt először megpillantotta. E' frescok sokkal későbbiek, mint a' költő' szenvedései. — Balra van a' szoba, mellynek üveggel elzárt egyik homorodásában Petrarca' kedves macskája látható. Hagyomány szerint még a' költő maga helyezte azt oda, 's önmaga készíté a' felírást, melly a' homorodás alatt olvasható. Majd egy benyíló jön, hol vasrostély alatt őriztetik a' szék, mellyen őt a' mellék-kamrában halva lelék, 's a' szekrény, mellyben eledeleit tartogatá. Szükséges vala e' rostély, mert különben szent ereklyék gyanánt tovaordandott e' bútorokbul — mellyeknek költő' koráboli származásukon, én legalább, nagyon ~~öröklend~~, — napjainkig talán egy száлка sem fogott volna maradni. E' falon itt üvegtábla alatt olvasható *Alfieri*' hat verse, mellyet Petrarca' tiszteletére írt vala bátával; 's ezekkel átellenben *Cesarotti*' sorai.

Kiléptem az erkélyre, melly az egészen elszigetelten álló házikó' délnyugati oldalán van alkalmazva. A' kilátás innen, kivált szép májusi reggelen, fölséges lehet; a' halmok itt, mintegy varázsvessző' érintésére, megnyílnak a' szem előtt, 's délnyugatra végtelen róna terül el a' Pon 's Adigen

tal, a' modenai Appenninekig; nyugatéjszak felé
pedig két egészen magánosan álló halom tornyosul,
mellyek' egyikére, egy hitében szilárd keresztény,
merész karokkal emeltetett kápolnát a' bold. Szűznek
ott, hol hajdan volkánok szórták kénköves lángjokat;
mert az euganiai halmokat általában volkáni eredetű-
eknek tartják a' természettudósok. Majd kopár, könnyű
emelkedésű dombok' vernyeges földrétegei tűnnek
szemünkbe, közbenkőben harasztal benőve, vagy
törpe csapadékokkal meghintve, míg az alattunk fekvő
keskeny völgyben venyigéktől ölelt nyárfák ma-
gaslanak, 's köröttek, a' könnyű domborodásokon,
gyéren tenyész a' szende olaj- 's nagylevelű figefa.
Öt század előtt, midőn a' nagy költő' szelleme e'
halmokon, e' völgyeken szerte lengett, talán kiesb
vala e' vidék, talán dúsabb tenyészetben a' termé-
szet? hanem én decemberben írom e' sorokat, 's
így kihalt természetet látok a' különben, meglehet,
igen is költői tájékban, hol csak a' múlt század' u-
tolsó tizedében is még egy költői keblet látunk szen-
vedni, lángolni és saját tűzében elhamvadni. —
Ortis Jakobot értem!

Mire ismét a' templomhoz lejtöttem, a' két i-
degen távozott 's a' lelkész lakába vonult. — Kü-
rülbolygtam ismét a' sirböltöt, 's merengésemből
csak kis kalauzom zavart fel, ki a' koporsó' azon

szegletére figyelmeztetett, melyen vas pántokkal van egy darab gránit, színre a' veres márványtól igen különböző, az egészhez szorítva. Vakbuzgók vágtak a' koporsón ürt, melyen a' költő' egyik karját orzák el. Így terjedt szájról szájra e' hír; való-e, vagy költött ez orzás? nem tudom. *)

A' koporsótul kis ciceroném Petrarca' forrásához kalauzolt, melly a' templom' közelében serked. A' nagy költő fedezte föl 's rendezte azt el, az arquaiak' hasznára, kik addig forrásviz nélkül szűkölködtek, 's ezért emlékeül ma is nevével tisztelik. Hajdan küpreszek, fige- 's olajfák környezték a' forrást: ma szirmos, dőledező kunyhókkal van körülépítve. — „Többen hiszik, mondá a' pórfiú, hogy Petrarca' könyűi adák első lételét e' forrásnak, mellynek vize épen olly kiapadhatlan, mint a' költő' szerelme volt.“

Vetturinom készen van, visszatérek Paduába; egyet sajnálva, hogy azon könyvbe, melly Petrarca' lakában az oda zarándokló idegeneknek nevők' beírása végett nyújtatik, néhány silány magyar ver-

*) Azóta felbontaték a' rozzant sír, hogy kijavíttassék, 's a' költő' jobb karjának csontjai csakugyan nem találtattak ott. — Olvasám valahol, hogy azok jelenen a' madridi királyi musaeumban őriztetnek, hová körülbelül egy század előtt jutottak (?).

set rögtönzék. Már vissza akartam menni, hogy kitöröljem azokat, de részint mivel kocsisom sürget, részint a' gondolat, hogy magyar különben is ritkán vetődik oda, más pedig soraimat ugy sem értheti, abban hagyom, 's indulok vissza Paduába.

Másnap Velenczében valék, hol akaratom ellen több napig kelle időznöm, míg a' tenger' dühöngései csilapodván, az út Triesztbe ismét nyitva lön.

Mit ritka utas láthat, láttam én a' lagunák' városában. December 6-dikán Velence' minden utczáira két, sőt több lábnyi viz emelkedett. Egy terhész' hátán vitetém magamat a' szent-Márk piacra, mellyen ladikok uszkáltak. Nagyszerű tünemény e' gyönyörű tért körülfutó oszlopokat a' vizből emelkedni látni, 's köztök csónakázni! Az áradás csak este felé szűnt meg, midőn a' hatalmas scirocco, melly a' lagunák' közelében tengerbe ömlő folyók' hullámit a' város felé visszakorbacsolá, némileg csilapodni kezdett. A' kár, mellyet az áradás, kivált a' „Procuratorie vecchie“ alatti 's „mercerié“ keni bôltokban okozott, nagy vala; de tetszett nekem egy becsületes olasz' megjegyzése Floriani' szép ká-

véházában: „Igazságtalan leendett, hogy mig egész Italiát az áradás többé-kevésbé meglátogató: minket megkimélt volna; így nekünk is volt benne részünk, azon különbséggel mégis, hogy testvéreinket édes viz önté el, mig mi keserűben uszánk.“ — Az illy áradások ritkán szoktak történni. Tizenhét év előtt is fölemelkedtek a' hullámok a' piazzettaig; de olly magas vizre, hogy a' sz. Márk' piaczán csónakázni lehetett volna, Velencze' legöregebb lakói sem emlékeznek.

Elindulásom előtti este már minden feledve lön, 's a' szent-Márk piaczot fürge, csevegő népcsoport lépé el, melly a' városban tanyázó ezredek két hangászkarának egymást váltogató zenéjét élvezé. — Egy kis lábtaposás egy angollali ismeretséggemnek lett okozója. Ő engedelmet kért, én bocsánatot mondék; ő folytatá beszédét, én válaszolék, 's az ismeretség kész vala; mi épen nem valami könnyű dolog, ha meggondoljuk, hogy angol nem egyhamar szólít meg, 's nem is ereszkedik beszédbe valakivel — legyen az honfia vagy idegen —, ha neki az egy harmadik által be nem mutattatik. E' bemutatást itt egy kis brit ügyetlenség tevé nélkülözhetővé, mi egyébiránt a' nagy tolongásban a' legismertebb francia lionon is megtörténhetett volna... Az én britem mérnök 's építész volt,

ki egész Olaszországot — a' szó' legszorosb értelmében — befutá a' nélkül, hogy olaszul; avagy francziául csak egy szót is tudna, 's így nekem egy-pár órára alkalmat nyújtott magamat az angol nyelvben gyakorolni.

A' zene megszűnt, a' néphullám széteszlott, kivéve azokat, kik a' procuratoriák alatti sétát szokják késő éjig járni, a' többiek visszavonultak márvány-odújkba. Angolom, ki csak két nap előtt érkezett Velenczébe, 's másnap ismét útját hazája felé folytatandá, kérdé, nem volna-e kedvem egyet fordulni a' „Riva degli Schiavoni“ felé? — Miért nem; mondám én; — 's emmenénk.

Az est csöndes volt, a' lagunák' vizei csak gyöngén inogtak, míg távolbul a' Murazzikon megtörő habok' tompa zugása volt hallható. A' „giardini publici“ig haladánk már, midőn visszatérésre intém angolomat, ki nem győzé eléggé magasztalni Velence' saját szerű építészetét. 'S ezt bizonyosan kalauzskönyvei után tevő: mert önszemével két nap alatt Velenczében csakugyan alig lehet maradandó, tiszta emléket szerezni magának a' végtelen változékossága építmények között. A' „fohászok' hidja“ elé érve, kivonta karját jobbam alól, 's megfogva balomat, odaállított e' rémemlékü hid felé, 's néhány-szót emelve Byron' dicsőítésére: elkezdé ször-

nyú pathoszszal *Childe Harold* IV-d. énekének első verseit:

„I stood in Venice, on the Bridge of Sighs ;
A palace and a prison on each hand.“ *)

Én türelemmel hallgatám a lelkesült építésszt, mig néhány versszakon keresztülment; de látva, hogy ő folytatja mindinkább érthetlenné váló recitativoját: megijedtem, hogy majd egész *Childe Harold*ot kénytelen leszek ott a parton végig hallgatni, 's figyelmeztetém őt a távozásra ....

— Igaza van önnek, későn és hűves van; mond ő, 's ezzel megindult; és mintha megnémult volna, egy szavát sem hallhatám többé egész a vendéglőig, hová őt kísérem.

— Fare-well! monda itt; 's kezem' megszoritva, elválánk, bizonyosan örökre, de mégis — bú nélkül.

Egy kis adaga az angol spleennek, gondolám; 's az érdekes ismeretséghez enmagamnak szerencsét kívánva, én is szállásomra tértem.

Másnap indulék.

A' gőzös, mellyen csak egymagam valék mint - utas, szokása' ellenére, hajnalban szedé föl

*) „Velenczében valék, a' fohászk' hidján;
Mindkét felől palota 's börtön volt mellettem.“

horgonyait. Félt a' vihartól. Én felszálltam rá, teli vágygyal édes honomhoz, szeretteimhez. Átuszóknak szerencsésen az ádriai tengert, 's este kilencz órakor Triesztben valánk.

Néhány napi mulatás után Fiumében, végbucsút mondék a' magyar tengeröblnek, 's tizévi —majdnem számkivetési— távollét után, 1840-diki január' 2-dikán átkelve a' Ráján, szent ahítattal üdvözlém a' földet, mellyen születtem, földjét a' szeretett Magyar hazának,

„Melly lelkét tölt, melly szívet ráz
Neve' zengésivel.“

